

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ**1. ՄԱՐԳԱՐԻՏԱ ՎԱՐԴԱՅԱՆ**

Արժանապատվության և պատվի հարաբերակցությունը
իրավունքի ու բարոյականության համատեքստում

2

2. ՆԵԼԻ ԱՌԱՋԵԼՅԱՆ

Անձի արժանապատվության պաշտպանության
կառուցակարգերի արդյունավետ իրացման
հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

8

3. ՎԱՀՐԱՄ ԳԱԼՈՍՅԱՆ

Միմիքար Գոշի «Դատաստանագրքի» դերը և
նշանակությունը հայ սահմանադրական մշակույթում

14

4. ՎԻԳԵՆ ԵՍԱՖՅԱՆ

Պետական ծառայության համակարգում զինվորական
ծառայության գործառույթներն ու սկզբունքները

20

5. ԱՐՄԻՆԵ ՉՈԲՐԱՅԱՆ

Միջազգային առևտրային արքիտրաժի և
մելիացիայի համեմատական իրավական բնութագրերը
(գիտատեսական վերլուծություն)

27

6. ՎԱԶԳՈՒԾ ԿՈՍՏՈՆՅԱՆ

«Ստվերային իրավունք» և «Ստվերային տնտեսություն»
հասկացությունները որպես Հայաստանի Հանրապետության
հարկաբուժետային համակարգի հիմնախնդիրներ:

34

7. ԱՆՆԱ ԴԱՍԻՔԵԿՅԱՆ

Առևտրային կաշառքի համար քրեական
պատասխանատվությունից ազատվելու հիմքերը

40

8. ԿԱՐԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Ազատազրկման հետ կապված պատժատեսակների
կատարելազործման հեռանկարները
Հայաստանի Հանրապետությունում

49

9. ՌԱՖԱՅԵԼ ՎԱՐԴԱՅԱՆ

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման
սահմանադրական հիմնախնդիրը. միջազգային փորձի և
Հայաստանի երրորդ Հանրապետության սահմանադրական
գործնքացների խորապատկերում

56

10. ԱՐՄԵՆ ԵԶԵԿՅԱՆ

Դատական փորձագետի դերը և նշանակությունը
քաղաքացիական դատավարությունում

65

11. МАРИАМ ЭВОЯН

История становления и развития института общей
собственности в римском праве

73

**12. НАТАЛИЯ МАМИТОВА
КАРЕН КОНДЖАКУЛЯН
АРИШАК АРУТЮНЯН**

Практические и теоретические предложения в целях
усовершенствования институциональных и функциональных
характеристик правительства России и Армении
(Сравнительно-правовое исследование)

82

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

ՄԱՐԳԱՐԻՏԱ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման
ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ

ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՏՎԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՈՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԵՔՍՈՒՒՄ

Սույն հոդվածում բացահայտված են պատվի և արժանապատվության կարերագույն առանձնահատկությունները, ընդհանրությունները, պատմական զարգացման հարաբերական ինքնուրույնությունը, համապարփակ բնույթը:

Այսպիսով, պատվի՝ որպես անձի բարոյական, քաղաքական, աշխատանքային, գործնական և այլ հատկանիշներին հանրության կողմից տրվող օրյեկտիվ սոցիալական գնահատական, միաժամանակ դիտարկվում է որպես հասարակության անդամի սոցիալական և հոգևոր հատկությունները բնութագրող հիմնական չափանիշ, որը մեծ մասամբ կախված է հենց իրենից, իր դրսորած վարքագծից, այլ մարդկանց, հասարակության և պետության հանդեպ ցուցաբերած վերաբերմունքից:

Իսկ արժանապատվությունն անձի կողմից իրեն տրվող սոցիալական գնահատականի գիտակցումն է, այսինքն՝ սեփական հատկությունների, կարողությունների, ունակությունների, աշխարհայացքի, հասարակական արժեքավորության ինքնագիտակցումը և ներքին ինքնագնահատականը:

Հիմնարար բառեր՝ բարոյականություն և իրավունք, պատվի և արժանապատվություն, բարոյական արժեքներ, ինքնագիտակցում, ինքնագնահատական, սույնություն սոցիալական գնահատական, անօտարելիություն, անփոխանցելիություն, բարոյական նորմեր, կամարտահայտություն, հասարակական կարծիքի ուժ:

Բարոյականության և իրավունքի ազդեցության ոլորտները նույնատիպ են: Դրանք կոչված են կարգավորելու, մասնավորապես՝ ինչպես միջանձնային անհատական հարաբերությունները, այնպես էլ հասարակական հարաբերություններն ընդհանրապես: Այդ իմաստով բարոյականության և իրավունքի միջև գոյություն ունեն ընդհանրական բնութագրիներ, ինչը պայմանավորված է այն հիմնավորմամբ, որ, ի վերջո, իրավունքը պետք է լինի բարոյական: Սակայն, այդպիսի հարաբերակցությունը չի բացառում նաև բարոյականության և իրավունքի միջև առանձնահատուկ բնութագրիների առկայություն:

Իրավունքի և բարոյականության ընդհանրությունները զգալի են. դրանք ամենից առաջ առնչվում են գործունեության ոլորտի միասնականության, հետևաբար նաև սոցիալական միասնական արժեքի ապահովման, կառուցվածքային միևնույն բնութագրիների սահմանման հետ, իսկ մյուս կողմից՝ այդպիսի ընդհանրությունները փոխկապակցված են մարդկանց գիտակցության ու կամքի, հասարակության սոցիալական կազմակերպության, քաղաքակրթության մակարդակի և այլ գործուների հետ: Հենց այդ չափանիշներով էլ պայմանավորված՝ տարբերվում են իրավունքն ու բարոյակա-

նությունը¹:

«Բարոյականություն» և «իրավունք» եզրույթներն առանձին վերցրած, անշուշտ, ունեցել են իրենց պատմական զարգացման էվոլյուցիան՝ ապահովելով միաժամանակ հարաբերական ինքնուրույնություն: Այսպես, եթե իրավունքը հանդես է եկել որպես տնտեսապես իշխող դասակարգի շահերի պաշտպան, ապա բարոյականությունը ունենալով ավելի վաղ ծագում, դեռևս նախնադարյան համայնական հասարակարգի ժամանակաշրջանում սպասարկել է ողջ հանրությանը: Եվ միայն դասակարգային սուր հակասությունների ու պայքարի պայմաններում բարոյականությունը ևս դասակարգային շերտավորման երանգներ ստացավ՝ չկորցնելով իր ընդհանուր սոցիալական բնույթն ու ուղղվածությունը:

Միաժամանակ անհրաժեշտ է նկատել, որ բարոյական նորմերը խարսխվում են բարու և չարի, պատվի և արժանապատվության, պարտքի ու պատասխանատվության վերաբերյալ առկա առաջավոր պատկերացումների վրա: Դրանք դարերի ընթացքում և աշխարհի ճանաչողության ու աշխարհընկալման գործնաբանություն մշակվել ու գիտական ճանաչում են ստացել մեծ մտածողների՝ փիլի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սովայության, կրոնի, գրականության, արվեստի ոլորտների գործիչների կողմից:

Բարոյական նորմերը կարող են ընկալվել որպես սկզբունքներ, հասկացություններ, գաղափարներ, գնահատականներ, առաքինություններ: Բարոյական նորմերով կարգավորվող ոլորտն առաջին հայացքից գտնվում է «մաքուր» վիճակում, և դրա սահմանները համեմատաբար «նեղ» են (օրինակ՝ ընկերական, փոխօգնության, ընտանեկան և այլ հարաբերություններ), բայց դա թվում է միայն առաջին հայացքից: Այդ նորմերն իրավունքի նորմերի նման (և նույնիսկ ավելին) համապարփակ են ու թափանցում են հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր, այդ թվում՝ տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, աշխատանքային և այլ ոլորտներ:

Ըստ պատմական գարգացման օրինաշափությունների՝ բարոյականության և իրավունքի դիմանիկան ընթանում է մարդկային փոխհարաբերությունների մեջ բարոյականության նշանակության բարձրացման ուղիներով: Բարոյականության ազդեցությունը տարածվում է մարդկային փոխհարաբերությունների շատ ասպարեզների վրա:

Իր էությամբ բարոյականությունը փաստորեն կարող է ազդեցության ավելի լայն ոլորտ ձեռք բերել, քան իրավունքը: Մեր կյանքում կան շատ երևոյթներ, որոնք լիովին կարգավորվում են բարոյականության նորմերով, սակայն առանձին փոխհարաբերություններում իրավունքը պահպանում է իր ազդեցիկ ու գերակա դերն ու նշանակությունը:

Այդ իմաստով կարծում ենք, որ իմնավոր է այն տեսակետը, ըստ որի՝ բարոյականությունն ի վիճակի է թափանցելու մարդկային ամենանորը ու բազմապիսի փոխհարաբերությունների մեջ ու կարգավորելու դրանք, մինչեւ իրավունքի ուժը տարածվում է որոշակի շրջանակներում²:

Մյուս կողմից, եթե իրավունքն օժտված է հասարակական հարաբերությունների կարգավորման հասուն մեխանիզմով, մարդկանց իրավունքներն ու պարտականությունները հասուն սահմանված են որպես հնարավոր և պատշաճ գործողություններ, ընդունին իրավական փաստերի միջոցով վերացական օբյեկտիվ իրավունքը վերածվում է կոնկրետ սուբյեկտիվ իրավունքի, ապա բարոյական նորմերը ներգործում են անձի ներքին կարգավորիչների (կամքի, բանականության, խոհի, արժեքների, շարժառիթների դրույթների) միջոցով: Այսինքն՝ բարոյականությունը գործ ունի մարդու ներ-

քին համոզունքի հետ, որով էլ պայմանավորված է նրա ուժը: Թերևս բարոյականությունն ունի իրավական իմաստ ու բովանդակություն՝ չունենալով իրավունքին հատուկ բոլոր բնութագրիչները:

Իրավական նորմը պատշաճ վարքագծի կանոնն է՝ միանգամայն կոնկրետ ու հատակ ուրվագծված ազատության չափի ու մասշտաբի համարությամբ, սակայն առանց պետության միջամտության ու պետական հարկադրանքի կիրառման հնարավության՝ այն չի կարող գործել ու իրացվել:

Բարոյական նորմերն առանց պետական հարկադրանքի ու մեխանիզմների իրացման, այնուամենայնիվ, գործում են ոչ պակաս արդյունավետությամբ, իսկ բազում դեպքերում դրանք ունեն բացառիկ կարևորություն: Այսպես, բարոյականությունը դրսևորվում է ոչ թե որպես սկզբունքների կամ տրամաբանության միասնակության ապահովման միջոց, այլև դիտարկվում է որպես հասարակական կյանքից բխող սովորույթ, բարքեր, կանոն և, ի վերջո, որպես կենսական անհրաժեշտության և մարդկության գոյի հիմք:

Իսկ իրավունքն էլ պետք է ծնվի օբյեկտիվորեն հասարակության մեջ ուկրացած այդ բարոյական նորմերից և արտահայտի մարդկանց կենսական պահանջմունքները: Ահա իրավունքի և բարոյականության հարաբերակցման սահմանագծերը. իրավունքն ու բարոյականությունը՝ որպես սոցիալական նորմեր, ոչ միայն հաստատագրում են գոյություն ունեցող իրականությունը, գոյք, այլև պատշաճը (գալիքը), հասարակության համար անհրաժեշտը, ընդ որում, պատշաճի բարոյական գնահատականն ավելի ընդգրկուն է, քան իրավականը: Իսկ դա բերում է այն պնդմանը, որ անգամ պետության և իրավունքի առաջացումից հետո էլ բարոյականությունը պահպանում է իր առաջնայնությունը:

Իրավունքը բովանդակում է հասարակության մեջ գոյություն ունեցող բարոյական արժեքներ, եթե խոսքը բարոյականության, հետևաբար և կամայականությունից գործի իրավունքի մասին է: Արդարացի է այն պնդումը, որ այն, ինչ բարոյական չէ, չի կարող իրավական լինել կամ ծնել իրավունք: Այս տեսանկյունից էլ պատիվը և արժանապատվությունը՝ որպես բարոյական անքակտելի արժեքներ և մարդկային հատկանիշներ, պետք է գտնվեն իրավունքի արժեքի հիմքում և պաշտպանվեն հենց իրավունքի կողմից:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Առանձին հետազոտողների կողմից արդարացիորեն նշվու են, որ քաղաքականության, պետության և իրավունքի ոլորտներում գործնականորեն չկան հարաբերություններ, որոնք բարոյականության (չարի և բարու) գնահատման դիրքերից դուրս լինեն: «Բոլոր իրավական երևոյթները ենթակա են բարոյական գնահատականի՝ ամենից առաջ բարու և չարի հայեցակարգերի դիրքերից: Այդպիսի գնահատող հարաբերությունը ևս իրավական ու բարոյական համակարգերի կապի ձևերից մեկն է»:

Իրավունքն ու բարոյականությունը՝ որպես սոցիալական կարգավորիչներ և մարդու կարևորագույն արժեքային կողմնորոշչիներ, չեն կարող գոյություն ունենալ, եթե անգամ ուղղված չլինեն մարդու բանականությանն ու կամքին: Այդ արժեքների շնորհիկ է մարդու հնարավորություն ունենում համակերպվելու հասարակական բարդ ու մշտապես փոփոխվող հարաբերություններին: Իրավունքն իր բնույթով ուրվագծում է մարդու արտաքին գործողությունների ազատությունը և պահպանում չեղորություն իր ներքին ազատության նկատմամբ, մինչդեռ բարոյականությունը ոչ միայն մասնանշում է նրա արտաքին ազատության սահմանները, այլև պահանջում սահմանել անձի ներքին ինքնորոշման և ներքին ազատության սահմանները:

Հիշատակվածից հետևում է, որ և իրավունքը, և բարոյականությունը ծառայում են մարդու դաստիարակման գործին, այսինքն՝ դրանց բարոյական-իրավական իմաստը դաստիարակչական գործառույթի սահմանումն է: Ընդ որում, բարոյական ցանկացած գործողություն պետք է լինի ոչ թե արտաքին ազդակների (վախ, շահ, բռնություն) արդյունք, այլ նպատակների ճշմարտացիության ներքին համոզմունք:

Ի վերջո, բարձր բարոյականության տեր մարդը ոչ թե պետք է իր արարքները հարմարեցնի ժամանակավորապես ստեղծված պայմաններին, կեղծի ինքն իրեն, այլ ցանկացած իրադրությունում գործի իր ներքին համոզմունքներին համաձայն: Դրանով է միայն մարդը ձեռք բերում բարոյական կերպար, դառնում անհատականություն: Այդպիսի մարդը, որը նաև ուժեղ է, կարիք չունի անգամ գրված օրենքի աջակցության: Նա միայն որպես «քաղաքացի» իր վարքը կարգավորելիս է անդրադանում իր պետության օրենքների պահանջներին, իսկ որպես մարդ - անհատականություն - անձ՝ նա

հասարակության մեջ պետք է առաջնորդվի, այսպես կոչված, «չգրված» օրենքներով, համակեցության համապատասխիր կանոններով, այդ բարոյական սկզբունքներով ստեղծի իր կյանքի օրենքը՝ որպես իր և հասարակության յուրաքանչյուր անդամի կենցաղի ճիշտ ապրելակերպի հիմք: Այս պարագայում արդարացի է հին փիլիսոփայության այն մտքի մեջքներումը, ըստ որի՝ օրենքը սնվում է բարոյականությամբ և ծնում բարոյականություն:

Կարևոր է մատնանշել, որ բարոյականությունը ոչ միայն «ապահովում» է իր կարգավորման ոլորտը, այլև միաժամանակ սահմանում այն արարքները, որոնք գտնվում են իրավունքի հսկողության շրջանակներում: Այդ իմաստով բարոյականությունը կարելի է դիտարկել որպես իրավական հենարան, քանի որ, եթե իրավունքն արդարացված է բարոյականությամբ, ապա բարոյականությունը պաշտպանվում է հենց իրավունքով:

Այսպիսով, մարդկային բոլոր արարքները, սկսած իրենց մտահղացման աստիճանից մինչև բուն արարքի ավարտը, գտնվում են բարոյականության ոլորտում, մինչդեռ իրավունքն այդ արարքների նկատմամբ իր ուժը դրսւորում է միայն ճանապարհին կամ արարքի ավարտից հետո: Եվ այդ իմաստով նաև բարոյականությունն ու իրավունքը ունեն նոյն նպատակը՝ արգելել չարին, բոլյ տալ բարուն, սակայն այն տարբերությամբ, որ իրավունքը դա անում է հրամայականի ոգով, իսկ բարոյականությունը ձգուում է նոյն նպատակին հասնել ավելի մեղմ միջոցներով:

Այս իմաստով բարոյական ներգործության ուժն ու միջոցն են հասարակական կարծիքը, ավանդույթներն ու սովորությները: Սակայն հասարակական կարծիքը, ըստ Հեգելի բնութագրման, արժանի է ինչպես հարգանքի, այնպես էլ անարգանքի: Եվ այդ իմաստով հասարակական կարծիքն ու առողջ բանականությունը կան ու կմնան որպես բարոյական նորմերի իրացման հզոր լծակներ:

Դարեր շարունակ փիլիսոփաներին թվում էր, թե պատվի ու արժանապատվության զգացմունքները մարդկության ներքին աշխարհին հատուկ որակների արդյունք են և բնորոշ են անհատին: Ըստ «ինքնախրացման» տեսության (Ֆ.Բրեդլի, Ռոյսի, Կրոշե)՝ բարոյական բոլոր որակները պայմանավորված են մարդկանց անհատականությամբ՝ «ինդիվիդուալ «ես»-ով»: Միայն այդ «ես»-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ով է բացատրվում պատվի ըմբռնման աստիճանը:

Հիշատակված տեսություններում լիովին անդրադարձ չի կատարվում այլ «ես»-ի կամ հասարակական գոյության նշանակությանը: Այսպես, եթե մարդն իր գործունեության համար պետք է պատասխանատու լինի ոչ միայն հասարակության առաջ, որը զիսավորն է, այլ ինքն իր առաջ, ապա անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն իրողությունը, որ մարդիկ պետք է պատվի զգացումով վերաբերվեն յուրաքանչյուր անձի նկատմամբ, այսինքն՝ եթե դու զնահատում ես դիմացինիդ արժեքը, ապա դրանով իսկ հաստատում ես քո արժեքը: Հենց այս համատեքստում էլ կարելի է պնդել, որ պատվի և արժանապատվության սոցիալական ըմբռնումը ունի նաև օրենքի իմաստ:

Այստեղ արդեն երևան է գալիս հարցի իրավական կողմը, այն է՝ իրավունքը իրեն հայտնի միջոցներով պաշտպանության տակ է վերցնում քաղաքացու պատիվը և արժանապատվությունը:

Այնուամենայնիվ, պատիվը՝ որպես անձի բարոյական, քաղաքական, աշխատանքային, գործնական և այլ հատկանիշներին հանրության կողմից տրվող օրյեկտիվ սոցիալական զնահատական, միաժամանակ դիտարկվում է որպես հասարակության անդամի սոցիալական և հոգևոր հասկությունները բնութագրող հիմնական չափանիշ, որը մեծ մասամբ կախված է հենց իրենից, իր դրսևորած վարքագծից, այլ մարդկանց, հասարակության և պետության հանդեպ ցուցաբերած վերաբերմունքից:

Իսկ արժանապատվությունն անձի կողմից իրեն տրվող սոցիալական գնահատականի գիտակցումն է, այսինքն՝ սեփական հատկությունների, կարողությունների, ունակությունների, աշխարհայցքի, հասարակական արժեքավորության իմքնագիտակցումը և ներքին իմքնագնահատականը:

Բարոյական կատեգորիաների շարքին դասվող հիշատակված արժանիքներն ապահովում են սույբեկտի սոցիալական գնահատականը և նրա դերը հասարակության մեջ: Այդ գնահատականը կախված չէ գնահատվող անձի ցանկությունից և կամքից, քանի որ անձի ողջ կենսագրությունն անցնում է հանրության հսկողության ներքո, և հանրությունն էլ ձևավորում է յուրաքանչյուր կոնկրետ անձի բարոյական գնահատականը³: Սեփական արժանապատվության գիտակցումը պետք է հենվի

անձի կողմից իր առավելությունների և թերությունների լիակատար ըմբռնման վրա⁴:

Բացի դրանից, արժանապատվությունը մարդկային հատկանիշ է, որը հավասարագոր է հարգվելու իրավունքին և ուրիշներին հարգելու պարտականությանը: Այն ձեռք է բերվում անձի զարգացման որոշակի շրջանում, երբ վերջինս գիտակցում է իր ազատությունը և հավասարությունը մյուսների նկատմամբ, իր պաշտպանվածությունը, երբ մարդը սկսում է արմերել իրեն, գնահատել իր տեղը հասարակության մեջ: Արժանապատվության տակ նաև կարելի է հասկանալ մարդու և նրան շրջապատղների կողմից նրա որոշակի բարոյական և մտավոր կարողությունների ընդունումն ու ճանաշումը: Միաժամանակ, մարդու արժանապատվությունը որոշվում է ոչ միայն սույբեկտի ինքնազնահատականով, այլ մարդու օրյեկտիվ հատկությունների համակցությամբ, որոնցով բնութագրվում է նրա վարկանիշը հասարակության մեջ (բանականություն, բարոյական տվյալներ, գիտելիքների մակարդակ, սոցիալական օգտակար հատկություններ, արժանավայել կենսաձև և այլն): Իր բնույթով լինելով հասարակական էակ՝ մարդու արժանապատվության զգացումը առաջ է գալիս հասարակական հարաբերությունների ոլորտում:

Իսկ մարդու արժանապատվության համար ամենակարևոր նախադրյալը նրա հնարավորությունների (մարդու իրավունքների) ազատ և անարգել իրագործումն է: Բնականաբար մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնական աղյուրը, և որի պաշտպանությունը համարվում է պետության գոյության հիմնական պայմանը:

Պատվի և արժանապատվության կարևորագույն առանձնահատկություններից է նաև դրանց անօտարելիությունն ու անփոխանցելիությունը, ինչպես նաև սույբեկտին անհատականացնելը: Այս հատկանիշներից բխում է, որ այդ բարիքները որևէ գործարքի առարկա հանդիսանալ չեն կարող դրանք վաճառել, նվիրել, գրավ դնել, փոխանակել կամ այլ եղանակով օտարել հնարավոր չեն: Անձնական այդ բարիքներն այդպիսիք կրողների համար գոյություն ունեն և ինքնուրույն արժեք են ներկայացնում՝ անկախ դրանց իրավական կարգավոր-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ման աստիճանից և բնույթից, անկախ դրանց կապակցությամբ առաջացող սուրյեկտիվ իրավունքներից: Այդպիսիք քաղաքացիական իրավունքի սուրյեկտությունը ձեռք են բերում և իրականացնում են իրենց կամքով:

Վերջապես արժանապատվության՝ որպես իրավական արժեքի պաշտպանությունը՝ համարվում է իրավական պետության գոյության հիմնական պայմանը: Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչված է մարդու արժանապատվության սկզբունքը, որն իր արտահայտությունն է գտնել ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքները և ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են: Միաժամանակ, արժանապատվության պաշտպանության և հարգման սկզբունքը իր ամրագրումն է ստացել Սահմանադրության 14-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ մարդու արժանապատվությունը՝ որպես նրա իրավունքների ու ազատությունների անքակտելի հիմք, հարգվում և պաշտպանվում է պետության կողմից, 17-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների, ինչպես նաև անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի: Զերբարկաված, կալանավորված և ազատազրկված անձինք ունեն մարդասիրական վերաբերմունքի և արժանապատվության հարգման իրավունք, միևնույն ժամանակ այն կարմիր թելով անցնում է Սահմանադրության ողջ ոգու միջով:

Այսպիսով, արժանապատվության ու պատմի՝ որպես իրավական ու բարոյական արժեքների վերաբերյալ բերված դատողությունների ու դրանց իրավական կարգավորումների համարբած վերլուծությունների համատեսում անհրաժեշտ է վեր հանել հետևյալը.

1. Եթե իրավական նորմերը սահմանվում են պետության կողմից, ապա բարոյական նորմերը ծագում են տարերայնորեն,

2. Եթե իրավական նորմերն իրենց ամրագրումն են ստանում գրավոր առյութներում, ապա բարոյական նորմերը գոյություն ունեն մարդկանց գիտակցության մեջ,

3. Եթե իրավական նորմերի իրացումն ապահոված է պետական հարկադրանքի հնարավորությամբ, ապա բարոյական նորմերը կյանքի են կոչվում մարդկանց կամարտահայտության ու հասարակական կարծիքի ուժով,

4. Եթե իրավական կարգավորման ոլորտն այն հարաբերություններն են, որոնք գտնվում են պետական վերահսկողության ներքո, ապա բարոյական կարգավորման ոլորտները պետությանը ենթակա չեն:

Այնուամենայնիվ, իրավունքի ու բարոյականության սերտ կապերն ու փոխօրծողությունները մեծապես նպաստում են սոցիալական այդ երկու կարգավորիչների՝ արժանապատվության ու պատմի դերի կարևորմանը, դրանց գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը, հասարակական հարաբերությունների կայունացմանն ու ամրապնդմանը:

¹ Տե՛ս Խաչատրյան Ա. Իրավունք, քաղաքականություն, բարոյականություն, Երևան 2003թ.

² Տե՛ս Քալաշյան Լ.Խ. Բարոյականությունը և իրավունքը մարդկային փոխարարերություններում, Երևան 1968թ.

³ Տե՛ս Անիսիմով Ա.Լ. Չесть, достоинство, деловая репутация, гражданско-правовая защита. М. 1994, С.13.

⁴ Տե՛ս Այվազյան Վ. Սարդու իրավունքներ, Տիգրան Մեծ, Երևան 2007թ. էջ 91:

Маргарита Варданян

Аспирант кафедры юриспруденции академии
государственного управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Соотношение достоинства и чести в контексте права и нравственности

В данной статье выявлены важнейшие особенности, общие черты чести и достоинства, их относительная самостоятельность исторического развития, всеобъемлющая характеристика.

Таким образом, честь как объективная социальная оценка нравственных, политических, трудовых, практических, и иных качеств личности, одновременно рассматривается как основной критерий, характеризующий социальные и духовные качества члена общества, которая в основном зависит от самого человека, его поведения, от отношения других людей к обществу и государству.

А достоинство – это осознание социальной оценки, данной самому себе человеком, то есть самосознание и внутренняя самооценка собственных качеств, способностей, возможностей, мировоззрения, общественной ценности.

Ключевые слова: нравственность и право, честь и достоинство, нравственные ценности, самосознание, самооценка, социальная оценка субъекта, неотчуждаемость, непередаваемость, нравственные нормы, воллизъявление, силой общественного мнения.

Margarita Vardanyan

Graduate student of chair of Jurisprudence of the Public Administration Academy of RA.

SUMMARY

The correlation between the honour and dignity in the context of Law and Ethics

This article covers the crucial characteristics of honor and dignity, their similarities, relatively independent historical development and universal nature.

Honour as a social appraisal, which is objectively given from the society to the ethical, political, practical, labor and other characteristics of a person, is considered to be the main criterion for describing the social and spiritual characteristics of a person, which mostly depend on the person himself/herself, on his/her behavior, his/her attitude towards the society, towards the state and other people.

Dignity is the person's ability to realize the social appraisal given to him/her, i.e. the self-consciousness of the person's characteristics, abilities, world-view, social value, his/ her inner self-esteem.

Keywords: Ethics and Law, honor and dignity, ethical values, self-esteem, self-consciousness, the social appraisal of the subject, inalienability, non-transferability, ethical standards, will expression, by virtue of the social opinion.

ՆԵԼԼԻ ԱՌԱՋԵԼՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության
ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

**ԱՆՁԻ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՈՆՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԻՐԱՑՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Հեղինակի կողմից քննարկվել են անձի արժանապատվությունը վիրավորելու գանցակազմի բովանդակային սահմանները: Հիմնավորվել է դրանց ընդլայնման անհրաժեշտությունը: Ներկայացվել են նաև իրապարակային քննությունը արտահայտության գնահատման որոշակի չափանիշներ, ինչպես նաև հիմնավորվել է ոչ իրապարակային վիրավորանքի համար իրավական պատասխանատվության նախատեսման անհրաժեշտությունը: Քննարկվել են նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի կանոնակարգումների իրացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, ինչպես արժանապատվության բովանդակային սահմանների հիմահարցը:

Հիմնարար բառեր- արժանապատվություն, վիրավորանք, իրապարակային արտահայտություն, նվաստացուցիչ անմարդկային վերաբերմունք, խոշտանգում:

Անձի արժանապատվության պաշտպանության նպատակով ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսվել են որոշակի կանոնակարգումներ, որոնք պետք է հնարավորություն ընձեռնեն իրավասու մարմիններին ուղղակիորեն քննության առնել արժանապատվության խախտման դեպքերը, երբ այն հանդես է գալիս որպես ինքնուրույն արժեք: Անձի արժանապատվության նսեմացման առավել քննորոշության է վիրավորանքը¹, որի առնչությամբ ծագող իրավահարաբերությունները կանոնակարգում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածով: Գտնում ենք, սակայն, որ նշված հոդվածի շրջանակներում ամփոփված իրավակարգավորումները բավարար չեն անձի արժանապատվության պաշտպանության արդյունավետությունն ապահովելու համար, մասնավորապես անձնական վիրավորանքի զոհ դառնալու առնչությամբ՝ հետևյալ պատճառաբանությամբ՝

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածով սահմանվում է, որ սույն օրենսգրքի իմաստով՝ վիրավորանքը խոսքի, պատկերի, ձայնի, նշանի կամ այլ միջոցով պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը արատավորելու նպատակով կատարված իրավարակային արտահայտությունն է:

Ինչպես նկատում ենք, անձի կողմից վիրավորանք հասցնելը դիտարկվում է միայն այն իրավա-

րակայնորեն կատարելու պարագայում: Էղուարդ Աղայանի բառարանում «իրապարակային» բառի բովանդակությունը բացահայտված է որպես իրապարակում տեղի ունեցող, հասարակության ներկայությամբ տեղի ունեցող՝² Այս պարագայում նաև հարց է ծագում, թե արտահայտությունն ի՞նչ բանակությամբ անձանց ներկայությամբ պետք է կատարվի՝ մե՞կ, թե՞ ավելի, իրապարակային որակվելու համար: ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր ՍԴՈ-997 որոշման մեջ այս հարցի առնչությամբ արտահայտել է իրավական դիրքորոշում առ այն, որ դա յուրաքանչյուր դեպքում իրավակիրառման հարց է: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ զրպարտությունը և բնորոշվում է որպես իրապարակային արտահայտություն, և զրպարտություն է որակվում զրպարտության տուժողից մեկ այլ՝ երրորդ, անձին իրականությանը չհամապատասխանող, պատիվը, արժանապատվությունը և զրծարար համբավը արատավորող տեղեկությունը հասանելի դարձնելը, ապա ենթադրում ենք, որ վիրավորանքի պարագայում և իրավախսախից և տուժողից բացի մեկ այլ՝ երրորդ անձի ներկայությունը կարող է որակվել որպես իրապարակային իրավաճակ: Սահմանադրական դատարանը վկայակոչված որոշման մեջ ևս նշել է, որ իրապարակայնության հարցը կարող է քննարկվել նվազագույնը երրորդ անձի ներկայությամբ անձին անվանարկելու

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

պարագայում:Գտնում ենք, որ այն դեպքերում, եթե անձին վիրավորանք են հասցել, օրինակ, տեսախցիկներով վերահսկվող տարածքում, և առկա է վիրավորանքի հրապարակայնացման պոտենցիալ հնարավորություն, ապա այս պայմաններում ևս իրավակիրառ կարող է գնահատել արարքը հրապարակայնորեն կատարված, և նման մոտեցումը, ըստ Էության, կհամապատասխանի ՀՀ սահմանադրական դատարանի ՍԴ-997 որոշման մեջ արտահայտած իրավական դիրքորոշման առ այն, որ յուրաքանչյուր կոնկրետ գործով իրավակիրառն է գնահատում արտահայտության հրապարակային բնույթը: Նույնը կարող է ասել այն իրավիճակների համար, եթե վիրավորանքը հասցել է հանրային վայրում, օրինակ՝ փողոցում, սակայն որևէ անձի բացակայությամբ. նման պայմաններում ևս հնարավոր է քննարկել հրապարակայնության հարցը, քանզի պահպանվել է երրորդ անձանց ներկայության հնարավորությունը, և նման վայրում անձին վիրավորելու պայմաններում զանցափորք, փաստորեն, ենթադրել է վիրավորանքի հրապարակային բնույթը, կանխատեսել և ցանկացել է այն. այլ հարց է, որ իր կամքից անկախ հանգամանքներով այդ պահին որևէ մեկը ներկա չի գտնվել իրավախախտման վայրում: Այս հարցը ևս կարող է գնահատվել իրավակիրառի կողմից յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում՝ հաշվի առնելով գործի բոլոր հանգամանքները:

Բացի այդ, հոդվածով նախատեսված է, որ վիրավորանքը կարող է դրսնորվել արտահայտության տեսքով: Ի՞նչ ասել է արտահայտություն. խոսքը ինչ-որ երևոյթի՝ օբյեկտիվ իրականության մեջ արտահայտում գտնելու մասին՝ է, թե՝ խոսքի իրավունքի որևէ դրսնորման (գրավոր կամ բանավոր) միջոցով կատարված դատողության: Նույն է. Աղայանի բառարանում «արտահայտություն» բառը մեկնաբանվում է երկակի՝ և որպես խոսք, և որպես որևէ բանի դրսնորումը, արտաքին անդրադարձումը, որևէ բանի արտաքին տեսքը, դրսնորման արտաքին նշանը³: Նման պայմաններում խնդիր է ծագում առ այն, թե արդյոք վիրավորանքը կարող է դրսնորվել միայն խոսքի իրավական միջոցով, որը ներառում է խոսքը և ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածով նախատեսված իրավախախտման օբյեկտիվ կողմի դրսնորման բվարկված այլ եղանակները, մասնավորապես՝ պատկերի, ձայնի, նշանի, թե նաև այլ

արարքի, օրինակ՝ անձին թերև մարմնական վճակածք հասցնելու, հրելու, ապտակելու, նրա նկատմամբ խտրականություն դրսնորելու կամ անձի նկատմամբ անարգանք դրսնորելու այլ միջոցներով: Սույն հարցը ծագում է, քանզի հոդվածով նախատեսված է նաև թվարկված եղանակներից բացի «այլ միջոցով» անձի արժանապատվությունը նվաստացնելը, սակայն պարզ չէ, թե այդ այլ միջոցները վերաբերում են իսուրի ազատության իրավունքի իրացման այլ եղանակներին, թե՝ ոչ: Ուստինապիտելով Վենետիկի հանձնաժողով ներկայացված սույն հոդվածի նախագծերը՝ կարելի է ենթադրել, որ «հրապարակային» արտահայտությունը ի սկզբանե վերաբերել է խոսքի իրավունքի իրացմանը. այսպես Վենետիկի հանձնաժողովը ներկայացված լրացված նախագծով վիրավորանքի բնորոշման մեջ «հրապարակային» արտահայտությունը փակագծերի մեջ բացահայտված է որպես կարծիք, գնահատողական դատողություն, այլ միջոցներն ել՝ որպես հրապարակային այլ միջոցներ՝⁴: Այստեղից ել ակնհայտ է դառնում հոդվածի ողջ տրամաբանությունը: Արդյունքում ստացվում է, որ տվյալ հոդվածը ծառայում է բացառապես խոսքի ազատության իրավունքի սահմանափակման բույատրելի շրջանակների կանոնակարգմանը:

Սույն ինստիտուտի հիմնախնդիրներից է նաև այն, որ վիրավորանք է համարվում անձի արժանապատվությունը միայն հրապարակային ձևով նվաստացնելը. հոդվածում միայն հրապարակային եղանակով անձին նվաստացնելու օրենսդրական կանոնակարգման առնչությամբ Սահմանադրական դատարանն իր նույն որոշման մեջ փաստել է. «Իր կարենությամբ հանդերձ վիճարկվող հոդվածի իրավակարգավորման շրջանակներից դուրս է մասնավոր-իրավական բնույթի հարաբերությունների կարգավորումը»: Սահմանադրական դատարանն այս առնչությամբ արձանագրել է իրավակարգավորման բաց և նշել, որ «ԱԺ-ն իր իրավագործության շրջանակներում առանձին քննարկման առարկա պետք է դարձնի ոչ հրապարակային վիրավորանքից պաշտպանության իրավակարգավորման խնդիրը»:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ արժանապատվության նվաստման ինստիտուտը, որը ՀՀ օրենսդրության մեջ իր անմիջական արտացոլումը գտնել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածով, ունի առավել

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

լայն բովանդակային ընդգրկում և չի հանգում բացառապես խոսքի իրավունքի տարրեր դրսերումների միջոցով անձին նվաստացնելուն և բնականաբար չի սահմանափակվում միայն հրապարակային բնույթով։ Այս առնչությամբ պետք է նաև նշել, որ Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում ընդունված փաստարդերը, որոնց արդյունքում ապաքրեականացվեցին վիրավորանքն ու զրպարտությունը⁵, վերաբերում էին միայն խոսքի ազատության իրավունքի իրացման միջոցով անձի համբավը արատավորելու դեպքերին և ուղղված էին ԶԼՄ-ների իրավունքների պաշտպանությանը։ Այս առնչությամբ է, որ տարրերակվել է փաստի վերաբերյալ հայտարարությունը, գնահատողական դատողությունը, և որոնք հանդիս են եկել նաև ՍԴՌ-997 որոշման գործով քննության առարկա։ ՀՀ կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորություններից բխել է բացառապես այս հարաբերությունների համատեքստում արտահայտվելու իրավունքի իրացման արդյունքում վրա հասած բացասական հետևանքների համար պատասխանատվության ապաքրեականացումը։ Միջազգային պարտավորություններից չի բխում վիրավորանքի՝ որպես անձի արժանապատվության նվաստացման ուղղված բոլոր տեսակի գործողությունների ապաքրեականացում կամ արմատական վերացում, ինչը տեղ է գտել ՀՀ-ում։ ՀՀ իրավական համակարգում ներկայիս պայմաններում ոչ միայն բացակայում է անձի արժանապատվությունը վիրավորելու համար քրեական պատասխանատվություն, բացակայում է արժանապատվության նվաստացման մի շարք դեպքերի համար ցանկացած տեսակի պատասխանատվություն։ Նման իրավիճակի պատճառներից մեկն էլ այն է, որ ՀՀ օրենսդրությունը չի պարունակում Մարդու իրավունքների եվլուպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածին համաման դրույք։ Թերևս ՀՀ քրեական օրենսգիրքը նախատեսում է պատասխանատվություն խոշտանգման համար, այնուհանդերձ, դրանով նախատեսված կանոնակարգումը, ըստ որի արգելվում է անձի նկատմամբ նվաստացուցիչ, անմարդկային վերաբերմունքը և խոշտանգումը, ամբողջությամբ չի իրացվում ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքին համահունց։ Խնդիրը կայանում է նրանում, որ ՄԻԵԴ-ը իր նախադեպային իրավունքում տարրերակում է խոշտանգումը, նվաստացուցիչ վերաբերմունքը և անմարդկային վերաբերմունքը՝ ըստ անձի

արժանապատվության նկատմամբ միջամտության աստիճանի։ Մինչդեռ ՀՀ իրավական համակարգում միայն խոշտանգման դեպքերը կարող են անմիջականորեն քննության առնվել, իսկ արժանապատվության նկատմամբ ոչ իրավաչափ միջամտության այն դեպքերը, որոնց համար, որպես ինքնուրույն հանցագործություններ, ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված չէ քրեական պատասխանատվություն, փաստորեն ինքնուրույն քննության առարկան չեն կարող դառնալ ոչ քրեական օրենսգրքի շրջանակներում, ոչ էլ քաղաքացիական օրենսգրքի շրջանակներում՝ որպես վիրավորանք։ Պետք է նաև հավելել, որ հիմնախնդիրը չի լուծվել նաև 19.05.2014 թվականին ընդունված «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի շրջանակներում, քանզի այն նախատեսում է անձին պատճառված վնասի հատուցման իրավունք՝ ուղղակիորեն վկայակոչելով Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածը, ինչը, սակայն, չի կարող գործել ուղղակիորեն առանց համապատասխան ներպետական օրենսդրության, իսկ արժանապատվության միջամտության բոլոր այն դեպքերը, որոնք ՄԻԵԴ-ի կողմից որակվել են որպես Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի խախոսում, և որոնց պարագայում ոչ նյութական վնասի հատուցման միջոց ներպետական օրենսդրության շրջանակներում, և որոնց համար նախատեսվում է քրեական պատասխանատվություն ՀՀ քրեական օրենսգրքում, տեղ չեն գտել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի վերաբերելի փոփոխություններում։

ՀՀ իրավական համակարգում առկա հիմնախնդիրները լուծելու համար գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է ընդլայնել վիրավորանքի զանցակազի օրենսդրությունը դրսերումները՝ հնարավորություն ընձեռելով իրավասու մարմիններին քննության առնել արժանապատվության միջամտության բոլոր դեպքերը։ ՀՀ քրեական օրենսգրքն անհրաժեշտ է հավելել Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածը կրկնող հանցակազմով։ Օրենսդիրը նաև պետք է իրավական պատասխանատվություն նախատեսի ոչ իրապարակային բնույթի իրավահարաբերությունների շրջանակներում տեղ գտած վիրավորանքի համար։ Անհրաժեշտ է նաև բարոյական վնասի հատուցման ենթակա արժեքների թվին ավելացնել ՄԻԵԴ-ի կողմից անմարդկային և նվաստացուցիչ վերաբերմունքը որպես պականաց արժեք-

ԱՐԺԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ների խախտման դեպքերը:

Անձի արժանապատվության պաշտպանության համար անհրաժեշտ է նաև պարզել արժանապատվության բովանդակային սահմանների և դրա սահմանափակման հիմնահարցերը: Արդի պայմաններում նկատվում են «արժանապատվություն» եզրույթի, ի չարս կիրառության բացասական միտումներ՝ չարաշահելով արժանապատվության բացարձակ բնույթը. միջազգային իրավակիրառ պրակտիկայի շրջանակներում հանդիպում ենք իրավիճակների, երբ անձի արժանապատվության բովանդակությունից բխեցվում են հակարարության, հակարանական, հակամարդկային իրավական լուծումներ, և արդարացվում են դրանք անձի արժանապատվությամբ⁶: Թե՛ մասնագիտական գրականության, թե՛ օրենսդրության ուսումնասիրությունը վկայում է, որ արժանապատվության անսահմանափակ բնույթի վերաբերյալ դատողությունների համատեքստում հաճախ խոսքը գնում է ոչ թե արժանապատվության բովանդակային սահմանափակման արգելքի մասին, այլ արժանապատվության նսեմացման արգելքի մասին. որպես նսեմացման օրինակներ են քննարկվում անձին վիրավորելը, նրան անպարկեշտ ձևով ստորացնելը, անվանարկելը, տանջանքների ենթարկելը: Այս համատեքստում անձի արժանապատվության սահմանափակումների արգելքը ընդունելի է և հասկանալի: Քարձրացված հիմնախնդիրը ծագում է այն հարբությունում, երբ անձի արժանապատվության դրսորման կողմ է դիտարկվում անձի ինքնավարությունը և կամահայտնության ազատությունը: Այս հարբությունում հարց է ծագում՝ արդյոք անձի ինքնավարության ցանկացած սահմանափակում հանգեցնում է արժանապատվության խախտման, թե՞ ոչ: Գտնում ենք, որ անձի արժանապատվությունն այս հարբությունում, լինելով բացարձակ արժեք, չի կարող լինել անսահմանափակ: Անձի արժանապատվության կոնցեպցիան ձևավորվել է դեռևս Պլատոնի կողմից, որը խոսում էր մարդու արժանապատվության մասին որպես հակառություն կենդանական աշխարհին: Անձի արժանապատվության նկատմամբ նման մոտեցումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մարդու արժանապատվության բաղկացուցիչը բանականությունն է, այսինքն՝ մարդու՝ արժանապատվությամբ օժտված լինելով պայմանավորված է նրա՝ բանականությամբ օժտված լինելով, իետևաբար

արժանապատվության այն տարրը, ըստ որի՝ մարդը նաև ազատ կամքով օժտված է ակ է, սահմանափակված հենց բանականությամբ: Այստեղից հետևում է, որ անձի ազատ կամահայտնությունը պետք է նախ և առաջ լինի բանական: Մարդու՝ արժանապատվությամբ օժտվածության հաջորդ տարրը, որը սահմանափակում է նրա ազատ կամահայտնությունը, մարդու՝ Աստծո կողմից և նրա կերպարով ստեղծված լինելն է: Այսպիսով, մարդու արժանապատվության սահմանները պետք է լինեն բանական և մարդկային՝ Աստվածային արարչագործության հիմնական սկզբունքների պահպանամբ: «Արժանապատվություն» կատեգորիան, ամրագրված լինելով պետության հիմնական օրենքում, հանդես է գալիս որպես սահմանադրական արժեք⁷, սահմանադրական իրողություն⁸, Սահմանադրությունն էլ իր հերթին «...ունի արժեքանական բովանդակություն⁹: «Այս հասկացության արժեքանական նրբությունները փայլուն կերպով ընկալել են դեռևս 1837 թվականին Վենետիկում հրատարակված Նոր հայերեն լեզվի բառարանի հեղինակները»¹⁰, որոնք բնութագրել են «Սահմանադրությունը» որպես «որոշումն սահմանաց և Տեսչութիւն վերին»¹¹: «Ակնհայտ է, որ մենք գործ ունենք ոչ միայն սկզբնական նշանակության բարձրագույն որոշման, հասուկ իրավակարգավորման հետ, այլև երևույթի, որի հիմքում ընկած է Աստվածային ճանաչողություն, ի վերուստ տրված արժեքային համակարգ, Աստվածային նախախնամություն»¹²: Արժանապատվության անսահմանափակ բնույթի դատողությունները չեն դիմանում քննադատության նաև արժանապատվության ուղղակի իրավական կիրառության շրջանակներում այլ իրավունքների հետ հարաբերակցության լույսի ներքո սույն հիմնահարցի դիտարկման պարագայում: Ինչպես արդեն նշեցինք, արժանապատվության անսահմանափակ բնույթը վերաբերում է բացառապես դրա նսեմացման, այսինքն՝ ոչ իրավաշափ միջամտության արգելքին, սակայն իրավական իրականության շրջանակներում արժանապատվությունն ենթարկվում է հաճախ իրավաշափ միջամտության, օրինակ՝ հնարավոր է, որ անձի վերաբերյալ ներկայացվի իրապարակային արտահայտություն, և վերջինս արժանապատվությունը նվաստանա, սակայն միշտ չէ, որ նման դեպքերում անձը ենթակա է պատասխանատվության: Կամ անձի վերաբերյալ կարող է տարածվել

որոշակի տեղեկատվություն, օրինակ՝ պայմանավորված հանրային շահով: Արժանապատվությունը սահմանափակվում է նաև լայն սահմանադրական կարգավիճակի շրջանակներում, քանզի վերջինիս ընդհանուր տրամաբանությունից բխում է, որ բոլոր իրավունքների սահմանափակումը հանգեցնում է նաև արժանապատվության սահմանափակման:

Այսպիսով, համամիտ լինելով այն մտքի հետ, որ արժանապատվությունը բացարձակ արժեք է, գոնում ենք, սակայն, որ արժանապատվության բովանդակային սահմանները պետք է լինեն սահ-

մանափակ: Անձի արժանապատվության սահմանափակման ոչ ենթակա արժեք լինելն էլ գոտում ենք, որ կարող է վերաբերել բացառապես արժանապատվության՝ բանականության և բարոյականության սահմաններում, ցանկացած ոչ իրավաչափ միջամտության արգելքին:

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարություններ/ընդհանուր խմբագրությամբ Գ.Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի.-Եր.:«Իրավունք», 2010, էջ 165:

² Տե՛ս Աղայան Է. Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976 (Աղբյուրը՝ <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&query=%D5%B0%D6%80%D5%A1%D5%BA%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%BA%D5%AB%D5%B6>)

³ Տե՛ս նոյնը

⁴ Տե՛ս CDL(2009)173 REVISED DRAFT LAW ON AMENDING THE CIVIL CODE OF ARMENIA, EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION), Strasbourg, 24 November 2009, Opinion no. 533/2009 CDL(2009)173 (Աղբյուր՝ [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2009\)173-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2009)173-e))

⁵ Տե՛ս (Resolution 1577 (2007)1 Towards decriminalisation of defamation <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta07/eres1577.htm>), Recommendation Rec(2003)13 of the Committee of Ministers to member states on the provision of information through the media in relation to criminal proceedings (Adopted by the Committee of Ministers on 10 July 2003 at the 848th meeting of the Ministers' Deputies) Council Of Europe Committee Of Ministers http://euromedjustice.eu/system/files/20100208101331_Recommendation200313 media in information in criminal proceedings.pdf Analysis of the Draft Laws Amending the Defamation Legislation in the Republic of Armenia (This analysis has been commissioned by the Office of the OSCE Representative on Freedom of the Media and prepared by Boyko Boev, Legal Officer, ARTICLE 19, London) April 2010 <http://www.osce.org/fom/67858>

⁶ Տե՛ս HUN-2002-3-004, (Աղբյուր՝ <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>), տես նույնը՝ Luís Roberto Barroso Here, There, and Everywhere: Human Dignity in Contemporary Law and in the Transnational Discourse Boston College International and Comparative Law Review Volume 35 | Issue 2 Article 2, 5-1-2012, էջ՝ 340-341:

⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ /ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի.-Եր.:«Իրավունք», 2010, էջ 164:

⁸ Տե՛ս նոյնը, էջ.167:

⁹ Տե՛ս Արցունյան Գ.Գ. Основополагающие конституционные ценности, общественная практика, Конституционный суд: парадигмы реальности (Доклад на международной конференции, посвященной пятнадцатилетию Конституционного суда Латвии, Рига, 29.09.2011), С. 2, (Աղբյուր՝ <http://concourt.am/armenian/structure/president/articles/riga2011.pdf>)

¹⁰ Տե՛ս նոյնը

¹¹ Տե՛ս Հարությունյան Գ.Գ. Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2005, էջ.13:

¹² Տե՛ս Արցունյան Գ.Գ. Основополагающие конституционные ценности, общественная практика, Конституционный суд: парадигмы реальности (Доклад на международной конференции, посвященной пятнадцатилетию Конституционного суда Латвии, Рига, 29.09.2011), С. 2, (Աղբյուր՝ <http://concourt.am/armenian/structure/president/articles/riga2011.pdf>)

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ /ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի, և Ա. Վաղարշյանի, Երևան, 2010:

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2. Հարույունյան Գ.Գ. Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2005:
3. Աղայան Է. Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երեւան, 1976 (Աղբյուրը՝ <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&query=%D5%B0%D6%80%D5%A1%D5%BA%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B5%D5%AB%D5%B6>)
4. Արդյունյան Գ. Օսновополагающие конституционные ценности, общественная практика, Конституционный суд: парадигмы реальности (Доклад на международной конференции, посвященной пятнадцатилетию Конституционного суда Латвии, Рига, 29.09.2011.)
5. CDL(2009)173, Resolution 1577 (2007), Recommendation Rec(2003)13 of the Committee of Ministers, Analysis of the Draft Laws Amending the Defamation Legislation in the Republic of Armenia
6. HUN-2002-3-004
7. Luis Roberto Barroso Here, There, and Everywhere: Human Dignity in Contemporary Law and in the Transnational Discourse Boston College International and Comparative Law Review Volume 35 | Issue 2 Article 2, 5-1-2012.

Նելլի Առաքելյան

соискатель кафедры конституционного права
юридического факультета Ереванского
государственного университета

РЕЗЮМЕ

Проблемы эффективной реализации механизмов защиты достоинства личности в РА

Автором выявлены основные проблемы касательно сферы действия такого гражданско-правового правонарушения, как оскорблениие личности. Автором обоснована мысль необходимости расширения объективной стороны оскорблениия и внесения ответственности за оскорблениия причиненного не публично. Автором также представлены некоторые критерии оценки публичности оскорблениия. Автором также выявлены основные проблемы применения статьи 3 Европейской конвенции по правам человека в РА, также проблема содержательных границ достоинства личности.

Ключевые слова: достоинство личности, оскорблениие, публичное выражение, унизительное, бесчеловечное обращение, пытка.

Nelli Arakelyan

doctoral candidate, YSU, Law Department,
Chair of Constitutional Law

SUMMARY

Issues concerning the effective realization of the mechanisms of the protection of human dignity in RA

The author highlighted limited nature of the application of insult and presented the necessity to expand it. The author stated the necessity to stipulate responsibility for non public insult. The author discussed the problems of application of Article 3 of the European Convention of Human Rights, as well as the issues of barriers of content of human dignity.

Keywords: human dignity, insult, public statement, inhuman, degrading treatment, torture.

ՎԱՀՐԱՄ ԳԱԼՍՅԱՆ

Եղանակագիտության ֆակուլտետի
սահմանադրական իրավունքի, պետության և
իրավունքի տեսության ամբիոնի մագիստրոս

**ՄԽԻԹԱՐ ԳՈԾԻ «ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՔԻ»
ԴԵՐԸ ԵՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

Հեղինակը իր առջև խնդիր է դրել պարզաբանել Գոշի հայտնի աշխատության դերը և նշանակությունը հայ սահմանադրական մտքի զարգացման մեջ: Փորձ է կատարվել հիմնավորելու «Դատաստանագրքի» նշանակությունը 12-13-րդ դարերում հասարակության տարբեր շերտերի համախմբման, օրինականության հաստատման, ազգային բարբերի և պետականության վերականգնման գործում: «Դատաստանագրքը» մեզ բերում է այն կարևոր համոզմանը, որ օրենսդրությունը պետք է հիմնվի տվյալ հասարակության ազգային առանձնահատկությունների վրա, այլ ոչ թե արհեստականորեն կրկնօրինակվի:

Հիմնարար քառեր- Սահմանադրություն, «Դատաստանագրք», ազգային եկեղեցի, պետականության վերականգնում:

Մխիթար Գոշի ծննդյան թիվը ստույգ հայտնի չէ, քանի որ հայտնի է, որ նա ապրել է երկար՝ երադրաբար 80-90 տարի, և ստույգ մահացել է 1213թ.: Գոշը ծնվել է Գանձակում, երկար տարիներ ապրել է իր հիմնադրած Նոր Գետիկ վանքում, որն իր անունով հետագայում կոչվել է Գոշավանք: Հետագայում Գոշը ձեռնադրվում է կուսակրոն քահանա և ստանում վարդապետի աստիճան: Գոշը բազմաթիվ աշխատությունների հեղինակ է, որոնց մեջ առավել ուշադրության է արժանի «Հայոց դատաստանագիրքը»:

Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքը» հայ միջնադարյան սահմանադրաբարական մտքի գլուխգործոցն է. թեև այս դատաստանագիրքը չի հաստատվել ազգային պետական իշխանությունների կողմից, սակայն այն լյանքի ուղեգիր է ստացել և կիրառվել է հայ իրականության մեջ շուրջ 700 տարի:

«Դատաստանագրքը» առանձնակի դեր և նշանակություն ունի հայ սահմանադրական մշակույթի մեջ: Սահմանադրական մշակույթը սահմանադրի նորմերով ու սկզբունքներով փոխհամաձայնությամբ ձեռքբերված հասարակական գոյի ընդհանուր կանոններով ստեղծագործաբար ապրելու մարդկային հանրության արժեքային որոշակի համակարգ է: Սահմանադրական մշակույթի հիմնական տարրերն են հասարակական համակեցության բանական իմաստավորումը, կենսագոյի հիմնարար արժեքների առկայությունը, դրանց շուրջ հասարակական համաձայնությունը, վերջինիս վերաբարդումն ապրելակերպի ու գործելակերպի, կանոննե-

րի ու համապարտադիր վարքագծի նորմերի միջոցով դրանց որոշակի համակարգված իրավական բնույթ հաղորդելու ու դրանց նկատմամբ հասարակական որոշակի վերաբերմունքը¹:

Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքը» գրվել է 12-րդ դարում, ժամանակաշրջան, երբ Հայաստանը գտնվում էր ծայրատիճան վաստինական և քաղաքական իրավիճակում: Այն կազմված է նախադրությունից և բուն դատաստանագրքից: Գրված է գրաբարով և կազմված է 251 հոդվածից:

Մեր վերլուծության նպատակն է ներկայացնել դատաստանագրքի դերը և նշանակությունը հայ սահմանադրական մշակույթի կյանքում: Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի» ստեղծումը պայմանավորված էր ժամանակի մարտահրավերներով: Հայաստանում այդ ժամանակաշրջանում տիրում էր սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամ, երկրի առջև ծառացել էին բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք սպանում էին ազգային ինքնությանը:

Գրքում ներկայացվում է, որ սուրեն ու գրիշը գործում էին միասնաբար ու փոխադարձաբար պայմանավորում հաջողությունը²: Այս բառերի միանությունը կազմում է մի ամբողջական արժեհամակարգ, որն ուղղված էր ազգային ազատագրության ու պետականության վերականգնմանը: Իրավունքի փիլիսոփայության և տեսության տեսակետից ուշագրավ է հենց այս հանգամանքը. հայոց առաջին աշխարհիկ օրենսգիրքը կազմվել է պետականության բացակայության պայմաններում, մի բան, որ բացառիկ երևույթ է իրավունքի պատմության մեջ:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Միսիթար Գոշի դատաստանագրում ներկայացվում է, որ թշնամու դեմ չկար միասնական պայքար, տիրում էին անհանդուժողականությունը, զինված ուժերի ցրվածությունը, իշխանների ներփակումը, և այս ամենին վերջ դնելու համար Միսիթար Գոշը հասկանում և որոշում է լրա լուծումը: Այդ ամենի լուծումը նա տեսավ «Դատաստանագրքի» ստեղծման մեջ, և ժամանակը ցույց տվեց, որ նա իրավացի էր: Միսիթար Գոշը դատաստանագիրը գրելու անհրաժեշտությունը բացատրում է տասներկու պատճառներով.

Առաջին՝ մեզ՝ հայերիս, բազում անգամ պարավել են թե՝ այլադավանները և թե՝ քրիստոնյաները, որ մենք դատաստան-դատաստանագիրը չունենք:

Դեռևս մինչև քրիստոնեական ժամանակաշրջանը՝ Ք. ա. 28-27-րդ դ., հայկական լեռնաշխարհի Արատա երկիրը Հարավային Միջագետքի հիմագույն ժողովրդին՝ շումերներին, հայտնի էր որպես «սուրբ օրենքների երկիր» անունով⁴: Մինչև «Համուրարի» օրենքները Արատայում 1000 տարի առաջ գործում էին օրենքներ: Հայկական ցեղերի մեկ այլ պետական կազմավորման՝ Հայասա-Ազգի իրավական համակարգի մասին որոշ տեղեկություններ է պարունակում ք.ա. 14-րդ դարում խեթական պետության՝ Խարքի տիրակալ Սուպալլուլումափ (Ք.ա. 1380-1340թ.) և Հայասայի թագավոր Ուկկանայի (Հականա) միջև կնքված պայմանագիրը: Դա արդեն խոսում է իր ժամանակի համեմատ զարգացած իրավական մշակույթի մասին: Եվ այսպիսի ավանդույթներ ու սովորույթներ ունեցող հայ իրավական մշակույթը 12-13-րդ դարերում չուներ սեփական օրենքներ, որոնք կարգավորեին հասարակական հարաբերությունները և իրավական համակարգը՝ չդիմելով օտար իրավական մշակույթին:

Երկրորդ՝ շարությունը մարդկանց մեջ, շարը ընդհանրապես զորացել էր, և նա հանգեցրել էր «զբնափորականն ի մեզ առենան» կամ «զգիտությունն որ ի բնութենէ ունէաք»⁵: Նույն այդ շարը, որ վերածվել է հոգու անկատարության, վերցրել է կատարելությունը և վշտակցության, սիրո փոխարեն դրել ատելությունը: Ներկայացվում է, որ մարդիկ փոխվել են, փոխվել են իրենց որակներով, բացակայում են իրավական և բարոյական նորմերով կարգավորվող իրավահարաբերությունները: Դատաստանագիրը ստեղծվում էր, որպեսզի վերականգնվեին բնական օրենքի զգացողությունը, իրավունքը կարգավորվող հասարակական հարաբերությունները, սերն ու հանդուժողականությունը

միմյանց նկատմամբ՝ մարդկանց դնելով ճիշտ ուղու վրա:

Երրորդ՝ ծովության պատճառով մարդիկ չեն վարդվում օրենսգիտության մեջ, անգիտակ են օրենքներին, հետևապես նրանց որոշումներն ել ճիշտ չեն կամ շեղվում են օրենքից, ուստի «Կամեցաք գրով Դատաստանիս զնոսա իբրև ինքնոյ զարդուցանել»: Այս ամենը ներկայացվում էր 12-րդ դարում, և խոսքը գնում է այն մասին, որ Միսիթար Գոշը այս բոլոր անօրինականությունների լուծումը տեսնում էր Դատաստանագրքի ստեղծման մեջ, իիմնական օրենքի մեջ, որը կահմաներ կանոններ և կեզրագծեր հասարակական հարաբերությունները: Այստեղ խոսքը գնում է իրավագիտակցության, բանականության մասին, որ մարդիկ բանական էակներ են, և չախտի լինի նմանատիպ իրավիճակ, երբ մարդկային հարաբերությունները չկարգավորվեն իրավունքով և բարոյական նորմերով, քանի որ ինքը՝ մարդը, բնության մեջ տարբերվում է իր բանականությամբ: Եթե հասարակությունը օժտված չէ բանականությամբ, ապա բացակայում է հասարակական հարաբերությունների իրավունքով կարգավորվող զարգացումը: Այս բացերի լուծումը 12-րդ դարում նա տեսնում էր մարդկանց իրավունքների սահմանման մեջ, որ պետք է իրականացվեր իիմնական օրենքի միջոցով:

Չորրորդ՝ Մովսեսական օրենքը, մարգարենների խոսքը և ավետարանը, մեկ անգամ արդեն տրված լինելով, այդպես էլ մնացել են անշարժ, քարացած, մինչդեռ մարդկանց վարքն ու բարքը տարեր են և փոփոխվում են ըստ ժամանակի, ըստ ժողովրդի և ըստ երկրի: Նշված օրենքները այդ հանգամանքը հաշվի չեն առել: Դատաստանագիրը է պետք և այնպիսին, որ նկատի ունենա այդ շատ կարևոր հանգամանքը: Նկատի ունենանք, որ խոսքը գնում է 12-րդ դարի մասին, որտեղ գործում էին մովսեսական օրենքը, ավետարանը, և Միսիթար Գոշը համարձակություն է ունենում ստեղծել Դատաստանագիրը՝ տիրող վիճակը կարգավորելու համար: Նշենք՝ այդ ժամանակահատվածը ընդգրկում էր միջնադարը, որ պատմությանը հայտնի է իր բացասական կողմերով. հենց այն, որ նմանատիպ հայտարարություններով հանդես եկողներին անվանում էին հերետիկոսներ և նրանց ողջ ողջ այրում էին խարույկի վրա: Այս ամենը հաշվի չառնելով՝ Գոշը գնում էր իիմնական օրենք ստեղծելու ճանապարհով, քանի, որ կյանքը զարգացող իրողություն է, և գործող օրենքները պետք է լինեին ժամանակին համընթաց, պետք է ստեղծվեր իիմնական օրենք,

որը մարդկանց համար կունենար կողմնորոշիչ նշանակություն:

Հիմքերորդ՝ առաջ սուրբ հոգին ասել է, թե քրիստոնեական կրոնը ներգործում էր և նպաստում ճշմարիտ դատաստան կատարելուն. կրոնը հենց օրենքը էր՝ գրված մարդկանց սրտի մեջ, ուստի գրավոր օրենքի կարիք չկար: Այժմ սուրբ հոգին այլևս այն ազդեցությունը չունի մարդկանց վրա, «վրիպել ենք» քրիստոնեական եղբայրությունից և ուղղամտությունից: Գոշը խոսում է այն մասին, որ մարդկանց մեջ գոյություն չունեին, չեն պահպանվել այն արժեքները, որոնք բնորոշ են բանական էակին: Պետք է սահմանազատվեին և կանոնակարգվեին հասարակության և իշխանության, հասարակության և քաղաքացիական իշխանությունների միջև իրավահարաբերությունները: Այս ամենով հանդերձ պետք է ստեղծվեր դարերով եկող ավանդությունների հիման վրա ձևավորված հիմնական օրենքը՝ Դատաստանագիրը:

Վեցերորդ՝ դատական գործերը վճռվում էին նաև երդմամբ, բայց աճել էր չարությունը մարդկանց մեջ, և նրանք, չնայած որ երդումն արգելել էր Աստված, տեղի ու անտեղի երդվում էին ու հաճախ՝ սուս: Խախտված այս կարգը կանոնավորելու նպատակով է, որ գրվում է Դատաստանագիրը: Այսպիսի արարքը մարդկային ամբարյալկանության բարձր դրսևորումներից մեկն է, որտեղ ամբողջ հայ ժողովությամբ արժեգործվում էր բանական մարդու կերպարը, և Դատաստանագիրը ստեղծում է նաև սահմաններ, պատիճներ նմանատիպ արարքների համար: Դատաստանագիրը կոչված էր երաշխավորելու ազատությունը պահպանելու հնարավորությունը և ստեղծելու անողողակիր որոգայթ բոլոր վատրար մարդկանց համար, որպեսզի հարկադրված լինեին հանրության համար օգտակար գործունեության լծի տակ մտնել: Այն պետք է անկյունաքարային նշանակություն ունենար արդար օրենքներով կառավարելու, բնական իրավունքով ու արդարությամբ առաջնորդվելու համար:

Յորթերորդ՝ Դատաստանագիրը գրվում է, որ պեսզի հայերը այն չունենալու պատճառով չդիմեն մահմեդական դատարաններին: Երկրում կիրավող օրենքները պետք է լինեին ազգային, պետք է բխեին երկրի ավանդությներից, սովորությներից, և ճիշտ չէ, որ օգտվում ենք օտար երկրի օրենքներից, որոնք չեն համապատասխանում երկրում տիրող վարքին ու բարքին: Սա է Դատաստանագրքի ստեղծման նպատակը: Օրենքները չախոր չ ներմուծել, դրանք պետք է սկիզբ առնեն և զարգանան

հայ ժողովրդի սահմանադրափական մշակույթի ակունքներից:

Ութերորդ՝ ամենասկարելոր պատճառներից մեկը «տեսանենք այժմ, - գրում է Մխիթար Գոշը, - զի բազումք եպիսկոպոսաց և ի վարդապետաց և քահանայից և ի գլխավոր աշխարհականց աշառանք և կաշառք բազում անգամ և տգիտությամբ թիրեն գրւողի դատաստան»⁷: Գոշը Դատաստանագիրը գրելու հիմնական պատճառներից է համարում եկեղեցու վարկի ու հասարակական կյանքում հեղինակության բարձրացումը, հոգևորականության պաշտպանությունը մահմեդականներից: Գոշը առաջնային նշանակություն է տալիս եկեղեցուն, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների փոխարարելություններին. Եկեղեցու դերը և նշանակությունը հայ իրավական կյանքի մեջ առավել ցայտում էր դրսևորվում կորցրած պետականության պայմաններում: Եկեղեցին միակ հարստությունն է, որ ներքին կապով իրար է միացնում Հայաստանի բոլոր մասերը: Ում և ինչ իշխանության տակ էլ նրանք լինեին, միավորում էին ամբողջ հայ ժողովրդին մի կենտրոնի չուրց: Գոշը համոզված կողմնակիցն է մեկ ընդհանուր ազգային եկեղեցու՝ քրիստոնեական միաբանությանը: Եկեղեցին՝ որպես այդպիսին, Գոշը համարում էր պետական մերենայի անիմություն մեկը, ընդ որում, գլխավոր անիմություն մեկը, և, բնականաբար, նրա պտույտը չի կարող ունենալ պետական ամբողջ մերենայի ընթացքից տարբեր ուղղություն: Հայ պատմագրությունը բազմաթիվ անդրադարձներ ունի ազգային-եկեղեցական ժողովների գումարման հանգամանքներին՝ հիմնական շեշտը դնելով փաստագրական նյութի ներկայացման, դրանց դերի ու նշանակության արժեորման պատմական ժամանակաշրջանի վերլուծության ու մի շարք այլ հանգամանքների վրա: Բանն այն է, որ հենց այդ ժողովներն են դարձել հայ սահմանադրական մշակույթի ձևավորման հիմքը: Այդպիսի առաջին պատմագրական ազգային ժողովը, ըստ պատմագիրների վկայության, Աշտիշատի ժողովն էր՝ Ներսես Սեծի նախագահությամբ 365թ., հոգևորականների ու աշխարհականների մասնակցությամբ: Մյուսը՝ սահմանադրի բնույթ ունեցող կանոնական եկեղեցական Շահապիվանի ժողովը 444-447թ.: Ժողովի հիմնական նպատակն էր վերականգնել սուրբ Գրիգորի, Ներսեսի, Սահակի և Մաշտոցի սահմանած կարգն ու կանոնը և սահման դնել բարօրությանը, քանի որ թուլացել էին եկեղեցու կարգն ու կանոնները, և մարդիկ վերադարձել էին անօրինություններին: Եվ մի շարք նմանատիպ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

կանոնական եկեղեցական ժողովներ, որոնք կրել են սահմանադիր բնույթ և այդպիսով ձևավորել են հայ սահմանադրական մշակույթը՝ սահմանելով կանոններ և սահման դնելով հասարակության կենսագործունեությանը:

Մխիթար Գոշը մերժում էր ընդհանուր եկեղեցու գաղափարը և կանգնում ազգային եկեղեցիների սկզբունքի պաշտպանության դիրքերում: Ըստ նրա՝ ընդհանուր եկեղեցու գաղափարն ու քաղաքականությունը նույնքան քշնամական էին, որքան և Խոլանը: Առաջինը թերևս ավելի վտանգավոր էր, քանի որ քողարկված էր քարեկամական իրապորիշ շղարշով:

Կա այսպիսի մի թեավոր ասացվածք. պատմության դասերը չուսումնասիրած հասարակությունը հավերժ դատապարտված է պատմության սխալները կրկնելուն: Հենց այս պատճառներով ստեղծվում է Դատաստանագիրը: Այստեղ կարևոր ինքնաճանաշումն է. պետք է ուսումնասիրած լինենք մեր պատմությունը, թե ինչպիսի ճանապարհներով են անցել մեր պատճերը: Գոշի Դատաստանագրի հիմքը հանդիսանում էր ազգային մշակութայինիրավական համակարգը, և այս քարդագոյն խնդիրների լուծումը տեսնում էր դատաստանագրի մեջ, որը կերպարագործ իրավունքով կազմակերպող հասարակական հարաբերություններ՝ իրենում պարունակելով ազգային սովորույթների, ավանդույթների մի ամբողջական արժեհամակարգ:

Ահա այս դրդապատճառներն էին, որ օրյեկտիվորեն հանգեցրել էին ազգային իրավական նորմեր ունենալու անհրաժեշտությանը:

Դարի վերջում Դատաստանագիրը ունենալու կարիքը խիստ հասունացել էր, և դրա կարիքը զգում էին և՛ վերիները, և՛ վարիները: Եվ ադ ժամանակահատվածում Ներսես Լամբրոնացին արևմուտքում, իսկ Մխիթար Գոշը՝ արևելքում գործի անցան, որպեսզի այդ պահանջները բավարարվեն: Լամբրոնացու ստեղծած Դատաստանագիրը, որ քարգմանվեց հունական օրենքներից, չունեցավ կյանք, քանի որ երկրում գործող օրենքները պետք է բխեին ազգային ավանդույթներից ու սովորույթներից, իսկ այդ ամենը քացակայում էր նրա Դատաստանագրում:

Պատմության դասերը վկայում են, որ սահմանադրությունների ծնունդը որպես կանոն առաջ է գալիս երկրի առջև ծառացած քարդագոյն խնդիրների լուծման համար⁸: Նման իրավիճակ էր Հայաստանում, երբ Գոշի Դատաստանագիրը կարևոր խրան հանդիսացավ հայ սոցիալ-տնտեսական

կյանքի զարգացման համար: Ի տարբերություն Լամբրոնացու Դատաստանագրի՝ Գոշի Դատաստանագիրը կազմված էր այնպիսի օրենքներից, որոնց հիմքում ընկած էին հայ ժողովրդի՝ դարերով պահպանված ազգային սովորույթները և ավանդույթները՝ ստեղծելով ազգային օրենսգիրը: Դատաստանագիրը ստեղծվեց պետականության բացակայության պայմաններում, մի քան, որ բացառիկ երևույթ էր իրավունքի պատմության մեջ: Պետք էր վերականգնել ազգային հավատն ու պետականությունը, քանի որ այդ ժամանակաշրջանում երկրում տիրում էր արժեհամակարգի շփոր, զինված ուժերի ցրվածություն, իշխանների ներփակում: Հասարակության բոլոր շերտերը պայքարում էին մեկ ընդհանուր քշնամու դեմ, քայլ անկազմակերպ: Դատաստանագրի ստեղծումը նպատակ ուներ պետական կենտրոնախույս մղումները համախմբել, ներքին ուժերը կենտրոնացնել, երկրի բոլոր հնարավորությունները մի զսպանակի մեջ առնել, որը միայն կարողանար հարմար պահին հզոր պոռքումով դեն շարտել կաշկանդող արգելվները և ստեղծել «յանջուրս երևութացող» բազավորությունը:

Գոշի կազմած Դատաստանագրի գնահատման գործում նախ պետք է հիշել, որ, բացառությամբ Հուստինիանու կայսեր ժամանակ կազմված հոռմեական օրենքների ժողովածուի և հետագա դարերում ընդունված բյուզանդական օրենսգրքերի («Էկոլոգիա», «Պրոխիլուն» և այլն), Առաջավոր Ասիայում և Արևմտյան Եվրոպայում չեն եղել նրան հավասար հուշարձաններ¹⁰: Անգնահատելի է Մխիթար Գոշի ավանդը հայ իրավաքաղաքական մշակույթի կյանքում: Դատաստանագիրը ոչ միայն հոգևոր մեծագույն արժեք դարձավ իրքն մատենագրական գործ, այլև կյանքի կայուն ուղղությունը ստացավ որպես ամենօրյա կիրառության ուղեցույց և որպես իրավաքաղաքական ծրագիր:

Գոշը ներկայացնում է տվյալ ժամանակաշրջանում երկրում տիրող վիճակը. ամենուր չին հարգվում շինականների իրավունքները, բարձրանում էին հարկերը, ուժեղացել էր շահագործումը: Գոշի ներկայացմանք կարող էր ստեղծվել մի այնպիսի վիճակ, երբ կիամախմբվեին մարդիկ և ի վերջո վերջ կդնեին տիրող իրավիճակին, իսկ դա անդառնալի հետևանքներ կարող էր ունենալ, քանի որ տեղի կունենար մի պայքարում, որ կարող էր ճակատագրական լինել, ուստի այս ամենը կանխվեց Դատաստանագրի միջոցով: Գոշը իր Դատաստանագրուվ սահմանում է վաշխառուների, պաշտոն-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

յաների, շինականների իրավունքները և պարտականությունները: Գոշի Դատաստանագրում ուրվագծում է կառավարման թե՛ կենտրոնական, թե՛ տեղական մարմինների իրավասության շրջանակները: Դատաստանագրում բավական մանրանասն ներկայացվում է հոգևոր և աշխարհիկ ասյաններից յուրաքանչյուրի ընդհատակյա գործերի շրջանակը:

Գոշի Դատաստանագրքը ունի սահմանադր բնույթ: Դատաստանագրքը սահմանափակում էր քաղաքորի և այլ իշխանական տների իրավունքները, քանզի ըստ օրենսգրքի գործել պարտավոր էին ամենքը. գործող օրենքները պետք է համապատասխանեին դատաստանագրքին: Այսպիսով Գոշը առաջ էր քաշում իրավունքի ուժով օրենքի գերակայության սկզբունքը: Սահմանդրությունները ներմուծվող կամ արտահանվող «ապրանք» լինել չեն կարող: Դրանք ապրող իրողություն չեն հանդիսանա. այդպիսին էր Լամբրոնացու օրենսգրքը: Միսիթար Գոշի Դատաստանագրքը իր արժեհամակարգով և իր արդիականությամբ հանդիսանում է հայ սահմանադրական մշակույթի հիմնաքարերից մեկը: 12-րդ դար, երբ տիրում էր ուժի իրավունքը. Միսիթար Գոշը ստեղծված վիճակի լուծում տեսնում էր իրավունքով կարգավորվող գործողությունների մեջ: Գոշի ժամանակաշրջանը դեռ խոր միջնադարն էր: Մարդու և անձի հակադրության վերացման բնագավառում պատմականորեն առաջին քայլը պետք է լիներ խորականության վերացումը մարդու և անձի կյանքի հանրային իրավական պաշտպանության բնագավառում, և այդ մեծ քայլը բերևս իրավունքի ողջ պամության մեջ առաջին անգամ արել է Միսիթար Գոշը: Գոշի Դատաստանագրքը հանդիսանում է ազգային իմաստավորված գոյի դրսերման արդյունք:

Նա առաջինն էր, որ օրենսդրորեն վերացրել է մարդու և անձի հակադրությունը և հավասարեցրել նրանց: Գոշը չեր կարող անել ավելին, քան թույլ էին տալիս ժամանակի և տիրող կարգերի պայմանները: Միջնադարյան հայ մեծանուն օրենսդիր և օրենսգետ Միսիթար Գոշը ոչ միայն բնական իրավունքի գաղափարների կողմնակիցն էր, այլև բնական իրավունքով հիմնավորում էր մարդկանց հավասարությունը օրենքի և դատարանի առջև¹¹:

Գոշը, ավարտելով Դատաստանագրքը, ճիզ ու ջանք է գործադրում, որպեսզի Ազգային ժողով գումարվի, և Դատաստանագրքը օրենսդրական ճանապարհով ընդունվի, սակայն ապարդյուն: Ազգային ժողովը ինչ-ինչ պատճառներով չի կայա-

նում: Այնուամենայնիվ Դատաստանագրքը ունեցել է իր կիրառությունը: Այդ մասին է վկայում այն, որ Դատաստանագրքը ունեցել է երկու օրինակ. կրկնօրինակը ուղարկվել է կաթողիկոսին: Գոշի Դատաստանագրքը մեզ է հասել բազմաթիվ գրագրերով. դարեր շարունակ «Գիրք Դատաստանի» - կիրառվել է ինչպես բուն Հայաստանում, այնպես էլ Կիլիկյան Հայաստանում, հայ գաղութավայրերում Լեհաստանում, Ռուսաստանում (Ղրիմ, Աստրախան), Վրաստանում, Հնդկաստանում, Սունդանում: Պահպանվել են Դատաստանագրքի բազմաթիվ ձեռագրեր, որոնցից 40-ը, այդ թվում՝ հնագույնը (ձեռագրը դ 488), պահպան են Մատենադարանում: Գոշը Դատաստանագրքը ավարտին է հասցրել 1184թ.-ին: Առաջին անգամ Դատաստանագրքը հրատարակվել է 1880թ.-ին: Դատաստանագրքը թարգմանվել և հրատարակվել է լատիներեն, լեհերեն, հայատառ դպչաներեն, վրացերեն, ռուսերեն լեզուներով:

Ըստ Միսիթար Գոշի՝ ինքը գրել է Դատաստանագրքի միայն նախադրությունը և այն չի ավարտել. նշել է, որ այն չի կարող ունենալ վերջնակետ ո՞չ իր կողմից, ո՞չ հաջորդող սերունդների կողմից, որովհետև ըստ նրա՝ Դատաստանագրքը ավարտվող գործ չէ. այն պետք է զարգանա և հարստանա ժամանակին համընթաց: Այսպիսով, մեր վերլուծությունից կարող ենք եզրակացնել, որ Միսիթար Գոշի «Դատաստանագրքը» հայ սահմանադրական մշակույթի անկյունաբարային հուշարձաններից մեկն է, հայ իրավական մտքի բարձրակետը և, ինչպես մյուս սահմանադրությունների ծնունդը, այնպես էլ Գոշի «Դատաստանագրքը» ստեղծվեց և կատարեց այն կարևորագույն գործառույթը, որը բնորոշ է միայն սահմանադրություններին: Որպես վերջարան կարող ենք ասել, որ Գոշի «Դատաստանագրքը» բացառիկ նշանակություն է ունեցել ժամանակի հայ հասարակական մտքի զարգացման մեջ: Հոդվածում փորձ արվեց վերլուծել «Դատաստանագրքը»՝ որպես հայ սահմանադրական մշակույթի կարևորագույն բաղադրատարր և որպես արժեհամակարգ:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ¹ Տե՛ս Հարուրյունյան Գ. Գ. Սահմանադրական մշակույթը. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան 2005, էջ 20:
- ² Տե՛ս Թորոսյան Խ. «Գիրք դատաստանի», Մխիթար Գոշ, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան 1975թ., էջ «Ժ»:
- ³ Տե՛ս Թորոսյան Խ. «Գիրք դատաստանի», Մխիթար Գոշ, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան 1975թ., էջ «Ժ»:
- ⁴ Տե՛ս Հարուրյունյան Գ. Գ. Սահմանադրական մշակույթը. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան 2005, էջ 74:
- ⁵ Տե՛ս Իстория Древнего Востока; т. 2. М., 1988, С. 146.
- ⁶ Տե՛ս Թորոսյան Խ. «Գիրք դատաստանի», Մխիթար Գոշ, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան 1975թ., էջ «Ժ»:
- ⁷ Տե՛ս Թորոսյան Խ. «Գիրք դատաստանի», Մխիթար Գոշ, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան 1975թ., էջ «Ժ»:
- ⁸ Տե՛ս “Конституционализм-уроки, вызовы, гарантии” Арутюнян Г. Г., К., Логос 2011, С. 191.
- ⁹ Տե՛ս Թորոսյան Խ. «Գիրք դատաստանի», Մխիթար Գոշ, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան 1975թ., էջ «Ժ»:
- ¹⁰ Տե՛ս Սովիհասյան Ա.Գ. Մխիթար Գոշը և «Հայոց դատաստանագիրը», Եր., 1965թ., էջ 61:
- ¹¹ Տե՛ս Սաֆարյան Գ. Մ. Գոշի իրավաբաղական հայացքները, պատմաբանափրական հանդես, Եր., 1988թ., էջ 35-47:

Գրականություն

1. Թորոսյան Խ. «Գիրք դատաստանի», Մխիթար Գոշ, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան 1975թ., 643 էջ:
2. Սաֆարյան Գ. Մ. Գոշի իրավաբաղական հայացքները, պատմաբանափրական հանդես, Եր., 1988թ.:
3. Սովիհասյան Ա.Գ. Մխիթար Գոշը և «Հայոց դատաստանագիրը», Եր., 1965թ. 254 էջ:
4. Հարուրյունյան Գ. Գ. Սահմանադրական մշակույթը. պատմության դասեր և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան 2005, 327 էջ:
5. “Конституционализм-уроки, вызовы, гарантии”, Арутюнян Г. Г., К., Логос, 2011, 308 с.
6. История Древнего Востока; т. 2. М., 1988, 342 с.

Վագրամ Գալստյան

Магистр кафедры конституционного права,
теории государства и права юридического
факультета Ереванского гос. университета

РЕЗЮМЕ

Роль и назначение Судебника Мхитара Гоша в армянской конституционной культуре

Автор поставил перед собой задачу объяснить роль и значение известной работы Гоша в развитии армянской конституционной мысли. Была сделана попытка обосновать значение Судебника в объединении разных слоев общества, в утверждении законности, в восстановлении национальных обычаяев и государственности с начала 12 по 13 века.

Судебник подводит нас к такому важному утверждению, что законодательство должно основываться на национальных особенностях данного общества и не копироваться искусственно.

Ключевые слова: законодательство, судебник, национальная церковь, восстановление государственности.

Vahram Galstyan

YSU Faculty of Law, Master's Programme
Constitutional Law, Theory of Law and State

SUMMARY

The role and significance of Code of Law by Mkhitar Gosh in Armenian Constitutional culture

The aim of the author is to clarify the role and significance of the famous work by Gosh in the development of the Armenian constitutional thought. An attempt was made to substantiate the importance of Code of Law in the unification of different layers of society, justice and restoration of national traditions and statehood in the 12-13 centuries. The Code of Law enables us to believe that the legislation should be based on natural peculiarities of the society and shouldn't be copied.

Keywords. Constitution, Code of Law, national church, restoration of statehood.

ՎԻԳԵՆ ԵՍԱՖՅԱՆ

ՀՀ ՊՆ իրավաբանական վարչության դատահրավական ապահովման բաժնի պետ, քաղաքացիական հատուկ ծառայության 1-ին դասի խորհրդական,
ՀՀ ԶՈՒ պահեստագործ փոխգնդապետ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՐԳՈՒՄ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐՆ ՈՒ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

«Պետական ծառայության համակարգում զինվորական ծառայության գործառույթներն ու սկզբունքները» հոդվածի շրջանակներում անդրադարձ է կատարվել զինվորական ծառայության ընդհանուր և հատուկ, ճյուղային և ինստիտուցիոնալ սկզբունքներին: Քննարկվել է իրավաբանական գրականության մեջ առկա այն տեսակետը, որ պետական ծառայության գլխավոր նախատակը պետության գործառույթների գործնական իրականացումն է և վերջինիս առջև ծառացած խնդիրների լուծումը, հասարակության բնականուն կենսագործունեության ապահովումը, ինչպես նաև հասարակական շահերի բավարարումը՝ հենվելով օրենսդրությամբ ամրագրված սկզբունքների և դրույթների վրա: Կարևորելով զինվորական ծառայությունը պետական ծառայության համակարգում հոդվածում կատարված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ զինվորական ծառայության սկզբունքների համակարգված կիրառումը մի կողմից հնարավորություն կընձեռի ստեղծել անվտանգության և պաշտպանության բնագավառում արդյունավետ գործող և ազգային շահերին համապատասխանող կառավարման համակարգ, մյուս կողմից կապահովի զինծառայողների գործունեության համապատասխանությունը օրենքների և նորմատիվ իրավական այլ ակտերի դրույթներին:

Հիմնարար քառեր- Պետական ծառայող, զինվորական ծառայության խնդիրներ, պետական գործառույթ, պետական կադրային քաղաքականություն, պետական ծառայության սկզբունքներ:

Իրավաբանական գրականության մեջ առկա է այն տեսակետը, որ պետական ծառայության գլխավոր նախատակը պետության գործառույթների գործնական իրականացումն է, վերջինիս առջև ծառացած խնդիրների լուծումը, հասարակության բնականուն կենսագործունեության ապահովումը, հասարակական շահերի բավարարումը՝ հենվելով օրենսդրությամբ ամրագրված սկզբունքների և դրույթների վրա: Այս կարծիքից բխում է, որ զինվորական ծառայության՝ որպես պետական ծառայության հատուկ տեսակի հիմնական նախատակը պետության գործառույթների գործնական իրագործումն է՝ նախատակուղղված վերջինիս անկախության, պետական ինքնիշխանության և տարածքային ամրողականության ապահովմանը, ինչպես նաև Սահմանադրությամբ և իրավական այլ ակտերով ամրագրված ռազմական անվտանգության ոլորտում հասարակական շահերի բավարարմանը: Զինվորական ծառայությունը կազմակերպվում է նաև պետության խնդիրների լուծման, վերջինիս գործառույթների և պետական մարմինների ու կազմակերպությունների լիազորությունների իրականացման նպատակով:

Ի՞նչ հարաբերակցություն ունեն զինվորական ծառայության խնդիրներն ու գործառույթները: Զինվորական ծառայության խնդիրներն ու գործառույթ-

ները խիստ փոխվապակցված, բայց ոչ նույնական հասկացություններ են: Զինվորական ծառայության խնդիրները սկզբունքային նշանակություն ունեն դրա գործառույթների համար և վերջիններիս անմիջական նախահիմքն են:

Քանի որ ներկայում պետական ծառայության գործառույթների հասկացությունն օրենսդրությամբ ասհմանված չէ, կարելի է ընդգծել, որ այն ունի միայն փաստական բնույթ:

Նշվածը վերաբերում է նաև զինվորական ծառայության՝ որպես պետական ծառայության տարատեսակի: Բայց զինվորական ծառայության գործառույթների վերլուծությունը բացառիկ կարևոր նշանակություն ունի, քանզի հնարավորություն է ընձեռում ճիշտ գնահատել պետական-ծառայողական գործունեության մեջ վերջինիս դերն ու նշանակությունը և տեղը պետության սոցիալական համակարգում:

«Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետական ծառայությունը մասնագիտական գործունեություն է, որն ուղղված է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ պետական մարմիններին վերապահված խնդիրների և գործառույթների իրականացմանը:

Պետական գործառույթներ իրականացնում են

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

պետական իշխանության բոլոր մարմինները, սակայն պետության ինքնուրույնության և տարածքային ամբողջականության ապահովմանը նպատակադիրված պետական գործառույթներն իրականացնում են այն պետական մարմիններն ու կազմակերպությունները, որոնցում նախատեսված է զինվորական ծառայություն:

Զինվորական ծառայությունը գործառութային տեսակետից ներկայացնում է զինվորական-ծառայուղական հարաբերությունների սուբյեկտների գործողությունների ինքնուրույն և համեմատաբար ընդգծված ձևեր: Ներկայում պետական ծառայությունը ընդհանուր առմամբ հանգեցվում է պետական կառավարման գործառույթների իրականացմանը, այսինքն՝ որպես իշխանության երեք թևերի՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական, համակարգերում առկա կառավարչական գործունեություն: Անտարակույս, զինվորական ծառայությունն իրականացնում է հենց պետության գործառույթները՝ վերջինիս ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության ապահովումը (պաշտպանություն, անվտանգություն, սահմանների պահպանում, հասարակական կարգի անխաթարություն և այլն):²

Ընդհանուր առմամբ կարելի է համաձայնել Վ.Վոլոշինայի կարծիքին, որը պետական ծառայության գործառույթները բաժանում է իիմնականի, որոնք պարտադիր են վերջինիս կառուցվածքային բոլոր տարրերի համար (կառավարման գործառույթներ) ու հատուկ գործառույթների, որոնք բնորոշ են պետական ծառայության ձևերին և ուղղություններին:³

Կարծում ենք՝ զինվորական ծառայության բնուրագրման համար ընդհանուր գործառույթներ կարելի է համարել.

- պետական կադրային քաղաքականության և զինված ուժերի, այլ գործերի ու զինվորական կազմավորումների համարման իրականացումը՝ նկատի ունենալով զինծառայողների և քաղաքացիական ծառայողների մասնագիտական ունակություններն ու հնարավորությունները,

- զինվորական և զինված ուժերի կազմում քաղաքացիական հատուկ պաշտոնային հաստիքացուցակների ձևավորումն ու հետագա կարգավորումը,

- սոցիալ-իրավական պայմանների ու երաշխիքների հաստատումը, որոնք անհրաժեշտ են զինծառայողների և զինված ուժերում քաղաքացիական հատուկ ծառայողների բնականն և արդյունավետ գործունեության համար,

- զինվորական ծառայության և պաշտպանության ոլորտում քաղաքացիական հատուկ ծառայության պաշտպանության և պաշտպանության հատուկ պահպանումը (պետական սահմանների պահպանումը), հակասահրեկչական պայքարը և այլն: Այսպիսով, զինվորական ծառայության հատուկ գործառույթների իրականացման նպատակը պետական մարմիններին ու կազմակերպություններին օրենսդրությամբ առաջադրված խնդիրների լուծումն է:

Քյան հստակ կազմակերպումն ու դրա հետագա զարգացման պլանավորումը,

- զինծառայողների մասնագիտական պատրաստման, վերապատրաստման ու որակավորման բարձրացման կազմակերպումն ու մեթոդական դեկավորումը,

- զինծառայողների և զինված ուժերի քաղաքացիական հատուկ ծառայողությունների կարգավիճակով պայմանավորված պարտականությունների հստակեցումը,

- վերահսկողությունը զինծառայողների գործունեության նկատմամբ, ինչպես նաև նրանց ծառայողական գործունեության ընթացիկ վիճակի և արդյունավետություն վերլուծությունը,

- պետական-ծառայողական և զինվորական-ծառայողական հարաբերությունները կարգավորող նորմատիվի իրավական ակտերից բխող խնդիրների լուծմանը նպատականողված գործունեության համակարգումը և այլն:

Զինվորական ծառայության հատուկ գործառույթներն արտահայտում են զինծառայողների գործունեության առանձնահատկություններն այն բոլոր պետական մարմիններում ու կազմակերպություններում, որոնցում նախատեսված է զինվորական ծառայություն: Դա արտահայտվում է վերջիններիս համար սահմանված յուրահատուկ պարտականություններում: Զինծառայողների գործունեության առանձնահատկությունը պայմանավորված է զինվորական ծառայության յուրահատուկ պահանջների կատարմամբ, մասնավորապես, մարտական գործողություններին, արտակարգ իրավիճակներում և ուազմական դրույթան ժամանակ, ինչպես նաև զինված հակամարտությունների պայմաններում իրենց առաջադրված խնդիրների լուծումը, մարտական հերթապահությունը, սահմանապահ և պահակային ծառայությունը, մասնակցությունը ռազմաւումնական հավաքներին ու գորավարժություններին և այլ միջոցառումներին:

Ռազմական անվտանգության և պաշտպանության բնագավառում զինվորական ծառայությունն իրականացնում է հետևյալ գործառույթները՝ պետության ռազմական անվտանգության ու պաշտոնային հաստիքացուցական պետության տարածքային ամբողջականության ապահովումը (պետական սահմանների պահպանումը), հակասահրեկչական պայքարը և այլն: Այսպիսով, զինվորական ծառայության հատուկ գործառույթների իրականացման նպատակը պետական մարմիններին ու կազմակերպություններին օրենսդրությամբ առաջադրված խնդիրների լուծումն է:

Պետական ծառայության ինստիտուտում յու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րահատուկ տեղ ունեն պետական ծառայության, այդ թվում՝ զինվորական ծառայության սկզբունքները:

Վերջիններս, ինչպես իրավացիորեն բնորոշել է Վ.Մանոխինը, պահանջներ են, որոնք ներկայացվում են պետական ծառայությանն առնչվող բոլոր անձանց ու կազմակերպություններին, ունեն համընդիմանուր բնույթ և ընդգրկում են այդ ծառայության բովանդակությունը կազմող կազմակերպական, իրավական և մյուս կողմերը⁴:

Զինվորական ծառայության սկզբունքներն ընդգծում են նրա բնույթի և էության հիմնական հարցերը, արտահայտում ոչ միայն զինվորական ծառայության՝ որպես քաղաքացիների գործունեության յուրահատուկ ծե, այլև պետության ամբողջ ռազմական կազմավորման կազմակերպման և գործառության առավել էական կողմերը: Զինվորական ծառայության սկզբունքները բնորոշում են այդ համակարգում առկա բարդ փոխհարաբերությունների բովանդակությունը: Ունենալով գիտական բնույթ՝ վերջիններս հաստատուն իրավական հիմք են ստեղծում զինվորական ծառայության կազմակերպման, իրականացման և հետագա կատարելագործման համար: Այս առնչությամբ Յու.Ստարիլովն արդարացիորեն նշում է, որ պետական ծառայության սկզբունքներն արտահայտում են պետական ծառայութերի լիազորությունների իրականացման օբյեկտիվ օրինաչափությունները և որոշում գիտականորեն հիմնափորված ուղղությունները: Այդ սկզբունքների բացակայությունը կարող է հանգեցնել կամայականության, բյուրոկրատիզմի, անկազմակերպվածության, ապօրինության և անարդարության⁵: Ներկայումս օրենսդրության մեջ ամրագրված չէ ոչ՝ զինվորական ծառայության, ոչ՝ ել ընդհանրապես պետական ծառայության սկզբունքների բնորոշումը, բայց վերջիններս բվարկվում են որոշ օրենսդրական և այլ նորմատիվ իրավական ակտերում⁶:

Այս հարցը կարգավորվել է Սահմանադրությամ՝ 2005թ. փոփոխություններով, որի համաձայն՝ հանրային ծառայության սկզբունքները կսահմանվեն օրենքով (30.2-րդ հոդված):

«Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածով սահմանված են հանրային ծառայության հիմնական թվով 13 սկզբունքները, սակայն չի բացառվում, որ այլ օրենքներով կարող են նախատեսվել նաև այլ սկզբունքներ:

Զինվորական ծառայության սկզբունքները կարելի է ենթարկել հետևյալ համակարգվածության ընդհանուր (ամբողջ պետական ծառայության համար), հասուն (ընդհանուր զինվորական ծառայության համար) և մասնավոր կամ կոնկրետ-ինստիտուցիոնալ, որոնք բնութագրում են զինվորական ծառայության առանձին ենթախնսատիտուտները: Բայց զինվորական ծառայության այս սկզբունքները կիրառվում են միաժամանակ վերջիններիս ենթահամակարգերի շրջանակներում և որպես ընդհանուր ամբողջական համակարգ:

Պետական ծառայության սկզբունքներն ունեն համընդիմանուր բնույթ, այսինքն՝ տարածվում են պետական ծառայության բոլոր տեսակների վրա, և, հետևաբար, կարող ենք համարել պետական ծառայության ընդհանուր սկզբունքները: Թեև ՀՀ գործող օրենսդրության մեջ պետական ծառայության սկզբունքների հասկացությունը ընդհանրապես չի բնորոշվում, այնուամենայնիվ, պետք է ենթադրել, որ դրանք այնպիսի հիմնարար չափանիշների, դրույթների ամբողջություն են, որի հենքի վրա կառուցվում է պետական ծառայության ամբողջ համակարգը:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ պետական ծառայության սկզբունքների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության և այլ երկրների օրենսդրության միջև էական բովանդակային տարբերություններ չկան: Օրինակ, որպես պետական ծառայության ընդհանուր սկզբունքները Ուսուսատանի Դաշնության գործող օրենսդրությունն առանձնացնում է.

- մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների առաջնահերթությունը,

- իրավական և կազմակերպչական հիմքերի միանալանությունը դաշնային քաղաքացիական ծառայության և ՌԴ սուբյեկտների քաղաքացիական ծառայութերի համար,

- անկախ սերից, ուսայից, քաղաքացիությունից, ծագումից, գույքային դրույթունից, կրոնական հանդունքներից, ինչպես նաև այլ հանգանանքներից՝ անկախ հավասար մատչելիության ապահովում քաղաքացիական ծառայություն անցնելու համար,

- քաղաքացիական ծառայութերի արիեստավարժությունը և իրավասությունները,

- քաղաքացիական ծառայության կայունությունը և իրավարական նախագիծությունը,

- հասարակական միավորումների և քաղաքացիների հետ համագործակցությունը,

- քաղաքացիական ծառայութերի պաշտպանական ծառայությունն իրենց մասնագիտական գործունեության ընթացքում ոչ իրավաչափ միջամտությունից⁷:

Հայաստանի Հանրապետությունում պետական ծառայության ոլորտի ընդհանուր բնույթի կարգավորման օրենսդրական ակտ է հանդիսանում «Հանրային ծառայության մասին» օրենքը, ինչպես,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

օրինակ, «Ռուսաստանի Դաշնությունում պետական քաղաքացիական ծառայության մասին» ՌԴօրենքը և այլն, սակայն հիշյալ ոլորտին վերաբերող ընդհանուր հարցերը կարգավորվում են ծառայության առանձին տեսակները կանոնակարգող օրենսդրական ակտերի համարությամբ։ Այսպես, պետական ծառայության հիմնական սկզբունքները կարելի է առանձնացնել քաղաքացիական ծառայության, քաղաքացիական հասուկ ծառայության, Ազգային ժողովի աշխատակազմում պետական ծառայության, գինվորական ծառայության և մյուս տեսակներին վերաբերող օրենսդրական ակտերում և գիտական աշխատություններում՝ այդ ծառայությունների սկզբունքների մասին դրույթների վերլուծությամբ։ Հայաստանի Հանրապետությունում որպես պետական ծառայության հիմնական սկզբունքներ, «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի համաձայն⁸, կարելի է նշել։

- ՀՀ Սահմանադրության և օրենքների գերակայությունը,
- մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների առաջնահերթությունը,
- հանրային ծառայության կայունությունը,
- օրենքի առջև հանրային ծառայողների իրավահավասարությունը,
- հանրային ծառայության իրապարակայնությունը,
- հանրային ծառայողների քաղաքական զավածությունը,
- քաղաքացիների համար հանրային ծառայության հավասար մատչելիությունը՝ իրենց մասնագիտական գիտելիքներին և աշխատանքային ունակություններին համապատասխան,
- հանրային ծառայողների արհեստավարժությունը,
- հանրային ծառայողների իրավական և սոցիալական պաշտպանվածությունը,
- անկողմնակալությունը,
- ազնվորյունը,
- հարգանքը անձի և նրա իրավունքների հանդեպ
- պատասխանատվության զգացումը։

Ա. Նոգրաշչովը, նշելով, որ ընդհանուր սկզբունքները տարածվում են պետական ծառայության բոլոր տեսակների վրա, միաժամանակ ընդգծում է պետական ծառայության հասուկ ծառայությունների (ներառյալ գինվորական ծառայությունը) կազմակերպման համար անհրաժեշտ հասուկ սկզբունքները (պայմանավորված իրականացվող գործառույթների և լուծվող խնդիրների յուրահատկությամբ)։ Զինվորական ծառայության հասուկ սկզ-

բունքները բնութագրում են վերջինիս որպես պետական ծառայության առանձնահատուկ տեսակ և կիրառելի են զինվորական ծառայության բոլոր ենթատեսակների նկատմամբ։ Ընդ որում, զինվորական ծառայության հասուկ սկզբունքները պետք է արտահայտեն ոչ թե բոլոր, այլ միայն առավել էական, զիսավոր, օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ օրինաշփությունները, հարաբերություններն ու կապերը։ Դրանք պետք է ընդգրկեն այնպիսի կատեգորիաներ, որոնք բնութագրական են զինվորական ծառայությանը՝ որպես միասնական սոցիալ-իրավական ինստիտուտի, այսինքն՝ պետք է կրեն ընդհանուր և ոչ թե մասնավոր բնույթ (զինվորական ծառայության համար)` ընդգծելով զինվորական ծառայության յուրահատուկ լինելն ու առանձնահատկությունները, վերջինիս տարբերությունը պետական ծառայության այլ տեսակներից։ Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի վերաբերյալ օրենսդրության վերլուծությունը հիմք է տալիս խմբավորել զինվորական ծառայության հետևյալ հասուկ սկզբունքները. զինծառայողների իրավունքներն ու ազատությունները, պատիվն ու արժանապատվությունը հարգելը, ինչպես նաև զինվորական ծառայության միանձնյա ու կենտրոնացված դեկավարումը, կոլեգիալ կառավարումը (նշանակած օրինականության և մարդասիրության սկզբունքների հետ ամրագրվել են «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածում):

Այդ ցանկն ընդգրկում է նաև զինվորական կարգապահության պահպանման անշեղ իրականացումը, զինծառայողների փոխհարաբերությունների ենթակարգումը, զինվորական ծառայության անընդհատությունը և մշտական մարտական պատրաստվածությունը, ինչպես նաև զինծառայողների՝ առավել խստացված իրենց պատասխանատվության գիտակցումը, զինվորական պաշտոնների և կոչումների աստիճանակարգումը, զինծառայողների կարգավիճակով պայմանավորված՝ նրանց որոշակի իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումը¹⁰։

Ի դեպ, ՀՀ պաշտպանության հանրապետական գործադրի մարմնում գործում է նաև պետական ծառայության մեկ այլ տեսակ՝ քաղաքացիական հասուկ ծառայությունը, որը մասնագիտական գործունեություն է իրականացնում հիշյալ մարմնին վերապահված խնդիրների և գործառույթների շրջանակում։

Ինչպես «Քաղաքացիական հասուկ ծառայության մասին» 2007թ. նոյեմբերի 28-ի ՀՀ օրենքը, այնպես էլ «Քաղաքացիական ծառայության մա-

սին» և «Ազգային ժողովի աշխատակազմում պետական ծառայության մասին» օրենքները նախատեսում են թվով և բովանդակությամբ նույնը 10-ը սկզբունքներ:

Սակայն, որպես պետական ծառայության տեսակներ՝ զինվորական ծառայությունը և քաղաքացիական հատուկ ծառայությունը, գործելով նոյն մարմնում, ունեն ծառայության տարրեր սկզբունքներ՝ նկատի ունենալով դրանց կողմից իրականացվող խնդիրների ու գործառույթների առանձնահատկությունները:

Զինվորական ծառայության բնույթից բխող ամենակարևոր սկզբունքներից է նաև զինվորական կարգապահության պահպանումը: Կարծում ենք՝ պետք է համաձայնել Մ. Դրագոմիրովի այն տեսակետին, որ զինվորական կարգապահությունը բարոյական, մտավոր և ֆիզիկական այն բոլոր ունակությունների ամբողջությունն է, անհրաժեշտ է, զինվորներն ու սպաները համապատասխանեն իրենց գործնական նշանակությանը»¹²:

Օրենսդրության այն հստակ բնորոշվում է ՀՀ Զինված ուժերի Կարգապահական կանոնագրքով, որի 2-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ զինվորական կարգապահությունը յուրաքանչյուր զինծառայողի կողմից ՀՀ Սահմանադրությամբ, սույն օրենքով, այլ օրենքներով ու զինված ուժերում գործող այլ կանոնագրքերով և հրամանատարների (պետերի)՝ իրենց լիազորությունների շրջանակներում տված հրամաններով սահմանված պարտականությունների և կարգուկանոնի խստիվ ու ճշգրիտ պահպանումն է:

Վերջինս նպատակ չունի սահմանափակել մարդու իրավունքները և մերժել նախաձեռնությունը. զինվորական կարգապահությունը հիմնվում է օրինականության, մարդու իրավունքների և ազատությունների հարգման, իրապարակայնության, խրախուսման ու կարգապահական պատասխանատվության անխուսափելիության և անհատականացման, զինծառայողների զինվորական, իրավական ու բարոյական դաստիարակության սկզբունքների վրա:

Զինվորական կարգապահությունն ապահովում է յուրաքանչյուր զինծառայողի կողմից ՀՀ պաշտպանության, զինվորական պարտքի և իր պարտականությունների կատարման համար անձնական պատասխանատվության գիտակցմամբ, ինչպես նաև հրամանատարների (պետերի) կողմից իրենց լիազորությունների շրջանակներում տրված հրամանների ճշգրիտ ու ժամանակին կատարմամբ:

Զինվորական կարգապահությունը պահպանվում է իր օրյեկտիվ և սուրյեկտիվ կողմերի միասնու-

թյամբ: Վերջինիս օրյեկտիվ կողմն արտացոլվում է իրավական նորմերում ու կանոններում, որոնցում ամրագրված են զինծառայողներին ներկայացվող պահանջները և դրանց կատարման համար սահմանված կարգը: Նշված նորմերն ու կանոններն իրավական ծառայություն զինվորական կարգապահության բովանդակությունը: Զինվորական կարգապահության սուրյեկտիվ կողմն արտահայտվում է սահմանված պահանջների փաստացի պահպանմամբ¹³:

Վերոշարադրյալից ենթադրվում է, որ զինվորական կարգապահությունն ունի յուրահատուկ առանձնահատկություններ, որոնք ամփոփվում են հետևյալում. զինվորական կարգապահության պահանջների տարածումը նաև արտածառայողական հարաբերությունների վրա, ինչպես նաև զինվորական կարգապահության համեմատաբար ավելի խիստ պահանջների ներառումը:

Այսպես, զինվորական կարգապահությունը զինծառայողին պարտավորեցնում է հավատարիմ լինել զինվորական երրում, խստորեն պահպանել ՀՀ Սահմանադրությունը, օրենքները և զինվորական կանոնադրություններով (կանոնագրքերով) սահմանված փոխհարաբերության կանոնները և այլն: Ընդ որում, պատահական չէ, որ զինվորական կարգապահության պահանջների խախտման համար սահմանված է ավելի խիստ պատասխանատվության միջոցներ, քան պետական ծառայության այլ տեսակների համար:

Այսպես, զինվորական ծառայության ընթացքում հրամանը չկատարելու, ծառայության վայրն ինքնական բողնություն համար նախատեսված է քրեական պատասխանատվություն¹³, իսկ նոյն արարեների համար պետական այլ ծառայողները ենթարկվում են կարգապահական պատասխանատվության¹⁴:

Ընդհանրապես ծառայողական պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման համար պատասխանատվության ենթարկելու սկզբունքը պետական ծառայության ընդհանուր սկզբունք է: Սակայն զինվորական ծառայության մասին օրենսդրության վերլուծությամբ պարզվում է, որ նշված սկզբունքը զինվորական-ծառայողական գործունեության ոլորտում ավելի է խստացվում, և նախատեսվում են իրավաբանական պատասխանատվության ավելի խիստ միջոցներ: Հիրավի, զինվորական ծառայության բնագավառում քննարկվող սկզբունքը ներկայացված է երկակի:

Նախ՝ զինծառայողների իրավախսահատումների համար նրանց նկատմամբ, ինչպես արդեն նշվեց, կիրառվում են իրավաբանական պատասխանա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Վուրյան ավելի խիստ միջոցներ, քան նույնափառ արարքների համար պետական այլ ծառայողների նկատմամբ:

Երկրորդ՝ զինծառայողներն իրավաբանական պատասխանատվության են ենթարկվում ոչ միայն իրենց ծառայողական ու հատուկ պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման համար, այլև ծառայության նկատմամբ անփոյք վերաբերմունք դրսերելու, կանոնագրքերով սահմանված ծառայություն կրելու կանոնները խախտելու, ուղղմական գույքը փչացնելու, վատնելու կամ ուրիշին հանձնելու համար և այլն:

Զինվորական ծառայության հատուկ սկզբունքների շարքում պետք է առանձնացնել նաև զինծառայողների իրավական կարգավիճակով պայմանավորված նրանց որոշակի իրավունքների և օրինական ազատությունների սահմանափակումը։ Այդ սկզբունքի առնչությամբ հարկ է նշել, որ «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենքը հստակ և ամփոփիչ սահմանում է զինծառայողների իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները։

Նրանք չեն կարող կատարել այլ վճարովի աշխատանք, բացի գիտական, մանկավարժական, ստեղծագործական աշխատանքից, լինել Ազգային ժողովի պատգամավոր, գրադեսնել ընտրովի կամ այլ պաշտոններ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, անդամակցել որևէ քաղաքական կուսակցության, կրոնական կամ արիեստակցական միության, կազմակերպել գործադրություններ, հանրահավաքներ, երթեր, ցույցեր կամ մասնակցել դրանց, անձամբ գրադել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ և այլն¹⁵։

Իրավաբանական գրականության մեջ բավականին հաճախ նշվում է նաև զինվորական ծառայության ճյուղային և կոնկրետ՝ ինստիտուցիոնալ, սկզբունքների առկայության մասին¹⁶, որոնք տարածվում են ոչ թե զինվորական ծառայության ամբողջ ինստիտուտի, այլ միայն նրա որոշակի տարրերի վրա։

Ճյուղային սկզբունքներ ասելով, կարծում ենք, պետք է նկատի ունենալ զինվորական ծառայության այն հատուկ սկզբունքները, որոնք բնութագրում են զինծառայողների գործունեության յուրահատկությունը՝ պետական առանձին մարմիններում ու կազմակերպություններում զինվորական ծառայություն անցնելիս, իսկ կոնկրետ-ինստիտուցիոնալ սկզբունքները բնութագրում են զինվորական-ծառայուղական գործունեության առնչվող առանձին հարցեր։ Վերջիններիս շարքին կարելի է դասել խրախուսանքի կիրառումը, զինծառայողների որակավորումը, սոցիալ-իրավական պաշտպանվածությունը, զինվորական ծառայություն անցնելու անվտանգությունը և այլն։

Քանի որ զինվորական ծառայությունն իրականացվում է պետության անվտանգության ու պաշտպանության խնդիրների լուծման նպատակով, այսինքն՝ ապահովում է պետական ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամրողականությունը, այն բավականին մեծ ռիսկային վտանգներ ունի ինչպես զինծառայողների կյանքի և առողջության, այնպես էլ ազգաբնակչության համար, ուստի գտնում ենք, որ զինվորական ծառայության սկզբունքները՝ որպես օրինաչափություններ, պետք է հստակորեն ամրագրվեն գործող օրենսդրության մեջ։

Զինվորական ծառայության սկզբունքների համակարգված կիրառումը մի կողմից հնարավորություն կընձեռի ստեղծել անվտանգության և պաշտպանության բնագավառում արդյունավետ գործող և ազգային շահերին հաճապատասխանող կառավարման համակարգ, մյուս կողմից կապահովի զինծառայողների գործունեության համապատասխանությունը օրենքների և նորմատիվ իրավական այլ ակտերի դրույթներին, քանի որ այդ գործունեությունն իր էությամբ պետք է հիմնված լինի վերջիններիս վրա։

¹ Տե՛ս Старилов Ю.Н. Государственная служба в Российской Федерации: теоретико-правовое исследование// Воронежский государственный университет. 1996, С. 28.

² Տե՛ս Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекции, М., 1997, С. 259-260.

³ Տե՛ս Волошина В.В. Правовые проблемы регулирования государственной службы в Российской Федерации. Дисс. канд.юр.наук. М. 1996, С. 27-28.

⁴ Տե՛ս Манохин В.М. Советская государственная служба, М., Юридлит., 1966, С. 16.

⁵ Տե՛ս Старилов Ю.Н., նշված աշխատությունը, էջ 201-202:

⁶ Տե՛ս օրինակ, «Պաղաքացիական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածը (ՀՀ ՊՍ 2002/1, 09.01.2002),

«Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ^{ՀՀ} օրենքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ կետը (^{ՀՀ} ՊՍ N26(201), 19.07.02), «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի աշխատակազմում պետական ծառայության մասին» ^{ՀՀ} օրենքի 5-րդ հոդված (^{ՀՀ} ՊՍ, 35(701), 15.07.09) և այլն:

⁷ Ավելի մանրամասն տես՝ Федеральныи закон от 27 июля 1995г. N79-ФЗ ”О государственной гражданской службе Российской Федерации”.

⁸ Տես «Հանրային ծառայության մասին» ^{ՀՀ} օրենքի 6-րդ հոդվածը (^{ՀՀ} ՊՍ 2011.06.17/37(840));

⁹ Տես Հոզդրաչյան Ա.Փ. Գосударственная служба. Учебник для подготовки государственных служащих, М., Статут., 1999, С. 53, 56.

¹⁰ Տես «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ^{ՀՀ} օրենքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասը (^{ՀՀ} ՊՍ N26(201), 19.07.02) և «Քաղաքացիական ծառայության մասին», «Քաղաքացիական հատուկ ծառայության մասին»,

«Ազգային ժողովի աշխատակազմում պետական ծառայության մասին» ^{ՀՀ} օրենքների 5-րդ հոդվածները:

¹¹ Տես Դրагомиров Մ.И. Дисциплина, субординация, чинопочитание/Избранные труды, М., 1956, С. 383.

¹² Տես «ՀՀ ԶՈՒ կարգապահական կանոնագրքի» 2-րդ հոդվածը (^{ՀՀ} ՊՍ 2012.04.18/20(894));

¹³ Տես ՀՀ քրեական օրենսգրքի 356-րդ և 361-րդ հոդվածները:

¹⁴ Տես, օրինակ, «Քաղաքացիական հատուկ ծառայության մասին» ^{ՀՀ} օրենքի 33-րդ հոդվածը:

¹⁵ Տես «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ^{ՀՀ} օրենքի 1-ին հոդվածը (^{ՀՀ} ՊՍ 2002/26, 19.07.2002);

¹⁶ Տես Старилов Ю.Н., վերոնշյալ աշխատությունը, էջ 106:

Վիգեն Եսաֆյան

Начальник отдела судебно-правового обеспечения
юридического управления министерства обороны РА,
советник первого класса гражданской службы,
подполковник запаса ВС РА.

РЕЗЮМЕ

Функции и принципы военной службы в системе государственной службы

В рамках статьи обсуждаются общие и специфические, отраслевые и институциональные принципы военной службы, обсуждается в юридической литературе мнение, что главная цель государственной службы это реализация функций и решений задач государства, удовлетворение общественных интересов на основе законодательства.

Анализ важности военной службы в системе государственной службы, показывает, что систематическое применение принципов военной службы с одной стороны даст возможность создать эффективную систему управления в сфере безопасности и обороны в соответствии с национальными интересами, а с другой стороны будет обеспечивать соблюдение реализации функций военнослужащих в соответствие законам и правилам других положений.

Ключевые слова: государственный служащий, задачи военной службы, государственные функции, государственная кадровая политика, принципы государственной службы.

Vigen Yesafyan

Head of Judicial legal Support Branch of the
Law Department of the Ministry of Defense,
1-st class counsellor of the special civilian service

SUMMARY

The functions and principles of the military service in the system of the state service

The topic of general and specific, sectoral and institutional principals was touched upon in this article. There were discussed the view, existing in legal literature, that the main aim of the state service is to practically implement state functions and the problems that occurred during the time, to provide normal activity of the society, as well as the satisfaction of the public interest on the bases of the principals and provisions which are fixed by legislation. Giving importance to the military service within the system of the state service, the analysis in this article shows that coordinated use of the principals of the military service will provide an opportunity to create a system of government in accordance with national interests, which will operate efficiently in the field of security and defense, on the other hand it will provide the activity of militants compliance with laws and provisions of other normative legal acts.

Keywords: civil servant, problems of the military service, state functions, state HR policy, the principles of the state service.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՄԻՆԵ ՉՈԲԱՆՅԱՆ

Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի քաղաքացիական դաստավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ,
ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԱՐՔԻՏՐԱԺԻ ԵՎ ՄԵԴԻԱՅԻ ՀԱՍԵՍԱՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ

(ԳԻՏԱՏԵՍԱՍԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)

Հոդվածը վերաբերում է քաղաքացիական պեճերի քննության այլընտրանքային եղանակներին: Մասնավորապես կատարվել է համեմատական վերլուծություն միջազգային առևտրային արքիտրաժի և մեդիացիայի հասկացության ու սկզբունքների վերաբերյալ:

Ներկայացվել է ինչպես արքիտրաժի, այնպես էլ մեդիացիայի գործընթացներն իրենց համապատասխան ընթացակարգերով: Հոդվածում համեմատական վերլուծություն է կատարվել նաև դրանց նմանության և տարրերության վերաբերյալ, և իհարկե, ներկայացվել է արքիտրաժի և մեդիացիայի կողմից կայացված որոշումների պարտադիր կամ ոչ պարտադիր լինելու հանգամանքները:

Հիմնարարը բառեր - համաշխարհային գլոբալիզացիա, առևտրատնտեսական հարաբերություններ, պետական կառուցակարգեր, միջազգային պարտավորություններ, արքիտրաժային օրենսդրություն, միջազգային առևտրային արքիտրաժ, ազգային դաստարան:

Արդի ժամանակաշրջանում և ողջ աշխարհում նկատվող սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունները, համաշխարհային գլոբալիզացիան, միասնացման (ինտեգրացիոն) գործընթացները ոչ միայն պայմանավորեցին առևտրատնտեսական հարաբերություններից ծագող վեճերի լուծման բնագավառում տարբեր պետությունների համագործակցությունը, այլև նման վեճերի լուծման համար անհրաժեշտ համընդհանուր կանոնների մշակումը, և նույնիսկ՝ այս ոլորտում տարբեր իրավական համակարգերի մերձեցումը:

Աշխարհի քաղաքակիրք պետությունները մշակել են զարգացած և առաջադեմ արքիտրաժային օրենսդրություն, որի ուսումնասիրությունը կենսական է նաև հայրենական իրավագիտության համար: ԱՆհրաժեշտ է հիշատակել, որ ԱՊՀ երկրներից մի քանիսը (Օ-Դ, Ռուսաստան, Բելոռուս և այլն)¹ արդեն ընդունել են արքիտրաժը կարգավորող օրենքներ, որոնց համար հիմք է ծառայել ՍՍԿՍՍ-ԻՀ (Սիացյալ ազգերի կազմակերպության միջազգային առևտրի իրավունքի հանձնաժողով) 1985 թ. հունիսի 25-ի «Միջազգային առևտրային արքիտրաժի մասին» նույնագույն օրենքը:

Հարկ է նշել, որ միջազգային առևտրային արքիտրաժի կայացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը թելադրված է նաև Հայաստա-

նի կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորություններով, մասնավորապես՝ Հայաստանի Հանրապետության և Եվրահամայնքի միջև 1996 թ. ապրիլի 22-ին կնքված և 1999 թվականի հունիսի 1-ին ուժի մեջ մտած «Գործընկերության և համագործակցության մասին» համաձայնագրով, որի 86-րդ հոդվածի համաձայն՝ կողմերը պետք է իրախոսեն արքիտրաժային կարգով առևտրային և համագործակցային գործարքներից բխող վեճերի կարգավորումը, ինչպես նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության միջազգային առևտրային իրավունքի հանձնաժողովի ու 1958 թ. Նյու Յորքում ստորագրված «Օտարերկրյա արքիտրաժային վճիռների ճանաչման և հարկադիր կատարման մասին» համաձայնագրի անդամ հանդիսացող երկրների արքիտրաժային կանոնակարգերի կիրառումը: Հետևաբար, սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության արքիտրաժային ձևի, առևտրային արքիտրաժների էության, իրավական բնութագրի, գործունեության սկզբունքների բացահայտումը, պատմական զարգացման տարբեր ժամանակահատվածում վերջինիս հիմնական ինստիտուտների ուսումնասիրությունը դարձել են այս ամենի անհրաժեշտ նախապայման:

Միջազգային առևտրային արքիտրաժն իր իրավական բնույթով լուրջ քննարկման առարկա է,

որը գտնվում է հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում²: Մեր ուսումնասիրության սահմաններում հիմնական շեշտը կղնենք միջազգային առևտրային արքիտրաֆի կարգավորման որոշ հիմնահարցերի վրա:

Փաստենք, որ արքիտրաֆը համաշխարհային իրավաբանական պրակտիկայում ունի լայն կիրառություն, խորը ակունքներ և վաղ պատմություն: Կարելի է ասել, որ դատարանների պետական համակարգի բացակայության պայմաններում այն հանդիսացել է արդարադատության իրականացման առաջնային կառուցակարգ (մեխանիզմ), որի միջոցով իրականացվում էր հասարակության առանձին անդամների միջև ծագած վեճերի քաղաքակիրթ լուծումը (սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանությունը): Պատմական փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արքիտրաֆն առաջացել է ավելի վաղ, քան պետական դատարանները³: Այդ մասին են վկայում նաև Ռ. Չոմի և Ռ. Իերինզի աշխատությունները, ըստ որոնց պնդում են, որ Հին աշխարհում քաղաքացիական դատավարությունն առաջացել է արքիտրաֆային վարութից (միջնորդ վարույթից (arbitration)⁴:

Այսպիսվ, արքիտրաֆային կարգով վեճերի լուծումը նարկությանը հայտնի է եղել դեռևս պետականության բացակայության պայմաններում: Ընդ որում, պետության և դատարանների պետական կառուցակարգերի ստեղծումը ստվեր չցցեց արքիտրաֆի վրա: Այն լայնորեն կիրառվում էր նաև տարբեր պետությունների միջև առևտրատնտեսական հարաբերություններից բխող վեճերի լուծման համար: Խսկ միջպետական առևտրատնտեսական հարաբերությունների գարգառումը լուրջ խթան հանդիսացավ միջազգային առևտրային արքիտրաֆի առաջնորդացի և հեղինակության բարձրացման համար:

Միջազգային առևտրային արքիտրաֆի իրավական բնույթի վերլուծությունը կարող է կատարել հետևյալ հիմնական փուլերով՝

ա) վեճերի այլընտրանքային կարգավորման առարկայի սահմանում,

բ) արքիտրաֆի իրավական տեսության ուսումնասիրություն, ընդ որում՝ գլխավոր ուշադրությունը հատկացնելով միջազգային առևտրային արքիտրաֆի հարցերի կարգավորման նոր միտումների բացահայտմանը:

Պետք է ուշադրություն դարձնել այս իրողու-

թյան վրա, որ ՀՀ պայմանագրային հասկացությունը հանդիսանում է միջազգային առևտրային արքիտրաֆի կարևորագույն տարրերից մեկը, որովհետև ցանկացած իրավահարաբերության առաջացման և գործունեության համար պայմանագրային մասում սահմանված են միջազգային առևտրային արքիտրաֆի հիմնարար սկզբունքները:

Միջազգային առևտրային արքիտրաֆը հանդիսանում է վեճերի կարգավորման մեթոդ⁵ (ADR), այսինքն՝ արքիտրաֆային ընթացակարգը տեղի է ունենում անկախ, անկողմնակալ արքիտրի միջոցով և դասվում է վեճերի այլընտրանքային կարգավորման եղանակների շարքին: Վեճերի այլընտրանքային կարգավորում ասելով՝ նկատի ունենք, որ վեճը չի քննվում ազգային դատարանների կողմից, այսինքն՝ կողմերը պայմանագրով բացառում են դատական իշխանության իրավական միջամտությունը, չնայած բացառված չեն այն հանգամանքը, որ անհրաժեշտության դեպքում վեճերի այլընտրանքային կարգավորումը կարող է տեղի ունենալ դատական ատյաններում (կողմերն այլընտրանքային մեթոդի դիմելու դեպքում, չստանալով ցանկալի արդյունք, իրավասու են դիմելու տեղական ատյանների՝ դատարանների միջամտությանը):

Գոյություն ունեն առևտրային վեճերի առաջացման մի քանի պատճառներ: Առաջին հերթին դա պայմանագրված է դատական իշխանության ոչ լիարժեք, չկատարելագործված լինելու հանգամանքով՝ ներառյալ տեղական դատական ատյաններում վեճի կարգավորման ծախսատար և ժամանակատար բնույթը կամ հաշվի առնելով դատարանների ընդհանուր ծանրաբեռնվածությունը, ինչպես նաև կողմերի տրամադրվածությունը՝ չդիմելու այս կամ այն (ազգային) դատական ատյանին:

Նկատի ունենալով կողմերի կատարած նյութական և ժամանակային ծախսերը՝ առաջացած վեճերը նրանց համաձայնությամբ կարող են լուծվել ոչ միայն այլընտրանքային ճանապարհով, այլ նաև ավանդական կարգով դատական համապատասխան ատյաններում: Մեկ այլ դեպքում դատարան դիմելու պատճառ կարող է հանդիսանալ այսպես կոչված կողմերի միջև գործընկերական հարաբերությունները:

Ինչպես ցույց է տալիս միջազգային պրակտիկան, կոնֆլիկտները բազմաթիվ դեպքերում առաջանում են միջազգային պայմանագրերի պայման-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ների ոչ լիարժեք կատարման կամ պարզապես չկատարման հետևանքով: Այդպիսի իրավիճակները կարող են շատ բազմաքանից լինել, օրինակ՝ սուրբեկտիվ, եթե գործընկերներն ունենում են ուղղակի դիտավորություն կամ օբյեկտիվ, որևէ արտաքին, կողմերի կամքից անկախ հանգամանքների պատճառով, որոնք ազդում են պայմանագրի դրույթների խախտման կամ ընդհանրապես պայմանների չկատարման վրա:

Կողմը, որի իրավունքները խախտվել են, անմիջապես դիմելով ազգային դատարան, իր գործընկերոջը (կամ որ նույն է՝ հակառակ կողմին) հասկացնում է, որ չի ցանկանում հանդուրժել վեճի խաղաղ կարգավորումը, տրամադրված չէ դրա պատճառների վերհանման խնդիրներով և այդպիսով նրա նկատմամբ արտահայտում է անվստահություն: Վեճերի այլընտրանքային կարգավորման եղանակները բույլ են տալիս խուսափել վերը նշված հակասությունների խիստ սրումից և դրսորել գործընկերային հարաբերություններ, այսինքն՝ վեճը հարթել բարիդրացիական և ընկերական մեթոդներով: Եթե միջազգային առևտրային արբիտրաժն ամբողջությամբ չի համապատասխանում կողմերի նպատակներին, ապա նրանք դիմում են որևէ ընկերության (կամ իրենք են այն կազմում), որի հիման վրա արբիտր կայացնում է կողմերի համար պարտադիր և իրավաբանական ուժ ունեցող որոշում: Այնուամենայնիվ, միջազգային առևտրային արբիտրաժը ոչ պետական համակարգ է, որը դուրս չի գալիս միջազգային գործընկերական հարաբերությունների շրջանակներից և նպատակ ունի գործընկերական հարաբերությունների պահպանում, այն է՝ առաջարկում է հարցի լուծման փոխզիջումային տարբերակ:

Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ ներկայում աշխարհում նկատվում է վեճերի լուծման այլընտրանքային եղանակների նկատմամբ մեծ հետաքրքրություն (ADR)⁶: Այն լայն տարածում է գտել հատկապես ԱՄՆ-ում, ընդ որում, ամերիկյան ընկերություններն աշխատում են վեճերի այլընտրանքային կարգավորման եղանակները տարածել նաև Միացյալ Նահանգներից դրւու: Այդ գործընթացում մեծ դերակատարություն ունի Ամերիկյան իրավաբանների ասոցիացիան (ABA), որի հետ համագործակցում են բազմաթիվ միջազգային կազմակերպություններ: Արդյունքում ընդունվել են հաշտարարական գործընթացների կարգավորումը

նախատեսող հատուկ կանոններ, մեղիացիայի և, այսպես ասած, մինի գործընթացների⁷ անցկացման ընթացակարգեր: Այսպես, մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպությունում մեղիացիայի կանոնները գործում են 1996թ-ից, իսկ Միջազգային առևտրային պալատում 1988թ-ից գործում է Հաշտեցման խորհրդարան: Բավական է հիշատակել, որ 1986թ-ին Ցյուրիխի առևտրային պալատն ընդունել է հաշտարարական կարգավորման մինի պրոցեսների համապատասխան կանոնները: Այսպիսի կարգավորող դրույթներ սահմանված են նաև մի շարք հայտնի ազգային առևտրային արքիտրաժային գործող կենտրոններում, ինչպիսին, օրինակ, առկա է Ստոկհոլմում:

Ներկայումս վեճերի այլընտրանքային կարգավորումը տարածում է գտել ինչպես Ռուսաստանում, Ռւկայինայում, Վրաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում, ստեղծվել և գործում են մի քանի մեղիացիոն կենտրոններ, որոնք կոչվում են «կոնֆլիկտների կարգավորման կենտրոններ»: Ռուսաստանի Դաշնությունում, օրինակ, դրանցից ամենախոշորը գործում է Սանկտ Պետերբուրգում:

Գիտական գրականության մեջ վեճերի այլընտրանքային կարգավորման եղանակների թվին, բացի միջազգային առևտրային արքիտրաժից, դասվում են նաև բանակցությունները, մեղիացիան (միջնորդությունը), կոնսիլիացիան (հաշտեցնողական գործընթացները) և մինի գործընթացները⁸:

Այժմ փորձենք համեմատել այլընտրանքային վեճերի կարգավորման վերը նշված մեթոդները՝ հաշվի առնելով նաև միջազգային առևտրային արքիտրաժի գործունեությունը:

«Մեղիացիա» նշանակում է վեճի կարգավորում, կողմերի միջև փոխզիջման ձեռքբերում երրորդ չեզոք ու անկողմնակալ կողմի՝ մեղիատորի կամ միջնորդի մասնակցությամբ: Երբեմն «մեղիացիա» նշանակում է կողմերի՝ երրորդ անձի ներկայությամբ կամ մասնակցությամբ բանակցությունների վարում, սակայն հաշվի առնելով մեր դիրքությունը բանակցությունների վերաբերյալ՝ միջնորդությունը գերադասում ենք երրորդ անձի ներկայությամբ ուղղակի բանակցություններից:

Մեղիացիան, ինչպես և արքիտրաժը, վերջին ժամանակներում ի հայտ եկած նոր դրսերում չէ: Այն կիրառվել է հարյուրավոր տարիներ առաջ Զինաստանում և ասիական-խաղաղ օվկիանոսյան

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տարածաշրջանի այլ երկրներում: Մինչև այժմ մեղիացիան ամենատարածված մեթոդներից է Չինաստանում և Չափոնիայում, որտեղ դատական գործընթացները համարվում են առավել անցանկալի, քանի որ դատարանում վեճերը դրւում են հանդիպում ներքին իրավահարաբերությունների շրջանակներից և խախտում են, այսպես կոչված, կողմերի միջև նորմալ հարաբերությունների հաստատումը:

Մինչև վերջին ժամանակներս մեղիացիան լայնորեն կիրառվել է միջազգային հանրային իրավունքի բնագավառում՝ պետությունների միջև հարաբերությունների կարգավորման նպատակով: Վեճերի կարգավորման նպատակներով վերջին տասնամյակում մեղիացիան կիրառվում է նաև միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ոլորտում:

Մեղիացիայի գործընթացը պարզաբանելու նպատակով այն համեմատենք միջազգային առևտության արքիտրաֆում գործի քննության պրոցեդուրայի հետ: Ընդհանուր առմամբ մեղիացիան առաջին անգամ կիրառվել է մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության՝(WIPO) կողմից, որտեղ և 1994թ.-ին ստեղծվել է Արքիտրաֆի և մեղիացիայի կենտրոնը⁹:

Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության մեղիացիայի կանոնադրությունը նախատեսում է, որ այդ գործընթացն իրագործվում է միայն կողմերի համաձայնությամբ, և այն կարող է սահմանվել կողմերի միջև գործընկերական կապերի կարգավորման հիմնական պայմանագրում կամ վեճի ծագումից հետո որևէ առանձին փաստարդում և ենթակա է կողմերի ստորագրմանը: Այստեղ մեղիացիան և արքիտրաֆը միմյանց նման են, քանի որ միջազգային առևտության արքիտրաֆի համար ևս պահանջվում է կողմերի համաձայնությունը (արքիտրաֆային համաձայնություն):

Վեճի ծագման հետևանքով կողմերից որևէ մեկը մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության Արքիտրաֆի և մեղիացիայի կենտրոն է ուղարկում մեղիացիայի իրականացման խնդրանք-դիմում, որը պարունակում է կողմերի ներկայացուցիչների տվյալները և հասցեները, ինչպես նաև մեղիացիա իրականացնելու համար կողմերի միջև համաձայնություն և վեճի ծագման վերաբերյալ հակիրճ տեղեկատվություն: Միաժա-

մանակ հակառակ կողմին է ուղարկվում մեղիացիա իրականացնելու դիմումի պատճենը:

Դիմումն ստանալուց հետո մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության արքիտրաֆի և մեղիացիայի կենտրոնը մեղիատորի նշանակման համար կապ է հաստատում կողմերի միջև: Նրանց պահանջները մեղիատորի ընտրության համար պարզեցուց հետո Կենտրոնն առաջարկում է մեղիատորի նշանակման համար մի քանի թեկնածուներ: Կողմերը պետք է համաձայնություն ձեռք բերեն մեղիատորի ընտրության հարցում, որը հետագայում հաստատվում է Արքիտրաֆի և մեղիացիայի կենտրոնի կողմից: Այս փուլում Կենտրոնը կողմերի հետ քննարկում է նաև մեղիացիայի անցկացման տեխնիկական հարցերը (վայրը, եթե այն ձեռք չի բերվել կողմերի միջև համաձայնությամբ, անհրաժեշտ ծառայությունները և այլն): Բացի այդ, Կենտրոնը մեղիատորի և կողմերի համաձայնությամբ սահմանում է մեղիատորի հոնարարի չափը:

Ընթացակարգային հարցերը արքիտրաֆի և մեղիացիայի նախանական փուլում կախված են կոնկրետ Կենտրոնի կանոնակարգից և կարող են ինչպես համընկնել, այնպես էլ տարբերվել:

Հարկ է նշել, որ վեճի կարգավորման մեջ մեղիատորի դերն առաջնահերթ կարևորություն ունի: Վեճի առարկայի նկատմամբ նրա իրավասության, դիպլոմատիկ ունակությունների և երկխոսություն անցկացնելու հմտություններից է կախված գործընթացի ելքը: Այսպիսով, մեղիատորը չի կարող գործել որպես դատավոր կամ արքիտր, կողմերին տալ իրավաբանական խորհրդատվություն կամ որոշել, թե ով է ճիշտ և ով՝ սխալ: Գործընթացի ամբողջ ընթացքում մեղիատորը պարտավոր է մնալ չեղող և կողմերից անկախ: Պրակտիկայի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մեղիատորը (միջնորդը), ի տարբերություն արքիտրի, չի կարող հետազոտել վեճի ծագման պատճառները, քանի որ նրա առջև դրված չէ որոշման ընդունման պարտավորությունը կամ խնդիրը: Նրա գործունեության նպատակն է կողմերից յուրաքանչյուրից ստանալ վեճի վերաբերյալ փաստարկներ և հնարավորին չափ կարծիքներ վեճի կարգավորման եղանակների վերաբերյալ, հակառակ կողմին ծանոթացնել այդ տեղեկատվությանը (եթե միջնորդը կարող է առաջարկել կոնֆլիկտի լուծման իր տարբերակը, ապա ծանոթացնել կողմերին այդ տարբերակին) և աստիճանաբար

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

ուղղորդել նրանց դեայի վեճի լուծումը՝ ամեն անգամ կողմերին հիշեցնելով իրենց իսկ կողմից քննարկված ավելի օրյեկտիվ, օպտիմալ տարրերակներ:

Կենտրոնի կողմից մեղիատորի հաստատումից հետո վերջինս կողմերի հետ համաձայնեցնում է (սովորաբար հեռախոսով) նախատեսված լուսների, հանդիպումների, քննարկումների ժամկետներ: Բացի այդ, նա կողմերին տեղեկացնում է, թե ինչպիսի փաստաթղթեր և ինչ ժամկետներում պետք է ներկայացվեն:

Առաջին լսման ժամանակ մեղիատորը և կողմերը սահմանում են նիստերի անցկացման կանոնները, ինչպես օրինակ, արդյո՞ք բոլոր հանդիպումները տեղի են ունենալու երկու կողմերի մասնակցությամբ, թե՝ մեղիատորն իրավունք ունի անհրաժեշտության դեպքում հանդիպել կողմերից յուրաքանչյուրին: Բացի այդ, մեղիատորը հավաստիանում է, որ կողմերը ծանոթ են մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության արբիտրաժի և մեղիացիայի կենտրոնի կանոններին:

Միաժամանակ նա կարող է կողմերի հետ քննարկել նաև լրացուցիչ փաստաթղթերի ներկայացման և փորձագետների ներգրավման անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով, մեղիացիան տեղի է ունենում կողմերի միջև ձեռք բերված համաձայնությամբ սահմանված կարգով: Համաձայնության բացակայության պայմաններում մեղիատորն ինքն է սահմանում մեղիացիայի անցկացման կանոնները՝ համաձայն մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության արբիտրաժի և մեղիացիայի կենտրոնի ընթացակարգերի: Նոյն կերպով է լուծվում նաև հարցն արբիտրաժի ընտրության դեպքում: Կողմերն իրենք են սահմանում, թե որտեղ պետք է տեղի ունենան նիստերը: Տարրերությունը կայանում է միայն նրանում, որ արբիտրները կողմերի հետ չեն հանդիպում առանձին-առանձին: Այս հարցում արբիտրաժն ավելի քան հիշեցնում է քաղաքացիական դատավարության ընթացակարգը, այն դեպքում, եթե մեղիացիան պարունակում է քանակցություններ վարելու տարրեր:

Կոնկրետ իրավիճակից և կողմերի դիրքորոշումից կախված՝ վեճը կարող է լուծվել առաջին իսկ լսման, կամ ավելի երկար ժամանակ, որի համար կարող են պահանջվել որոշակի օրեր, կամ նույնիսկ շաբաթներ պահանջող նիստեր: Ամեն դեպ-

քում այդ հանդիպումների ժամանակ ձեռք է բերվում վեճի առարկայի վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկություն, բացահայտվում են կողմերի դիրքորոշումները, ինչպես նաև փաստրվում են խնդիրների լուծման հմարավոր եղանակներ, որոնք կգոհացնեն երկու կողմերին: Գուցեն սա ամենաէական (նշանակալից) տարրերություններից է համարվում մեղիացիան արբիտրաժից տարրերակելու համար:

Վերոգրյալի հիման վրա կարելի է հանգել եղանակացության, որ մեղիատորը հավաքում է տեղեկատվություն, որպեսզի այն հետագայում մշակելուց հետո ներկայացնի կողմերին՝ նրանց կողմից վերջնական որոշում ընդունելու համար, իսկ արդիտը որոշում կայացնելու համար ստանում է համապատասխան տեղեկություններ, նյութեր և փաստաթղթեր:

Եթե հաջողվում է կայացնել փոխադարձ համաձայնեցմամբ որոշում, ապա այն ձևակերպվում է գրավոր ձևով, ստորագրվում է կողմերի և մեղիատորի միջև: Դա եզակի փաստաթուղթ է, որը կայացվում է մեղիացիայի արդյունքում: Լուսմների արձանագրություններ չեն կատարվում, իսկ գրառումները, որոնք կատարվում են մեղիատորի և կողմերի միջև հանդիպումների ընթացքում, մեղիացիայի ավարտից հետո ենթակա են ոչնչացման: Կողմերից մեղիատորին տրամադրված գաղտնի տեղեկությունը ոչ մի դեպքում և ոչ մի հանգամանքում չի կարող հայտնվել այլ անձանց առանց այդ կողմից գրավոր համաձայնության: Մեղիացիայի ընթացքում կողմերի և մեղիատորի կողմից ստացված տեղեկատվությունը չի կարող օգտագործվել հետագայում, եթե վեճի կարգավորման գործընթացը փոխանցվում է դատարանին կամ արբիտրաժին: Ինչ վերաբերում է տեղեկատվության գաղտնիությանը, ապա արբիտրաժը նույնպես պահպանում է այն: Առանց կողմերի համաձայնության ոչինչ չի կարող հրապարակվել, փոխանցվել որևէ մեկին և այլն: Արբիտրաժում այդպիսի փաստաթղթերի գոյությունը (նշումներ, գրառումներ, և այլն) ոչ միայն նախատեսված են նորմատիվ իրավական կարգով, այլ նաև պարտադիր է այն դեպքերի համար, եթե կողմերից մեկը նպատակ ունի վիճարկել արբիտրաժում որոշումն Ազգային դատարանում:

Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ մեղիացիան ոչ միշտ է ավարտվում փոխադարձ համաձայնությամբ: Մեղիատորը կարող է հանգել եղանակացության, որ առաջարկված մեղիացիան չի կարող բե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թել կողմերի միջև համաձայնություն: Այդ դեպքում նա որոշում է ընդունում մեղիացիայի դադարեցման վերաբերյալ: Բացի այդ, կողմերից մեկս իրավունք ունի յուրաքանչյուր առաջին հիստից հետո և նախքան համաձայնության ձեռքբերումը, ցանկացած պահի հայտարարել մեղիացիայի դադարեցման վերաբերյալ: Այս հարցում արքիտրաֆն ավելի քիչ ազատություն է տրամադրում ինչպես արքիտրին, այնպես էլ կողմերին: Վեճի կարգավորմանն ուղղված հարցերի քննարկումից արքիտրը կարող է հրաժարվել միայն նախնական փուլում, եթե լսումների համար ներկայացվում են համապատասխան փաստաթղթեր կամ տվյալ վեճի լուծումը դուրս է մեղիատորի իրավագործությունների շրջանակներից: Բացի այդ, որոշման բացակայությունը կարող է պայմանավորվել այլ հանգամանքներով, ինչպիսիք են կողմերի միջև համաձայնության ձեռքբերումը, հայցվորի կողմից հայցից հրաժարումը և այլն: Նշված հանգամանքները և դրանց իրավական հետևանքները նշանակալից տարբերություններ են առաջացնում արքիտրաֆի և մեղիացիայի միջև:

Այսպիսով, միջազգային առևտրային արքիտրաֆի և մեղիացիայի սկզբունքային տարբերությունները կայանում են երկու փոխկապակցված իրավիճակներում: Առաջինը երրորդ անձի դերի և վարքագծի տարբերության առկայությունն է (արքիտրի և մեղիատորի դերերի վերաբերյալ): Արքիտրը որոշումն ընդունում է ինքն անձամբ, իսկ միջնորդը բանակցությունների միջոցով կողմերին բերում է իրենց համար իսկ ընդունելի պայմաններով

համաձայնության ձեռքբերման: Երկրորդ երկու մերոդներն ել առանձնանում են արդյունքում ընդունված փաստաթղթով՝ արքիտրաֆում, որոշման ընդունում, որը պարտադիր է կողմերի համար, մեղիացիա, որը կարող է ավարտվել նաև առանց որևէ արդյունքի (եթե կողմերը չեն կարողանում հասնել համաձայնության), կամ եթե կողմերը ընդունում են որոշում իրենց իսկ կողմից, որը նրանց համար չի կրում պարտադիր բնույթ, և նրանք դա պետք է կատարեն իրենց կամքով:

Ներկայացնենք նաև մեկ այլ տարբերություն, որը հաջորդում է (հետևում է) երկրորդին: Այս երկու մերոդների տարբերությունը կայանում է նաև դրանց կայացման իրավական հետևանքներում: Արքիտրաֆի կողմից կայացված որոշումն ունի դատարանների կողմից պարտադիր ճանաչման ուժ, այդ բվում նաև օտարերկրյա դատարանների, իսկ մեղիացիայի ընթացքում կայացված որոշումն այդպիսի ուժ չունի:

Վեճերի լուծման այս երկու մերոդներից մեղիացիայի հիմնական առավելությունն այն է, որ կողմերն ակտիվորեն մասնակցում են մեղիացիային և ամբողջովին կառավարում են որոշում ընդունելու գործընթացը, ինչն էլ առաջացնում է կողմերի գործունակությունը և նպաստում է նրանց միջև երկարաժամկետ հարաբերությունների հաստատմանը:

¹ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, Երևան, 2011թ.:

² ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք, Երևան, 2013թ.:

³ Առևտրային արքիտրամների գործունեությունը կարգավորող օրենքներ. ընդունվել են՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում 07.07.1993, Բելոռուսում՝ 09.07.1999, Ուկրաինայում՝ 24.02.1994 թվականին:

⁴ Միջազգային առևտրային արքիտրաֆի իրավական բնույթի հիմնախնդիրներին նվիրված են ինչպես հասունաշատաբներ, այնպես էլ արքիտրաֆի համային հետազոտման մի շարք գիտնականների (Անորով Բ.Ն., Անդրիսովա Լ.Պ., Երոնիսովա Ե.Բ., Դմիտրիսով Գ.Կ., Կեյլին Ա.Դ., Լեբեդև Լ.Ա., Լունց Լ.Ա., Ֆեդոսսով Գ.Յ. և այլայլական աշխատությունները):

⁵ Stern Peter: Legal institutions, 1998, էջ 18:

⁶ Stern Peter: Legal institutions, 1998, էջ 18:

⁷ Иеринг Р. Дух римского права СПД, 1875, С. 92.

⁸ Далее по тексту для удобства восприятия термин “альтернативное разрешение споров”, который в международной практике имеет английское название Alternative Dispute Resolution, будет часто заменяться его английской аббревиатурой, используемой в литературе наиболее часто-ADR.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

⁷ Սինի գործընթացները ներկայում դարձել են միջազգային տնտեսական վեճերի լուծման առավել հայտնի մեթոդներ, այդ թվում՝ պետությունների և պետական կազմակերպությունների մասնակցությամբ վեճերի կարգավորման բնագավառում, որին կանոքադառնանք առանձին հոդվածով (այն նույնպես դիտվում է որպես վեճերի լուծման արտադատական մեթոդ):

⁸ Տե՛ս Անոֆրիева Л.П. Международное частное право: в 3-х томах. Том.3. Учебник.-М. “БЕК”, 2001, С. 70; Брунцева Е.В. Указ. Соч. С. 20.

⁹ Տե՛ս О центре при ВОИС: Брунцева Е.В. Указ. соч. С. 22-23.

Արմինե Չօբանյան

Ասիրանտ կաֆեդրա գրանցանու պրոցեսսուալ պարագաների ակադեմիա (ERA)

Եվропայի ռեգիոնալ ակադեմիա (ERA)

Չլեն պալատի ածակատի ՊԱ

РЕЗЮМЕ

Сравнительная характеристика международного коммерческого арбитража и посредничества (Научный анализ)

В статье проведен сравнительный анализ о сходстве и различии медиации и арбитража, и конечно, приведены обязательные и необязательные условия при применении решений медиации и арбитража.

Ключевые слова: мировая глобализация, торгово-экономические отношения, государственные механизмы, международные обязательства, арбитражное законодательство, международный коммерческий арбитраж, национальный суд.

Armine Chobanyan

PHD student of European Regional Academy (ERA)

Department of Civil procedural law

Member of chamber of advocates of Armenia

SUMMARY

Comparative characteristics of international commercial arbitration and mediation (Scientific analysis)

The article provides a comparative analysis of the similarities and differences between mediation and arbitration. It is also presented the fact of the decisions made by arbitration and mediation to be mandatory or non-obligatory.

Keywords: world globalization, trade and economic relations, state mechanisms, international obligations, arbitration legislation, International commercial arbitration, the national court.

ՎԱԶԳՈՒԾ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ

«ԱՏՎԵՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ» ԵՎ «ԱՏՎԵՐԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԿԱԲՅՈՒՁԵՏԱՅԻՆ ՀԱՍԱԿԱՐԳԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Հոդվածում իրավունքի գերակայության սկզբունքի հիման վրա բացահայտված է իրավական կարգավորման մեխանիզմում որոշակի դերակատարում ունեցող այնպիսի նեգատիվ երևոյթ, ինչպիսին այսպիս կոչված՝ «ստվերային իրավունքն» է: «Ստվերայնացման» հիմնախնդրի հետազոտման վերաբերյալ անհրաժեշտ է ցուցաբերել համալիր մոտեցում, քանզի դրա գոյությունը՝ տնտեսական ուղղվածությանը զուգընթաց, պայմանավորում է հատկապես ստվերային գործընթացների իրավական ապահովման մեխանիզմի գործողությունը: Սույն հոդվածում հիմնախնդրի առարկա է դարձել ոչ միայն «ստվերային» տնտեսության գոյությունը ապահովող ու երաշխավորող «ստվերային իրավունքը», այլև՝ «ստվերային իրավունքի» նյութական հիմքը կազմող «ստվերային տնտեսությունը», այլև հարկաբյուջետային համակարգում առկա մի շարք հիմնահարցեր:

Հիմնարար քառեր- ստվերային իրավունք, ստվերային տնտեսություն, ստվերային քաղաքականություն, լեզաւացում, հարկաբյուջետային համակարգ, հարկաբյուջետային քաղաքականություն, բյուջե, վերահսկիչ պալատ, վերահսկողություն:

Չնայած վերջին տարիներին հանրապետության հարկաբյուջետային ոլորտում ճենարկված քարտիֆիտումներին՝ այսօր առկա են բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք դեռևս լուծված չեն և խոչընդոտ են հանդիսանում հարկատուի և պետության միջև քաղանցիկ ու պարզ փոխհարաբերությունների կառուցման համար: Դրանց մասին են վկայում երկու հիմնախնդրի՝ ստվերայնության աստիճանը և հարկային ապառքների բարձր մակարդակը:

Արդի ժամանակաշրջանում հասարակական—քաղաքական զարգացումները, իրավակիրառ պրակտիկան վկայում են այն մասին, որ պողիտիվ իրավունքի հետ զուգընթաց հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման մեխանիզմում որոշակի դերակատարում ունի այնպիսի նեգատիվ երևոյթ, ինչպիսին այսպես կոչված՝ «ստվերային իրավունքն» է: Այն, որ հետխորհրդային երկրներում տարբեր ոլորտներում իրականացվում են ստվերային գործընթացներ, կամ զարգացումներն ընթանում են ստվերային կառույցների միջոցով, գիտական շրջանակում հարուցել են տարաբնույթ մեկնաբանություններ ու դարձել բանավեճերի առարկա:

Հատկանշական է, որ և հայրենական, և օտարերկրյա հետազոտողներն իրենց մտահոգությունն են արտահայտել հատկապես «ստվերային իրա-

վունքի» կիրառման մասշտաբների և «ստվերային տնտեսության» ծավալների առնչությամբ: Հիմնավոր են այն տեսակետները, ըստ որոնց՝ նշված երևոյթներին չփականացնելը և պայքարելու համալիր միջոցներ չձեռնարկելը հղի են ծանր հետևանքներով և հանգեցնելու են տնտեսական և քաղաքական ճգնաժամային իրավիճակների առաջացմանը:

Մինչև վերջին ժամանակներս հասարակության «ստվերայնացում» հասկացությունը կարծես թե շրջանառություն էր իմանականում պետության կարգավորումից կամ պետության հսկողությունից դուրս մնացած տնտեսական հարաբերությունների վերաբերյալ:

Նկատենք, որ բոլոր տնտեսական գործընթացները, այդ քվում՝ նեգատիվ երևոյթները՝ թեկուզ բացասական տեսանկյունից, նույնպես բնորոշում են հասարակական կյանքի զարգացման մակարդակը:

Մասնագիտական գրականության մեջ երբեմն նշվում է «ստվերային» տնտեսության այսպես կոչված՝ «ստվերային» բնույթի, ծագումնաբանության կամ խորհրդային ժամանակներից մնացած ժառանգության մասին: Կամ տնտեսության ազատականացումը դիտվում է որպես «ստվերայնացման» դեմ պայքարի միջոց, իսկ շուկայական տնտեսական հարաբերությունները՝ որպես «ստվերային

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

իրավունքի» իրագործումն արգելող միջոց, կամ տնտեսական գործունեության մեջ խորհրդային պետության անհարկի միջամտությունը համարվում է «ստվերայնացմանը» նպաստող գործուն և այլն: Հարց է ծագում, իսկ ինչպես և ե՞րբ պետք է դրսուրվի պետության ուղղակի միջամտությունը նեզատիվ երևույթների դեմ պայքարում:

«Ստվերայնացման» հիմնախնդրի հետազոտման վերաբերյալ անհրաժեշտ է ցուցաբերել համայիր մոտեցում, քանզի դրա գոյությունը՝ տնտեսական ուղղվածությանը զուգընթաց, պայմանավորում է հատկապես ստվերային գործընթացների իրավական ապահովման մեխանիզմի գործողությունը:

Ժամանակակից փուլում և՝ իրավագիտության, և՝ տնտեսագիտության մեջ լուրջ բանավեճի առարկա է դարձել ոչ միայն «ստվերային» տնտեսության գոյությունը ապահովող ու երաշխավորող «ստվերային իրավունքը», այլև «ստվերային իրավունքի» նյութական իհմքը կազմող «ստվերային տնտեսությունը»: Որպես կանոն, հիշյալ հասկացություններն ունեն իրենց բազմաթիվ բնորոշումները, որոնք անհրաժեշտ է քննարկել հետևյալ հարցի առումով. ինչպիսի՞ն է «ստվերային» տնտեսության և «ստվերային» իրավունքի փոխկապվածությունը:

«Ստվերային» տնտեսությունը և «ստվերային» իրավունքը հաճախ գործածվում են նույնաբռնվանդակ այնպիսի հասկացությունների կամ բնորոշությունների միջոցով, ինչպիսիք են՝ «ոչ պաշտոնական», «վերջ», «ոչ իրավական», «աև շուկա», «քաքնված շուկա», «գաղտնի», «լատենտ», «ընդհատակյա», «անիրավական», «քրեականացված էկոնոմիկա» և այլ որակումներ:

Քննականաբար կարելի է ենթադրել, որ ստվերայնացման «վիրուսը» բոլոր դեպքերում ավելի վաղ համակել է տնտեսության համակարգը՝ այնուհետև դրսուրվելով իրավական ոլորտում: «Ստվերային իրավունք» հասկացությունը չի կարող համարվել պետականորեն ընդունելի, քանզի այն չի համապատասխանում հենց իրավունքի հիմնարար սկզբունքներին ու պահանջներին, սահմանված չէ պետության կողմից կամ պետական հարկադրանքի ուժով չի պաշտպանվում և այլն:

Սակայն իրավունք «ստվերայնացման» գործուների բացահայտումը և դրանց շուտափույթ չեղոքացումը համարվում են ժամանակակից իրավական պետության իրատապ խնդիրներից, քանզի չնկատելը կամ այդ երևույթներին չդիմակայելն ինքնին հանգեցնում են տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և մյուս համակարգերում բացասա-

կան գործընթացների արմատավորմանը²:

Այդպիսիք են «ստվերային» սեփականաշնորհումը, կապիտալի «ստվերային» արտահանումը, «ստվերային» գրադաժությունը, արտահանման և ներմուծման ոլորտների «ստվերային» գործառնությունները, «ստվերային» եկամուտները, պետական բյուջեի միջոցների ոչ նպատակային օգտագործումը և այլն:

Տնտեսության նշված «ստվերային» սեգմենտները տարածվում են և խրանում հասարակական-քաղաքական կյանքում առկա այնպիսի բացասական դրսուրումներ, ինչպիսիք են «ստվերային» ընտրական տեխնոլոգիաների կիրառումը, «ստվերային» արտադրությունը, «ստվերային» իրավաստեղծ գործունեության ծավալումը և այլն:

Օրինաչափորեն տնտեսության և իրավունքի «ստվերայնացումը» պայմանավորում է գիտական հասկացությունների համակարգում արդեն շրջանառող «ստվերային քաղաքականության» ծագումը, որն իր հերթին խրանում է կոռուպցիոն երևույթները: Ընդ որում, եթե «ստվերային» տնտեսությունում գոյացած նյութական արժեքներին են վերաբերում կոռուպցիային նասնակից պաշտոնատար անձանց նպատակադրված գործողությունները՝ շահ ստանալու ակնկալիքով, ապա նպատակների կենսագործման համար «ստվերային իրավունք» միջոցով ստացվում են «քարենապատ պայմաններ»:

Ակնհայտ է, որ «ստվերային» տնտեսությունը և «ստվերային իրավունքը» կապակցված երևույթներ են, ունեն առաջացման և զարգացման ընդհանուր նախադրյալներ, դրսուրման միանման ձևեր, ինչպես նաև միմյանց հետ փոխներգործության ոլորտներ:

Հայտնի է, որ հիշյալ առումով առանձնահատուկ կարևորություն ունի «ստվերային» տնտեսության դրսուրման սկզբունքորեն տարրեր հետևյալ ձևերի առկայությունը. առաջին՝ «ոչ պաշտոնական» տնտեսություն, որտեղ բացակայում են քրեռրեն պատմելի արարքին բնորոշ հատկանիշները, երկրորդ՝ «քրեածին» տնտեսություն, որտեղ առկա են հանցակազմի հատկանիշներ³:

Հարկ է նկատել, որ իրականում տնտեսության դուրսերումը ստվերից կարելի է համարել բոլոր երկրների գերակա խնդիրներից մեկը, ոչ բոլոր դեպքերում է հաջողվում: Դա պայմանավորված է նրանով, թե ինչպիսի ուղղաձություն ունեն այդ միջոցառումները և դրանք ինչպիսի ընթացակարգով են իրականացվում: Այսպես, առանձին հետազոտողները «ստվերային» տնտեսության դեմ պայքարի վե-

րաբերյալ առաջարկում են, որ պետությունը ապահովի սեփականատիրոց իրավունքների պատշաճ պաշտպանությունը կամ օրինականացնի ստվերում գտնվող ամբողջ գույքը և այլն⁴: Նշված բարդ հիմնախնդիր միանշանակ լուծման տարրերակ գոյություն չունի, բայց դա չի նշանակում, որ կարող են չառաջանալ իրարամերժ մեկնարանություններ՝ կապված «ատվերային» տնտեսության կամ ապօրինի ճանապարհով ձեռք բերված գույքի օրինականցման հետ, և դա այն դեպքում, եթե ստվերում գործող սուրյեկտները ձգուում են ստեղծել վարչական և իրավական այլ գործառույթներով օժտված այսպես կոչված «սեփական ստվերային կառույցները»:

Իրավաբանական գրականության մեջ նշվում են տարրեր օրինակներ, որոնք վերաբերում են «ստվերային իրավունքի» ոլորտում տարաբովանդակ երևոյթների դրսերման ձևերի բազմազանությանը և ծավալներին: Պատահական չ' գիտական հետազոտություններում արդեն շրջանառվում են այսպես կոչված «ստվերային» նորաստեղծ գործունեության իրականացում կամ «ստվերային» իրավակիրառման ապահովում, կամ «ստվերային վարչական իրավունք», կամ «կառավարչական կոռուպցիա», կամ «ստվերային հանցավոր իրավունք» և այլ հասկացություններ, ինչը կարևորում է դրանց կիրառման մեխանիզմների ժամանակին բացահայտման և կանխման անհրաժեշտությունը: Հիշյալ ասպեկտով պակաս կարևորություն չունի նաև պաշտոնական իրավունքի նկատմամբ «ստվերային իրավունքի» ներգործության շրջանակների և հատկապես այդ ներգործության ձևերի սահմանումը: Եթե վերլուծելու լինենք խնդրո առարկան, ապա կարելի է նկատել, որ նոր ժամանակներում «ստվերային իրավունք» ազդեցության ձևերը ևս բազմաթիվ են: Անհրաժեշտ է նշել.

ա) նեգատիվ ներգործության մասին, եթե «ստվերային իրավունքը» խիստ բացասաբար է ներգործում պաշտոնական իրավունքի սկզբունքների, կառուցվածքի, ներքին տրամաբանության և այլն վրա,

բ) պոզիտիվ ներգործության մասին, եթե «ստվերային իրավունքը» երբեմն նաև փոխլրացնում և նպաստում է պաշտոնական իրավունքի նորմերի արդյունավետ իրացմանը,

գ) ակտիվ ներգործության մասին, եթե «ստվերային իրավունքը» նպաստում է գործող օրենսդրության մեջ համապատասխան ակտերի ընդունմանը, դ) չեղոք ներգործության մասին, եթե «ստվերային իրավունքը» սկզբնական շրջանում նվազ, բայց աս-

տիճանաբար բացասական ազդեցություն ունի պաշտոնական իրավական ակտերի նկատմամբ:

Այս հիմնախնդիրն անհրաժեշտ է քննարկել նաև իրավունքի «ստվերայնացումը» կանխարգելելու ուղիների բացահայտման տեսանկյունից: Այս իմաստով անհրաժեշտ է նկատել, որ «ստվերային իրավունքի» հիմնախնդիրն առավելապես առնչվում է գործող օրենսդրության ոչ պատշաճ արդյունավետության հետ, ինչը կարող է լինել այնպիսի երևոյթների հետևանքը, ինչպիսին են իրավական ոչ ճիշտ ձևակերպումները, իրավակիրառական պրակտիկայում առկա բացքողումներն ու թերությունները, օրինագծերի ոչ պատշաճ փորձաքննության իրականացումը և այլն, որոնք համարվում են նաև ստվերային գործունեության ընդարձակման տեխնիկական պատճառներ: Հարկային օրենսդրության բարդությունը և դրանում առկա հակասությունները հարկատուներին բույլ են տալիս օրենսդրության պահանջների հնարավոր մեկնարանությունների ճանապարհով խուսափել հարկերի վճարումից: Հանրապետության հարկային օրենսդրությունը հաճախ պարունակում է այնպիսի դրույթներ, որոնք երկիմաստ կամ անորոշ են: Այդ դեպքում հարկատուն կարող է օրենսդրությամբ սահմանված դրույթը կիրառել մի ձևով, մինչդեռ դրա վերաբերյալ կարող է այլ լինել հարկային մարմինների մեկնարանությունը: Որպես տեխնիկական պատճառ կարելի է նշել նաև հարկային օրենսդրության անկայունությունը, ինչը մեծ ազդեցություն է ունենում հարկատունի կողմից ընդունվող որոշումների վրա: Եթե օրենսդրությունը կամ այլ կերպ՝ պետության վարքագիծը փոխվում է առավել հաճախ, քան հարկատունի չհաշվառվող շրջանառության /հովանավոր անհատների/ կամ խմբերի վարքագիծը, ապա հարկատուն առավել հակված է համագործակցել վերջիններիս հետ:

Բարոյական պատճառները պայմանավորված են այն հանգամանքով, որ հանրապետության պետական իշխանության բարձրագույն ատյաններում տարածված են կոռուպցիայի դեպքերը, պետական միջոցները շատ հաճախ օգտագործվում են անձնական շահերի համար, ինչի պատճառով հարկատունները բարոյական պատասխանատվություն չեն գումար հարկերից խուսափելու համար: Մանավանդ այն դեպքերում, եթե, ելեւով որոշակի ծախսերի կատարման անհրաժեշտությունից, պետությունը ձգուում է ավելացնել հարկային բեռլ, հարկատունի կողմից այն ընդունվում է որպես հարկերից խուսափելու արդարացում: Հասարարական պահանջմունքները, որոնց բավարարման նպատակով հիմ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

նականում հարկերի միջոցով ձևավորվում է բյուջեի եկամտային մասը, հարկատուների կողմից չի ընդունվում որպես օբյեկտիվ իրականություն, հատկապես, եթե պետական ծախսերի հրապարակայնության անհարժեշտ մակարդակն ապահովված չէ⁵:

Միաժամանակ անհրաժեշտ է կարևորել այն տնտեսագիտական և իրավաբանական միջոցներն ու ձևերը, որոնք կոչված են նպաստելու գործընթացների «ստվերից» դուրսքերմանը: Բնականաբար անհրաժեշտ է այդ «լեզաւացումն» իրականացնել բացառապես օրենքով ընձեռնված հնարավորությունների սահմաններում:

Այսպիսով, «ստվերային» տնտեսության և «ստվերային իրավունքի» փոխկապվածությունը ենթադրում է համակարգային նոտեցումների հիման վրա սահմանել նշված բացասական երևոյթների դրսնորման արտաքին ու ներքին բնութագրիչների կամ ձևերի և դրանց փոխադարձ կապի սահմանումը:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ «ստվերային» տնտեսությունը և «ստվերային» իրավունքը, ի տարբերություն հասարակության «ստվերայնացման» մյուս ձևերի, համարվում են առավել վտանգավոր ու բազմաթիվ դրսնորումներ ունեցող, ինչու չէ, նաև կայուն «փնտախուուտ», որոնք արմատափորվում են ցանկացած պետության տնտեսական, քաղաքական և իրավական համակարգերում, և որոնց դեմ անհրաժեշտ են պայքարի համալիր միջոցներ:

Հանրապետության հարկարյուջետային համակարգում առկա մի շարք հիմնահարացեր ուղղակիորեն հետևանք են բյուջետային գործընթացը կարգավորող օրենսդրության անկատարության⁶:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ հարկարյուջետային համակարգում գլխավոր առանցքը և օղակը համարվում է բյուջե, ուստի որպես հիմնախնդիր պետք է անրադառնալ պետական բյուջեի ընդունման և կատարման նկատմամբ վերահսկողությանը: Գրեթե բոլոր պետությունների սահմանադրություններում ամրագրված է, որ պառամենտը հաստատում է պետական բյուջեն՝ պետության եկամուտների և ծախսերի մասին կարևորագույն փաստաթուղթը: Պետական բյուջեի քննարկումը և ընդունումը ՀՀ Ազգային ժողովի օրենսդրական գործունեության կարևորագույն մասն է: Երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը պայմանավորվում է ֆինանսների ճիշտ հավաքագրմամբ և վերաբաշխմամբ: Բնական է, որ բյուջեի հաստատմանը և կատարմանը պետք է նախորդեն հարկային, քանի և յին, մաքսային հարաբերությունների օրենսդրական

կարգավորումը: Հետևաբար, պառամենտն է, որ անմիջականորեն մշակում, հաստատում, փոփոխում է երկրի ֆինանսահարկարյուջետային քաղաքականությունը: Սահմանադրության 76-րդ հոդվածում նշված է. «Ազգային ժողովը կառավարության ներկայացման մարմանը հաստատում է պետական բյուջեն: Մինչև բյուջետային տարվա սկիզբը պետական բյուջեն չհաստատվելու դեպքում ծախսերը կատարվում են նախորդ տարվա բյուջեի համամասնություններով: Պետական բյուջեի քննարկման և հաստատման կարգը սահմանվում է Ազգային ժողովի կանոնակարգ օրենքով»: Օրենսդրի մարմինը ընդունել է «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենք (1997թ. Հունիսի 24): ՀՀ գործող օրենքների ժողովածու, որով սահմանվել և կարգավորվել են բյուջեի կազմման, հաստատման և դրա հետ կապված մյուս հարաբերությունները, սահմանվում է բյուջետային գործընթացը: «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» օրենքի համաձայն՝ բյուջեն քննարկվում և ընդունվում է մեկ ընթերցմամբ այն դեպքում, եթե, որպես կանոն, Ազգային ժողովում օրենքներն ընդունվում են երեք ընթերցմամբ: Ինչպես արդարացիորեն նշում է պրոֆեսոր Հ.Հակոբյանը, երկրի հիմնական ֆինանսական փաստաթուղթը, սոցիալ-տնտեսական զարգացումն ապահովող օրենքի ընդունման կարգը վերանայման կարիք ունի. այն պետք է անցնի առնվազն երկու ընթերցում: Դա նախ կօգնի բարձրացնել և՛ Կառավարության, և՛ պատգամավորների պատասխանականությունը, հնարավորություն կտա ավելի երկար աշխատել այդ կարևոր փաստաթղթի վրա⁸:

Մեր կարծիքով, այս հարաբերությունները պետք է կարգավորվեն ոչ քե բյուջետային համակարգի մասին օրենքում և կանոնակարգում, այլ պետական բյուջեի հաստատման և դրանում փոփոխություններ կատարելու, պետական բյուջեի կատարման վերահսկողություն սահմանելու, հաշվետվության հաստատման լիազորությունները Սահմանադրությամբ որպես սահմանադրական նորմեր ամրագրվելու միջոցով:

Սահմանադրության պահանջներից ելնելով՝ Ազգային ժողովը բյուջեի կատարման կատարմամբ իր վերահսկողությունն իրականացնում է Վերահսկիչ պալատի միջոցով, որի գլխավոր առաքելությունը բյուջեի կատարման մասին տարեկան հաշվետվության քննարկման ժամանակ սահմանված կարգով եզրակացնություն ներկայացնելն է: Հետևաբար, առավել մեծանում է Վերահսկիչ պալատի դերը սպերային տնտեսության բացահայտման, կոռուպցի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ոն վտանգների նվազեցման առնչությամբ: Վերահսկիչ պալատին վերաբերող սահմանադրական դրույթների ուժեղացումն ունի ոչ միայն իրավական, այլև քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական լուրջ նշանակություն:

Համաձայն Սահմանադրության 77-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ «Ազգային ժողովը պետական բյուջեի կատարման մասին տարեկան հաշվետվությունը քննարկում և հաստատում է Ազգային ժողովի վերահսկիչ պալատի եզրակացության առկայությամբ»: Տարեկան բյուջեի կատարման մասին կառավարությունը Ազգային ժողովին հաշվետվություն է ներկայացնում հաջորդ տարվա մայիսին: Ազգային ժողովում հաշվետվության հաստատման առնչությամբ եթե դրական որոշում չի ընդունվում, այս Կառավարությունը դնում է իր վստահության հարցը: «Անվտահության» կամ «Վստահության հայտման» այս գործառույթը կարևոր է պառլամենտի համար. դա նաև նպաստում է կառավարության առավել կազմակերպված գործունեության ծավալմանը: Ենթադրենք Ազգային ժողովն անվտահություն է հայտնում և չի հաստատում այդ կառավարության հաշվետվությունը: Այստեղից իրավաբնական որևէ հետևանք չի առաջանում, և որևէ մեկը պատասխանատվության չի ենթարկվում⁹:

Ըստ էության, յուրաքանչյուր տարի, քննարկելով և հաստատելով երկրի բյուջեն, օրենսդիր մարմնը պետք է արտահայտի պետական եկամուտների և ծախսերի առթիվ առաջացող հասարակական հետաքրքրություններն ու շահերը և օրենսդրության սահմանի այն ֆինանսական դաշտի կառուցվածքը և շափերը, որում գործադիր իշխանությունը պարտավոր է իրականացնել դրանք: Նման սկզբունքի պահպանման նկատմամբ անհետևողականության դրսորման պատճառով ներկայում համբաւետության հարկաբյուջետային ոլորտում առկա է ոչ ցանկալի իրավիճակ: Ենթադրվում է, որ բյուջետային գործընթացում առաջնայինը համարվում է պետության հնարավոր եկամուտների սահմանումը, որոնցից ելնելով էլ պետք է պլանավորվեն պետական ծախսերի ուղղությունները և ծավալները:

Օրենսդիր մարմնի աշխատանքը պետական բյուջեի վրա, որպես կանոն, չի կրում սիստեմատիկ բնույթ և ժամանակային առումով խիստ սահմանափակ է: Բյուջեի նախագծի վրա աշխատանքների անարդյունավետությունը, մեր կարծիքով, պայմանավորված է նաև կառավարության կողմից ԱԺ ներկայացվող փաստաթղթերի դեռևս ոչ բավարար մակարդակով և քանակով, որի պատճառով, փաստություն, օրենսդիր մարմնը դրսում է մնում բյուջեի ընդունումից հետո տեղի ունեցող գործընթացներից: Հանրապետության հարկաբյուջետային ոլորտում ներկայում առկա են մի շարք հիմնախնդիրներ, որոնց լուծումը, նախ և առաջ, ենթադրում է օրենսդրական դաշտում փոփոխությունների և լրացումների իրականացում: Դրանք պետք է ուղղված լինեն կառավարության պատասխանատվության մակարդակի բարձրացմանը, պետական ֆինանսական միջոցների, արտաքին և ներքին փոփոխությունների նպատակային օգտագործմանը, պետական բյուջեի իրատեսության և հիմնավորվածության պատասխանատվության հասցեազրկածության ապահովման և այլ ուղղություններով, Ազգային ժողովի վերահսկողական գործառույթների իրատեսականության ապահովմանը, պետական բյուջեի չկատարման հստակ շափանիշների և բյուջեի չկատարման համարպատասխանատվության գործուն մեխանիզմների սահմանմանը և բյուջետային գործընթացի վրա քաղաքական իրավիճակի հնարավոր ազդեցության առավելագույն չեղոքացմանը¹⁰:

Հարկաբյուջետային համակարգի կատարելագործման, նրա արդյունավետության հետագա բարձրացման հարցերը միշտ ել կարևոր տեղ են գրավել բոլոր երկրներում, ուստի հանրապետությունում իրականացվելիք հարկաբյուջետային քաղաքանությունը պետք է հիմնականում ուղղված լինի նշված հիմնախնդիրների լուծմանը, քանի որ առավելապես դրանից է կախված հարկաբյուջետային համակարգի արդյունավետությունը:

¹ Տե՛ս Մեյսյան Մ. Ստվերային տնտեսության էությունը և դրսորման առանձնահատկությունները, ՀՀ տնտեսության ինստիտուցիոնալ համակարգի զարգացման միտումները, /հանրապետական գիտաժողովի նյութերի/, Երևան, Նահապետ, 2008թ:

² Տե՛ս Խաչատրյան Ա. Ստվերային իրավունքի և ստվերային տնտեսություն նկատառումներ հասկացությունների հարաբերակցության մասին. Գավառի պետական համալսարանի գիտական նյութերի ժողովածու, Երևան, 2006, թիվ 8:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

³ Տե՛ս Օսիպենկո Օ. Մաֆия как экономический феномен, 1991.

⁴ Տե՛ս Իколаева М.И., Шеваков А.Ю. Теневая экономика, 1991.

⁵ Տե՛ս Կիրակոսյան Գ. Հարկարյուջետային քաղաքականության կատարելագործման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում, Տնտեսագիտական գիտությունների թեկնածուական ատենախոսություն, Երևան, 2000թ.:

⁶ Տե՛ս Սաֆարյան Ա. Տնտեսության հարկարյուջետային կազմավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2002թ.:

⁷ Տե՛ս ՀՀ գործող օրենքների ժողովածու 1995-1999 թթ գիրք Բ, Երևան, 2000թ., էջ 170:

⁸ Տե՛ս Հակոբյան Հ. Պառամենտը և պառամենտարիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2007թ., էջ 708:

⁹ Տե՛ս Հակոբյան Հ. Պառամենտական վերահսկողության դերը ժողովրդավարության հաստատման ճանապարհին, օրենք և իրականություն, 2005թ. N 2, փետրվար, էջ 6:

¹⁰ Տե՛ս Բոստանջյան Վ., Կիրակոսյան Գ., Սաֆարյան Ա. Հարկարյուջետային քաղաքականության կատարելագործման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, 2004թ., էջ 158:

Վազգշ Կոստանյան

Аспирант кафедры юриспруденции академии
государственного управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Основные задачи налогово-бюджетной системы Республики Армения в контексте “теневого права” и “теневой экономики”

В статье на основании принципа превосходства права раскрывается имеющее определенную роль в механизме правового регулирования такое негативное явление, каким является так называемое «теневое право». Необходимо применять комплексный подход для исследования вопроса «затенения», так как его существование совместно с экономической направленностью определяет деятельность механизма правового обеспечения, в особенности теневого процесса.

В настоящей статье предметом внимания стало не только «теневое право», обеспечивающее и гарантирующее существование «теневой экономики», а также «теневая экономика», составляющая материальную основу «теневого права», а также ряд основных проблем налогово-бюджетной системы.

Ключевые слова: теневое право, теневая экономика, теневая политика, легализация, налогово-бюджетная система, налогово-бюджетная политика, бюджет, контрольная палата, контроль.

Vazgush Kostanyan

Graduate student of chair of Jurisprudence of the
Public Administration Academy of RA.

SUMMARY

Concepts of the "Shadow Right" and "Shadow Economy" as the main objectives of fiscal system of the Republic of Armenia.

A negative phenomenon, having certain role in mechanism of legal regulation, which is the so-called “shadow right”, is disclosed in the article on the basis of the principle of superiority of the right. It is necessary to adopt an integrated approach for studying the issue of “shadowing”, as its existence, together with the economic direction, determines specifically the activities of the mechanism of legal support of shadow process.

The subject of the issue in this paper is not only “shadow right” which ensures and guarantees the existence of the “shadow economy” but also the “shadow economy”, which is the material basis of the “shadow right”, as well as a number of basic problems of fiscal system.

Keywords: shadow right, shadow economy, shadow politics, legalization, fiscal system, fiscal policy, budget, Control Chamber, control.

ԱՆՍԱ ԴԱՆԻՔԵԿՅԱՆ

Հայուսական (պլավինական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԾԱՌՔԻ ՀԱՄԱՐ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱԶԱՏՎԵԼՈՒ ՀԻՄՔԵՐԸ

Սույն հոդվածում հետազոտվում են ՀՀ քրեական օրենսգրքի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի երկրորդ պարբերությունում ամրագրված հասուկ հիմքերի ուժով առևտրային կաշառքի համար քրեական պատասխանատվությունից ազատվելու հետ առնչվող հիմնահարցերը: Հոդվածում վերլուծվում են նշված արարքը կատարած անձանց քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքերը նախատեսող խրախուսական նորմի սոցիալական նշանակությունը և սահմանման նպատակը, դրա կիրառման պայմանները, ինչպես նաև բացահայտվում են դրա հետ կապված արդիական հիմնախնդիրները: Վերոգրյալի հիման վրա ձևակերպվում են գործնական առաջարկություններ՝ վերլուծվող նորմի ներգործության արդյունավետությունը բարձրացնելու վերաբերյալ:

Հիմնարար բառեր - առևտրային կաշառք, քրեական պատասխանատվություն, հասուկ հիմք, խրախուսական նորմ:

Կաշառատվության համար մեղավոր անձին որոշակի պայմանների առկայությամբ քրեական պատասխանատվության չենքարկելու գաղափարն արտացոլված էր դեռևս խորհրդային քրեական օրենսդրությունում: ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում այդ ավանդույթը շարունակվել է, ընդ որում՝ այդպիսի մոտեցումը տարածվել է ոչ միայն հանրային, այլև մասնավոր հատվածում տեղի ունեցող կաշառման դեպքերի վրա: Այսպես, ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի 2-րդ պարբերությունում ամրագրված է խրախուսական նորմ, որի վերջին խմբագրության համաձայն՝ առևտրային կաշառք տվող անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե տեղի է ունեցել կաշառքի շորթում, և այդ անձը մինչև կաշառք տալու մասին քրեական հետապնդման մարմիններին հայտնի դառնալը, բայց հանցանքի կատարումից հետո՝ ոչ ոչ, քան եռօրյա ժամկետում, այդ մասին կամովին հայտնել է քրեական հետապնդման մարմիններին և աջակցել հանցագործությունը բացահայտելուն (05.06.2014թ. ՀՕ-14-Ն օրենք):

Վերոհիշյալ նորմի ճիշտ ըմբռնման համար անհրաժեշտ է պարզել դրա սոցիալական նշանակությունը և սահմանման նպատակը: Ինչպես հայտնի է, կաշառակերությունը լատենտային հանցագործություն է, որը գործնականում շատ դժվար է բացահայտվում: Այսպես, իրական կյանքում կաշառման դեպքերն անհամեմատ ավելի շատ են,

քան դրանց հանդիպում ենք իրավակիրառ պրակտիկայում: Բարձր լատենտայնությունը պայմանավորված է նրանով, որ երկու կողմն էլ շահագրգությած չեն հանցանքի բացահայտման մեջ, քանի որ ինչպես կաշառատուի, այնպես էլ կաշառք ստացողի գործողությունները ուղղված են միևնույն հանցավոր արդյունքին, երկուսն էլ դրա արդյունքում բավարարում են իրենց ապօրինի շահերը և ենթակա են քրեական պատասխանատվության: Հիմքը ընդունելով դա, քրեական պատասխանատվությունից ազատվելու հասուկ հիմք սահմանելով՝ պետությունը խթանում է կաշառք տված անձի ակտիվ դրական վարքագիծը՝ դրդելով նրան բացահայտելու կատարված հանցանքը: Այդ կապակցությամբ նշվել է, որ «վերլուծվող հանգամանքի սոցիալական իմաստը ոչ այդքան մեղայականով ներկայանալու մեջ է, որը ըստ ընդիհանոր կամունի, հանդիսանում է պատասխանատվությունը մեղմացնող, այլ ոչ թե բացառող հանգամանք, և ոչ էլ հումանիզմի դրսնորման մեջ, այլ ավելի շուտ՝ դիմողին այն բանի համար խրախուսելու մեջ, որ նա օգնել է մերկացնել ավելի վտանգավոր հանցագործին՝ կառավարչական գործառույթների կատարման համար վարձատրություն ստացած անձին»¹: Այսինքն, տվյալ նորմն իրենից ներկայացնում է խրախուսական սանկցիա, որպիսի խրախուսանքը պետությունը կիրառում է կաշառատուի նկատմամբ՝ կաշառք ստացողի մերկացմանն աջակցելու հա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մար՝ համարելով, որ դրանով նա քավում է իր մեղը:

Համեմատելով ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի 2-րդ պարբերությամբ նախատեսված նորմի ներկայիս և նախկին խմբագրությունները՝ հարկ է նշել, որ օրենսդիրն էապես փոփոխել է դրա բովանդակությունը՝ քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքերի խստացման առումով: Այսպես, մինչև 05.06.2014թ. ՀՕ-14-Ն օրենքով համապատասխան օրենսդրական փոփոխություն կատարելը որպես այդպիսի հիմք նախատեսված էր երկու հանգամանք՝

ա) կաշառքի շորքում,

բ) կատարված արարքի մասին 3-օրյա ժամկետում իրավապահ մարմիններին կամավոր հայտնելը: Ըստ որում, ի տարբերություն գործող խմբագրության՝ վերլուծվող նորմի կիրառման համար չեր պահանջվում նշված երկու պայմանների միաժամանակյա առկայություն:

Կաշառքի շորքման դեպքում հաշվի էին առնվում հանցանքի կատարման իրադրության առանձնահատկությունները, մասնավորապես այն հանգամանքը, որ կաշառատուն, խիստ կարիք ունենալով, ծառայողի որոշակի վարքագծում գործում է իր կամքը ճնշող ազդեցության ներքո՝ իր օրինական շահերի խախտումը կանխելու նպատակով: Այդ հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հարցի կապակցությամբ իրավաբանական գրականությունում արտահայտվել են տարբեր դիրքորոշումներ: Որոշ հեղինակներ դրական են գնահատում այդպիսի մոտեցումն այն պատճառաբանությամբ, որ շորքման փաստի հետևանքով կաշառատուն հայտնվում է բարդ իրադրությունում, որը սահմանափակում է նրա գործողությունների ազատությունը, և այդ դեպքում մեղավոր հանցավոր ճանապարհ է ընտրում հարկադրանքի ազդեցության տակ²: Նշված տեսակետի կողմնակիցները դիտարկում են շորքման պարագայում կաշառք տալ՝ որպես կաշառատուի յուրահատուկ, ինքնատիպ պաշտպանություն հանցավոր ոտնձգությունից³: Այլ քրեագետներ դեմ են արտահայտվում՝ նշելով, որ անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքերը որոշելիս պետք չեն կախվածության մեջ դնել այդ հանցանքում այլ անձի կատարած դերից, և այդպիսի հիմք կարող են հանդիսանալ միայն հանցագործությունը կատարելուց հետո առաջացած հանգա-

մանքները⁴:

Սեր կարծիքով, կաշառքի շորքումը որպես քրեական պատասխանատվությունից ազատելու ինքնուրույն հիմք սահմանելիս կաշառատուի նկատմամբ գործադրվող հոգեկան հարկադրանքի նշանակությունը գերազահատվում էր՝ նկատի ունենալով, որ այն ամրողությամբ չի գրկում նրան իր գործողությունները դեկավարելու հնարավորությունից: ՀՀ քր. օր.-ի 45-րդ հոդվածի դրույթների ուժով՝ նոյն պայմաններում, այլ տեսակի հանցանք կատարած անձի քրեական պատասխանատվության հարցը լուծվում է ծայրահեղ անհրաժեշտության կանոններով (ՀՀ քր. օր.-ի 44-րդ հոդված): Մասնավորապես, ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակի բացակայության կամ դրա սահմանագուման պարագայում անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, սակայն հանցանքը սպառնալիքի, հարկադրանքի, նյութական, ծառայողական կամ այլ կախվածության ազդեցության տակ կատարելը դիտվում է որպես պատասխանատվությունը և պատիմքը մեղմացնող հանգամանք (ՀՀ քր. օր.-ի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետ): Այսպես, օրինակ՝ ՀՀ քր. օր.-ի 182-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության (շորքման) դեպքում սպառնալիքի ազդեցության տակ օրենքով պաշտպանվող շահերին վճար պատճառած տուժողի քրեական պատասխանատվության հարցը նույնպես լուծվում է ընդհանուր կանոններով, թեև տվյալ դեպքում նրա նկատմամբ գործադրվող հոգեկան հարկադրանքը կարող է լինել ավելի լուրջ, իսկ իրավիճակը՝ ավելի վտանգավոր, քան կաշառքի շորքման դեպքում: Որպես օրինակ կարելի է պատկերացնել դեպքը, եթե տուժողի կամ նրա մերձավորի նկատմամբ բռնության, այդ բվում՝ սպառնալիքի ազդեցության տակ նա հանձնում է հանցագորին իր օրինական տիրապետման կամ կառավարման ներքո գտնվող, երրորդ անձին պատկանող գույքը: Տվյալ դեպքում՝ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակի բացակայության պայմաններում, շորքման ենթարկված անձը հոգեկան հարկադրանքի ազդեցության տակ կատարված իր արարքի համար քրեական պատասխանատվություն է կրում ընդհանուր հիմունքներով: Մինչդեռ, կաշառքի շորքման դեպքում իր օրինական շահերին սպառնացող նվազ ծանր վճար կանխելու նպատակով հանցանք կատարող կաշառատուի նկատմամբ օրենսդրի վերաբեր-

մունքն ավելի մեղմ էր: Մեր կարծիքով, դա արդարացված չէր՝ նկատի ունենալով, որ նոյնիսկ հոգեկան հարկադրամքի ազդեցության պարագայում կաշառատուն զրկված չէ վարքագծի ընտրության որոշակի ազատությանից, մասնավորապես՝ կաշառք շորողի ապօրինի գործողություններին (անգործությանը) այլ կերպ հակազդելու, այդ բվում՝ իրավասու մարմիններին դիմելու հնարավորությունից:

Ինչ վերաբերում է կաշառքի շորթման դեպքում ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակի հնարավորությանը, ապա այդ հարցում քրեազետների դիրքորոշումը միանշանակ չէ: Օրինակ՝ Բ. Վ. Վոլժենկինը բացառում էր շորթմանը ենթարկված անձի՝ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում գործելու հնարավորությունը⁵: Այլ հեղինակներ, այդ բվում՝ Զ. Ա. Թադևոսյանը և Պ. Ս. Յանին, այլ կարծիքի են՝ գտնելով, որ պետք չէ ամբողջությամբ բացառել այն դեպքերը, եթե կաշառք տվող անձը չէր կարող այլ եղանակով կանխել օրենքով պաշտպանվող իր շահերի համար վնասակար հետևանքների առաջացումը⁶:

Իսկապես, դժվար է պատկերացնել կաշառատուի համար ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակ առաջացնող կաշառքի շորթման հանգամանքները, սակայն ամեն դեպքում կարծում ենք, որ նման իրադրությունում պետք է դեկավարվել ՀՀ քր. օր.-ի 44-րդ հոդվածում ամրագրված ընդիանուր կանոններով: Ընդ որում, նախկին օրենսդրական կարգավորման պայմաններում նման դեպքերը կաշառք տված անձին քրեական պատասխանատվության շենքարկելը պայմանավորված կիներ ոչ թե քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հատուկ հիմքով, այլ արարքի հանցավորությունը բացառող հանգամանքով: Նշված ինստիտուտների տարերությունը կայանում է նրանում, որ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում գործող անձի արարքը հանցագործություն չի համարվում, իսկ խրախուսական նորմի ուժով քրեական պատասխանատվությունից ազատվող սուբյեկտի վարքագիծն այնուհանդերձ չի դադարում հանցավոր լինելուց:

Կաշառքի շորթումը որպես կաշառատուին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմք դիտարկելու հիմնավորվածությունը վիճելի էր բվում նաև դրա սահմանման նպատակներին համապատասխանելու տեսանկյունից: Այսպես, եթե

կաշառք տալու մասին կամավոր հայտնելու դեպքում հանցավորի նկատմամբ կիրառվում է խրախուսանքի յուրահատուկ միջոց, որը նպատակ ունի խթանելու նրա ակտիվ դրական վարքագիծը արարքը կատարելուց հետո, ապա շորթման ազդեցության տակ հանցանք կատարած և այն թաքցնող կաշառատուին նույն արտոնությունը տրամադրելը, մեր կարծիքով, չէր կարող ծառայել վերը նշված նպատակին: Դեռ ավելին, մեր համոզմամբ, հանցավոր արարքը կատարելուց հետո անգործություն դրսուրելու, կատարվածը թաքցնելու դեպքում քրեական պատասխանատվությունից ազատվելու հնարավորություն նախատեսելով կարող էր առաջացնել հակառակ արդյունք, այսինքն՝ խթանել շորթման ենթարկված կաշառատուի պասիվ վարքագիծը, քանի որ տվյալ արտոնությունից օգտվելու համար նրանից հանցանքի բացահայտմանն ուղղված որևէ գործողություն չէր պահանջվում:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ միշտ հակված ենք եղել այն կարծիքին, որ կաշառքի շորթման փաստն ավելի հիմնավոր է դիտել որպես ոչ թե պատասխանատվությունից ազատելու հիմք, այլ պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանք՝ ՀՀ քր. օր.-ի ընդիանուր մասի դրույթներին համապատասխան: Այդ տեսակետից կարելի է դրական գնահատել օրենսդրի նոր մոտեցումը, ըստ որի՝ շորթման փաստն ինքնին չի դիտվում որպես կաշառատուին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու ինքնուրույն հիմք: Սակայն, մեր կարծիքով, նոր օրենսդրական լուծումը ևս գործի չէ թերություններից: Գտնում ենք, որ ի թիվս այլ պարտադիր պայմանների՝ կաշառքի շորթումը նախատեսելով սահմանափակում է վերլուծվող նորմի արդյունավետությունը՝ նեղացնելով դրա ներգործության ոլորտում ընդգրկվող անձանց շրջանակը: Դա իր հերթին չի կարող չզայտ կաշառատուների զգալի մասի հնարավոր ակտիվ վարքագիծը, որի խթանմանն ուղղված է տվյալ նորմը, ինչը կիանգեցնի հանցագործության մասին կամովին հայտնող անձանց թվի կրծատմանը:

Անդրադարձական խրախուսական նորմի նոր խմբագրության վերլուծությանը՝ կարելի է առանձնացնել դրա կիրառման համար պարտադիր համարվող հետևյալ պայմանները՝ կաշառքի շորթումը, ոչ ուշ, քան եռօրյա ժամկետում այդ մասին քրեական հետապնդման մարմիններին կամովին հայտնելը և հանցագործությունը բացահայտելուն

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

աջակցելը:

Կաշառման փաստի մասին հաղորդմանն օրենքով առաջարկվող պահանջմերն են կամավոր բնույթը և պատշաճ հասցեատիրոջը (քրեական հետապնդման մարմիններին) ուղղված լինելը: Այդպիսի մարմինների թվին են դասվում քրեական գործ հարուցելու իրավասություն ունեցող մարմինները՝ դատախազությունը, քննչական և հետաքննչական մարմինները: Հետևարար, վերլուծվող նորմի տառացի մեկնարանությունից բխում է, որ այլ կազմակերպություններին (օրինակ՝ օրենսդիր, գործադիր իշխանության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, մամուլին կամ հասարակական կազմակերպություններին) հասցեազրված հաղորդումն օրենսդրի կողմից չի դիտվում որպես քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմք: Համապատասխան հաղորդումը կարող է կատարվել ցանկացած ձևով՝ գրավոր կամ բանափոր, սակայն դա պետք է լինի կաշառատուի ազատ կամարտահայտության, այլ ոչ թե նրա նկատմամբ գործադրված սպառնալիքի կամ այլ հարկադրանքի ազդեցության արդյունք: Այդ կապակցությամբ Ս. Շաղիկյանը նշել է. «Կաշառատուի հաղորդումը համարվում է կամավոր, եթե դա արված է իր սեփական կամքով (այլ ոչ թե հարկադրված) և այն հանգամանքի գիտակցմամբ, որ իրավապահ մարմիններին կաշառքի փաստի մասին դեռևս հայտնի չէ»⁷: Հիմք ընդունելով, որ կամավոր հայտնելու շարժառիթներն օրենքով ևս նախատեսված չեն, ենթադրվում է, որ դա կարող է կատարվել ցանկացած շարժառիթով (կատարվածի համար զդալը, քրեական պատասխանատվությունից վախենալը և այլն): Հարց է առաջանում, թե ինչպես պետք է զնահատվի կաշառատուի հաղորդումն այն դեպքում, եթե կաշառք տալուց հետո կաշառվող չի կատարել պայմանավորված գործողությունը, իսկ կաշառատուն վրեժիննիր լինելու նպատակով այդ մասին հայտնել է իրավապահ մարմիններին: Կարծում ենք, որ նման հանգամանքներն ինքնին չեն կարող խոչընդոտել իրախուսական նորմի կիրառմանը, քանի որ դրա օրենսդրական ձևակերպումից չի բխում կամավոր հայտնելու շարժառիթների հետ կապված որևէ սահմանափակում: Այդ կապակցությամբ Ո-Դ Գերագույն դատարանի պենսում պարզաբնել է, որ հանցագործության մասին հաղորդումը (գրավոր կամ բանափոր) պետք է ճանաչվի կամավոր՝ անկախ այն շարժառիթներից, որոնցով

դեկավարվում էր դիմողը⁸: Սակայն, կամավորության հատկանիշը կարող է առկա լինել միայն այն դեպքում, եթե անձը գիտակցում է իր կատարած հանցանքն իրավապահ մարմիններից բացցնելու հնարավորությունը, այսինքն՝ հարկադրված չէ այդ մասին հայտնել մերկացման անխուսափելի սպառնալիքի կամ որևէ այլ հարկադրանքի ազդեցության տակ:

Ի թիվս վերլուծվող նորմի՝ նոր խմբագրությամբ սահմանված պարտադիր պայմանների՝ հարկ է նշել նաև այն, որ հաղորդումը պետք է կատարվի մինչև այդ մասին քրեական հետապնդման մարմիններին հայտնի դառնալը: Այդպիսի մոտեցումը, մեր կարծիքով, այդքան էլ հաջողված չէ: Միանշանակ, կամավոր չի կարող ճանաչվել հաղորդումը, որը կատարված է այն հանգամանքի կապակցությամբ, որ իրավասու մարմիններին հայտնի է դարձել տեղի ունեցած դեպքի մասին: Մինչդեռ նոր օրենսդրական ձևակերպումից բխում է, որ իրախուսական նորմի կիրառման հարցը լուծելիս պետք է հաշվի առնվի միայն կաշառման մասին այդ մարմինների օրյեկտիվորեն իրազեկված լինելու փաստը՝ անկախ մեղավորի կողմից դա գիտակցելու հանգամանքից: Ընդ որում, ըստ քրեական իրավունքի տեսության մեջ լայն ճանաչում ստացած դիրքորոշման, այդ պարագայում վճռորոշ նշանակություն ունի դեպքի մասին իրավապահ մարմինների իրազեկված լինելու վերաբերյալ դիմոնի սուրյեկտիվ պատկերացումը⁹: Մեղավորի կողմից այն հանգամանքի գիտակցումը, որ իրավասու մարմիններին հայտնի չէ կաշառման փաստի մասին (նոյնիսկ եթե իրականում դա այդպես չէ), հանդիսանում է հաղորդման կամավորության հատկանիշի բաղկացուցիչ տարր: Կարծում ենք, որ նման պայմաններում մեղավորի՝ հանցանքի բացահայտմանն ուղղված նախաձեռնությունը (անգամ եթե որևէ այլ աղյուրից ստացված տեղեկատվությունն օրյեկտիվորեն նախորդել է նրա հաղորդմանը) արժանի է իրախուսական, և չպետք է բացառվի վերլուծվող նորմի կիրառումը:

Կամավոր հայտնելուց պետք է տարբերել այն իրավիճակը, եթե կաշառք տալու կամ ստանալու առաջարկ ստացած անձն այդ մասին հայտնում է իրավասու մարմիններին մինչև կաշառքի առարկան տալը (ստանալը), որից հետո դա տրամադրվում կամ ստացվում է նշված մարմինների իմացությամբ՝ այդպիսի առաջարկ կատարած անձին

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մերկացնելու նպատակով (կաշառք ստանալու կամ կաշառք տալու նմանակում): Տվյալ դեպքում անձի արարքում բացակայում են հանցագործության հատկանիշները, քանի որ, կաշառքի առարկան տրամադրելով, նա ի սկզբանե կաշառման մտադրություն չի ունեցել: Այդպիսի անձինք ձեռք են բերում տուժողի կարգավիճակ և իրավունք ունեն հետ ստանալ հանցավորին տրամադրված նյութական արժեքները: Օրինակ՝ ՀՀ Հյուսիսային քրեական դատարանի 08.12.2008թ. դատավճռով (գործ ՀՅՁԲԴ 1/0074/01/08) Ա-ն մեղավոր է ճանաչվել ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 4-րդ մասով հետևյալի համար: Ա-ն, աշխատելով «Գյումրու բնակարանների սպասարկում» ՓԲԸ-ում որպես ժամանակավոր կացարանների բնակիչներին սպասարկող ժառայող, Գյումրի քաղաքում տեղադրված Կ-ին պատկանող տնակը հաշվառելու և համարակալելու համար վերջինից շորթման եղանակով (տնակը չհաշվառելու սպառնալիքով) պահանջել է կաշառք: Կատարվածի մասին Կ-ն հայտարարություն է տվել ոստիկանության մարմիններին՝ ներկայացնելով իր մոտ եղած Ա-ի կողմից որպես կաշառք պահանջվող գումարը: Ընթերականների ներկայությամբ կազմվել է արձանագրություն, որտեղ նշվել են դրամական միավորների սերիաները, համարները, որից հետո դրամը հանձնվել է Կ-ին: Այնուհետև ոստիկանության աշխատակիցների իմացությամբ Կ-ն հանդիպել է Ա-ի հետ և հանձնել նրան պահանջվող գումարը, որից հետո անմիջապես վերջինս ճերբակալվել է: Դեպքի առթիվ հարուցված քրեական գործով Կ-ն ճանաչվել է տուժող, և հետագայում գործով կայացրած մեղադրական դատավճռով իրեղեն ապացույց հանդիսացող դրամը վերադարձվել է նրան:

Մինչդեռ ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ամրագրված նորմի ուժով քրեական պատասխանատվությունից ազատված անձի կարգավիճակն այլ է, քանզի խրախուսական սանկցիայի կիրառումը չի բացառում արարքի հանցավորությունը, ուստի նա չպետք է ճանաչվի տուժող: Ինչպես պարզաբանում է ՌԴ Գերագույն դատարանի պլենումը, այդպիսի անձինք չեն կարող տուժող ճանաչվել և իրավունք չունեն պահանջել, որ իրենց վերադարձվեն որպես կաշառք կամ առևտրային կաշառքի առարկա հանձնված արժեքները¹¹:

Այդ կապակցությամբ հարկ է նշել, որ ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի սկզբնական խմ-

բագրությամբ՝ կատարված հանցանքի մասին կամովին հայտնելուց բացի, ապօրինի վարձատրություն ստացողներին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու պարտադիր պայման էր հանդիսանում նաև ստացած վերադարձնելը կամ դրա արժեքը հատուցելը: Գտնում ենք, որ նման մոտեցումը սխալ էր, քանի որ կաշառքի առարկան նյութական տեսք ունենալու դեպքում պետք է համարվի հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված դրամ կամ այլ արժեք, որի ճակատագիրը պետք է որոշվի ՀՀ քր. դատ. օր.-ի դրույթներին համապատասխան: Նկատի ունենալով, որ կաշառք ստացողի կողմից կատարված հանցավոր արարքի արդյունքում ուստի դրամը պետք է տնօրինվեն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 119-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետով սահմանված կարգով (ուղղվեն դատական ծախսերի հատուցմանը, հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցմանը, իսկ եթե հայտնի չէ վնաս կրած անձը, որպես եկամուտ հանձնվեն պետությանը): Ընդ որում, տրամաբանական է, որ տվյալ դեպքում հանցագործությամբ պատճառված վնաս չեն կարող դիտվել կաշառման կապակցությամբ կաշառատուի կրած ծախսերը: Հետևաբար, իհմք ընդունելով, որ կաշառքի առարկան կազմող արժեքները դուրս են գալիս կաշառատուի տիրապետությունից վերջինիս կամքով՝ նրա կողմից կատարվող դիտավորյալ հանցանքի հետևանքով, ուստի դրամը մեղավորին վերադարձնելը չի բխում օրենքի պահանջներից: Այդ իսկ պատճառով կարծում ենք, որ ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասով նախատեսված հիմքերով քրեական պատասխանատվությունից ազատված կաշառատուի կարգավիճակը և դրանից բխող իրավական հետևանքները որոշելիս բոլոր դեպքերում պետք է բացառի կաշառատուին տուժող ճանաչելու և կաշառքի առարկա հանդիսացող նյութական արժեքները նրան վերադարձնելու հնարավորությունը:

Հարկ է նշել, որ վերլուծվող խրախուսական սանկցիան՝ մինչև 2012թ. մարտ ամիսը գործող, սկզբնական խմբագրությամբ տարածվում էր ոչ միայն կաշառատուի, այլև կաշառք ստացողի վրա, որպիսի մոտեցումը համահունչ էր ԱՊՀ երկրների Մողելային քրեական օրենսգրքի 271-րդ հոդվածի ծանոթագրության 2-րդ մասում ամրագրված դրույթներին¹²: ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածում

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

09.02.2012թ. ՀՕ-18-Ն օրենքով կատարված փոփոխության արդյունքում կաշառը ստացողը դուրս է քողակել խրախուսվող սուրբեկության շրջանակից: Նշված օրենսդրական լուծմումը, մեր կարծիքով, դժվար թե կարելի է հիմնավոր համարել: Նախ՝ ինչպես կաշառը տվողի, այնպես էլ այն ստացողի արարքը համարվում է հանցավոր. այդ երկու տեսակի հանցագործությունները փոխադարձ պայմանավորված են և վեսա են պատճառում նույն օրյեկտին (ընդ որում, որակյալ հատկանիշի առկայությամբ կաշառը տալն ավելի խիստ է պատճվում, քան ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված արարքը): Կաշառման նախաձեռնողը կարող է լինել հենց կաշառատուն՝ դրսորելով ավելի ակտիվ հանցավոր վարքագիծ, քան կաշառը ստացող անձը: Հետևաբար, հաշվի առնելով վերոշարադրյալը և անգամ ընդունելով, որ կաշառը ստացողի արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանն ավելի բարձր է, քան այն տվողի, ինչով պայմանավորված է նշված սուրբեկությունը քրեական պատասխանատվության տարբերակման անհրաժեշտությունը, այնուհանդերձ գտնում ենք, որ դա չպետք է լինի այդքան կտրուկ: Ուստի, մեր կարծիքով, նմանատիպ հանցանքներ կատարող անձանց անհավասար պայմանների մեջ դնելով խախտվում է արդարության սկզբունքը:

Բացի այդ, կարծում ենք, որ նման մոտեցումը նվազեցնում է խրախուսական նորմի խրանիչ ազդեցության արդյունավետությունը: Այսպես, կաշառը ստացած անձի կողմից այդ մասին կամովին հայտնելու հանգամանքը որպես վերջինիս քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմք սահմանելը կարող է ազդել նրա վարքագծի վրա նույն կերպ, ինչպես դա կոչված է ներգործելու կաշառատուի վրա, այսինքն՝ դրդել կաշառված ծառայողին աջակցելու հանցագործության բացահայտմանը: Դեռ ավելին, կաշառման գործընթացի երկու կողմի համար համապատասխան խրախուսանք նախատեսելու դեպքում նրանցից յուրաքանչյուրն այդ հնարավորությունից օգտվելու մեջ ավելի շահագրգրված կլինի, քան միակողմանի առավելության պարագայում՝ գիտակցելով, որ կարող է գրկել դրանից, եթե մյուսն ավելի շուտ հայտնի իրավապահ մարմիններին տեղի ունեցած կաշառման մասին: Միակողմանի արտոնության պարագայում համապատասխան արդյունքը նվազում է: Բացի այդ, նշված հանգամանքը կարող է

դրդել կաշառատուին՝ չարաշահելու իր արտոնյալ կարգավիճակը՝ անպատճի մնալու հնարավորության գիտակցմամբ: Տեղյակ լինելով քրեական պատասխանատվությունից ազատվելու հիմքի առկայության մասին՝ վերջինս կարող է «հանգիստ խղճով» կատարել համապատասխան հանցագործությունը՝ չվախենալով դրա բացասական հետևանքներից, որից հետո սահմանված ժամկետում այդ մասին հայտնել իրավապահ մարմիններին: Նույնը կարող է կատարվել կաշառատուի կողմից նաև այս կամ այն շարժադրով կաշառվողին վեսա պատճառելու նպատակով, ինչը որոշ չափով նմանվում է կաշառի պրովոկացիային: Մինչդեռ, կաշառման գործընթացի մյուս կողմի մոտ նույն հնարավորությունների առկայության պարագայում նման վարքագիծը կզապվեր այդ հանգամանքով, քանի որ տվյալ դեպքում հանցանքի բացահայտման նախաձեռնողը կարող է լինել նաև կաշառատուն:

Այսպիսով, գտնում ենք, որ ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի 2-րդ պարբերությունում ամրագրված խրախուսական նորմի նպատակների արդյունավետ իրագործման համար անհրաժեշտ է տարածել դրա գործողությունը նաև նույն հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված հանցագործության սուրբեկատի վրա: Բացի այդ, նույն բովանդակությամբ նորմ հիմնավոր կլիներ ամրագրել նաև ՀՀ քր. օր.-ի 201-րդ հոդվածում:

Անդրադառնալով կամովին հայտնելու համար օրենքով նախատեսված եռօրյա ժամկետին՝ հարկ է նշել, որ ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի նախկին խմբագրությամբ իրավասու մարմիններին դիմելու որևէ ժամկետ նախատեսված չի եղել: Որպես օրինակ նշենք, որ առևտրային կաշառի հանցակազմը նախատեսող ՌԴ քր. օր.-ի 204-րդ հոդվածի ծանոթագրության համաձայն՝ կաշառը տված անձի կողմից այդ մասին կամովին հայտնելու իրավունքը սահմանափակված չէ որևէ ժամկետով¹³: Այդ կապակցությամբ հարկ է շեշտել, որ, ինչպես հայտնի է, կաշառը դասվում է դժվար բացահայտվող հանցագործությունների թվին, ինչը պայմանավորված է դրա յուրահատկությամբ: Այն բացահայտելու համար, որպես կանոն, պահանջվում է արագ արձագանք, ուստի դա կատարելուց հետո անհապաղ կամ կարծ ժամանակ անց համապատասխան միջոցներ չձեռնարկելու դեպքում կաշառման փաստը հայտնաբերելը և ապացուցելը,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մեղավորներին մերկացնելը, կարող է դառնալ անհնար: Ինչպես արդեն նշվել է, քրեական պատասխանատվությունից ազատվելու հասուլ իիմքի ամրագրման հիմնական նպատակը առևտրային կաշառքի բացահայտելության բարձրացումն է: Մինչդեռ տևական ժամանակ անց կաշառք տալու մասին հայտնելը դեպքերի մեծամասնությունում չի հանգեցնի այն դրական արդյունքին, որն ակնկալվում էր տվյալ նորմի սահմանմամբ, հետևաբար հանցավորին ընձեռվող հնարավորությունը կարճ ժամկետով սահմանափակված չլինելու պարագայում դա իմաստագրկվում է: Այդ պատճառաբանությամբ վերոհիշյալ հարցին ՀՀ օրենսդրի տվյալ լուծումը համարում ենք նախընտրելի:

Միաժամանակ գտնում ենք, որ սահմանված ժամկետից ուշ հանցանքի մասին կամովին հայտնելու դեպքում պետք է հաշվի առնել նաև համապատասխան հաղորդումն ուշացնելու պատճառ հանդիսացած այն հանգամանքները, որոնք զրկել են անձին իրավասու մարմիններին ժամանակին դիմելու հնարավորությունից: Մասնավորապես խոսքը վերաբերում է ոչ թե ցանկացած, այլ միայն այնպիսի խոչնորոշումներին, որոնց ուժով անձն ի վիճակի չեր դեկավարել իր գործողությունները (անգործությունը): Նման պարագաներում, մեր կարծիքով, կաշառման մասին կամովին հայտնած անձի վարքագիծը նույնպես արժանի է խրախուսման, ուստի արդարացված կիմեր նրան վերապահել համապատասխան արտոնությունից օգտվելու հնարավորությունը՝ սահմանելով բացառություն ընդհանուր կանոնից: Բացի այդ, գտնում ենք, որ վերլուծվող նորմը պետք է կիրառվի նաև այն դեպքում, եթե անձը կատարել է բոլոր անհրաժեշտ գործողությունները՝ կաշառման փաստի մասին իրավապահ մարմիններին հաղորդելու նպատակով, սակայն նրա կամքից անկախ հանգամանքներով հաղորդումը հասցեատիրոջ կողմից չի ստացվել:

Ի թիվս կաշառատուին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու պարտադիր պայմանների՝ ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի 2-րդ պարբերության նոր խմբագրությամբ նախատեսվել է նաև հանցագործությունը բացահայտելուն աջակցելը: Մեր կարծիքով, նշված օրենսդրական լրացումը իմնավոր է և անհրաժեշտ վերլուծվող նորմի սահմանմամբ հետապնդվող նպատակների արդյունավետ իրագործման տեսակետից: Այսպես, կաշառման փաստի մասին հայտնելը, առանց

իրավապահ մարմիններին հետագա ակտիվ աջակցություն ցուցաբերելու, ինքնին բավարար չէ հանցագործության բացահայտման համար: Օրինակ, հանցագործության մասին հաղորդելուց հետո անձը կարող է խուսափել կատարվածի վերաբերյալ ճշմարտացի ցուցմունքներ տալուց, գործով վարույթի ընթացքում իրականացվող դատավարական գործողություններին մասնակցելուց և այլն: Ուստի հիմնավոր է հանցագործության մասին հայտնած անձին առաջարկել լրացուցիչ պահանջներ՝ քրեական պատասխանատվությունից ազատվելու համար, ինչը պետք է խրանի նրա ակտիվ դրական վարքագիծը գործի քննության ընթացքում:

Համադրելով ՀՀ և ՈԴ օրենսդրական կարգավորումները՝ նշենք, որ հանցագործության բացահայտմանը և (կամ) քննությանն ակտիվորեն աջակցելը՝ որպես կաշառատուին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու պարտադիր պայման, նախատեսված է նաև ՈԴ քր. օր.-ի 204-րդ հոդվածի ծանոթագրությամբ¹⁴: Այդ կապակցությամբ որոշ ռուս քրեագետների կողմից կարծիք է արտահայտվել, որ, ի թիվս օրենքով սահմանված հիմքերի, այդպիսին պետք է համարվի նաև կաշառատուի կողմից նրա օգտին կաշառք ստացողի կատարած ցանկացած բնույթի բարիքները չօգտագործելու փաստը¹⁵:

Այդպիսի դիրքորոշմանը դժվար է համաձայնել: Այսպես, կաշառքի դիմաց կատարված գործողությունների (անգործության) արդյունքից չօգտվելով ոչ միշտ իրագործելի է՝ հիմք ընդունելով, որ նախ դա կարող է չկրել նյութական բնույթ: Օրինակ, պարզ չէ, թե այդ տեսակետից ինչպես՞ պետք է վարվել այն դեպքերում, եթե կաշառման արդյունքը դրսորվում է ուսումնական հաստատություն կամ աշխատանքի ընդունվելու կամ, ընդհակառակը, ուսումնական հաստատությունից չհեռացվելու կամ աշխատանքից չազատվելու, այլ աշխատանքի տեղափոխվելու կամ կարգապահական խախտմանը չարձագանքելու ձևով: Երկրորդ՝ կաշառվողի կողմից համապատասխան գործողությունները (անգործությունը) կարող են կատարվել ոչ միայն անձամբ կաշառատուի, այլև մեկ ուրիշի օգտին: Եվ վերջապես՝ կաշառքի դիմաց բավարարված շահերը կարող են լինել օրինական մասնավորապես խոսքը վերաբերում է այն դեպքերին, եթե ապօրինի վարձատրության դիմաց կաշառք ստացողը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

դրսնորում է իրավաչափ վարքագիծ:

Ամփոփելով վերօքյալը՝ առաջարկում ենք շարադրել ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի 2-րդ պարբերությունը հետևյալ խմբագրությամբ.

«Սույն հոդվածի 1-3.1-րդ¹⁶ մասերով նախատեսված՝ արարք կատարած անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե նա կաշառք տալուց կամ ստանալուց հետո ոչ ուշ, քան եռօրյա ժամկետում այդ մասին կամովին հայտնել է քրեական հետապնդման մարմիններին և աջակցել է հանցագործությունը բացահայտելուն։ Կաշառք տալուց կամ ստանալուց հետո եռօրյա ժամկետից ուշ այդ մասին քրեական հետապնդման մարմիններին կամովին հայտնած անձն

ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե անհարահարելի ուժի կամ այլ հանգամանքների ազդեցության հետևանքով նա զրկված էր կատարված հանցագործության մասին ավելի շուտ հայտնելու հնարավորությունից և աջակցել է հանցագործությունը բացահայտելուն։

Կաշառք տալու կամ ստանալու մասին հայտնելը չի հանդիպում կամովին, եթե դա կատարվել է այն հանգամանքի գիտակցմամբ, որ այդ մասին հայտնի է դարձել քրեական հետապնդման մարմիններին»։

¹ Տե՛ս Գորելիկ Ա.С., Շիշկո Ի.Վ., Խլունին Գ.Ի. Преступления в сфере экономической деятельности и против интересов службы в коммерческих и иных организациях.- Красноярск, Красноярский гос. ун-т, 1998. С. 198.

² Տե՛ս Կурс советского уголовного права. Часть Особенная. Т. 4. / Отв. ред. Н.А. Беляев. Л.: ЛГУ, 1978. С. 304.

³ Տե՛ս Թովմասյան Ա.Թ. Առվետական քրեական իրավունք: Հ.4. Հատուկ մաս: Եր.: Երևանի համալս. իրատարակ., 1983, էջ 192:

⁴ Տե՛ս Լобанова Լ., Леонтьевский В. Стоит ли освобождать взяткодателя от уголовной ответственности? // Российская юстиция 2001, N 11. С. 68.

⁵ Տե՛ս Волженкин Б.В. Постановление Пленума Верховного суда Российской Федерации «О судебной практике по делам о взяточничестве и коммерческом подкупе»: достоинства и недостатки // Уголовное право, 2000. N 4. С. 13.

⁶ Տե՛ս Մարգարյան Գ., Խորխոռունի Ա., Թաղլուսյան Զ., Սիմասյան Ա.: Պաշտոնեական հանցագործությունների հիմնական տեսակների քրեական կազմակերպություն: Գիտագործական ճեղնարկ.-Եր.: «Գատախագործության դպրոց» ՊՈԱԿ, 2010, էջ 93: Յան Պ.С. Վրեծ ու առաջ ուղարկելու մեջ ուղարկությունը // Российская юстиция, 2001, N 4. С. 38.

⁷ Տե՛ս Ցագիկյան Ս.Ռ. Противодействие коррупции в Армении. СПб, Изд-во «Антарес», 2006. С. 206.

⁸ Տե՛ս Постановление Пленума Верховного суда РФ от 09 июля 2013г. N 24 «О судебной практике по делам о взяточничестве и об иных коррупционных преступлениях», п. 29, с. 12 (Электронный ресурс) // Официальный сайт Верховного суда РФ: Документы Верховного суда РФ / URL: <http://www.supcourt.ru/second.php>

⁹ Տե՛ս Ցագիկյան Ս.Ռ. Некоторые проблемы правоприменительной практики в контексте реализации международных обязательств // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. 2013, N 1 (12). С. 47.

¹⁰ Տե՛ս «Օպերատորի հետախուզական գործունեության մասին» 22.10.2007թ. ՀՕ-223-Ն օրենքի 30-րդ հոդված // ՀՀՊՏ 2007/59 (583), 28.11.2007թ., հոդ. 1198:

¹¹ Տե՛ս Постановление Пленума Верховного суда РФ от 09 июля 2013г. N 24 «О судебной практике по делам о взяточничестве и об иных коррупционных преступлениях», п. 30, с. 12 (Электронный ресурс) // Официальный сайт Верховного суда РФ: Документы Верховного суда РФ / URL: <http://www.supcourt.ru/second.php>

¹² Տե՛ս Մոդելնայի Աղօղովության կոդեքսը ՀՀ պատմական օրենքի 30-րդ հոդված // ՀՀՊՏ 2007/59 (583), 28.11.2007թ., հոդ. 1198:

¹³ Տե՛ս Սահմանադրության կոդեքսը ՀՀ պատմական օրենքի 30-րդ հոդված // ՀՀՊՏ 2007/59 (583), 28.11.2007թ., հոդ. 1198:

¹⁴ Տե՛ս Լուսյան Արմենիա: Տեղական պատմական օրենքի 30-րդ հոդված // ՀՀՊՏ 2007/59 (583), 28.11.2007թ., հոդ. 1198:

¹⁵ Տե՛ս Լобанова Լ., Леонтьевский В. Стоит ли освобождать взяткодателя от уголовной ответственности? // Российская юстиция, 2001, N11. С. 68.

¹⁶ Մեր կողմից առաջարկվում է լրացնել ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածը 3.1-րդ մասով, որով կնախատեսվի առևտրային կաշառք ստանալը մի խումբ անձանց կողմից նախական համաձայնությամբ կամ կազմակերպված խմբի կողմից: Տե՛ս Դամբիրեկյան Ա. Առևտրային կաշառքի համար քրեական պատասխանատվության տարբերակման հիմնախնդիրները // Դատական իշխանություն, 2014, N 6 (180), էջեր 70-71:

Анна Данибекян

Соискатель кафедры уголовного
и уголовно-процессуального права института
права и политики Российско-Армянского
(Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Основания освобождения от уголовной ответственности за коммерческий подкуп

В настоящей статье рассматриваются основные вопросы, связанные с освобождением от уголовной ответственности за коммерческий подкуп в силу специальных оснований, закрепленных во втором абзаце части 5 статьи 200 Уголовного кодекса РА. В статье анализируются социальное значение и цель поощрительной нормы, предусматривающей основания освобождения от уголовной ответственности лиц, совершивших указанное деяние, условия ее применения, а также выявляются связанные с этим актуальные проблемы. На основании вышеизложенного формулируются практические предложения относительно повышения эффективности воздействия анализируемой нормы.

Ключевые слова: коммерческий подкуп, уголовная ответственность, специальные основания, поощрительная норма.

Anna Danibekyan

Post-graduate student of the Chair of Criminal Law
and Criminal Procedural Law of the Institute of Law and Policy
of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

The bases to exempt from criminal liability for commercial bribery

This article examines the main issues related to the exemption from criminal liability for commercial bribery under the special bases established by the second paragraph of Part 5 of Article 200 of the Criminal Code of RA. The article analyzes the social meaning and purpose of the incentive norm providing the bases to exempt from criminal liability for persons committing the mentioned act, the conditions of its implementation, and reveals the related actual problems. On the basis of aforesaid there are formulated practical proposals aimed to increase the effectiveness of the analyzed norm.

Keywords: commercial bribery, criminal liability, special bases, incentive norm.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Շիրակի մարզի դատախազության դատախազ,
առաջին դասի խորհրդական

ԱԶԱՏԱՋՐԿՄԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հողվածը վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետությունում ազատազրկման հետ կապված առկա պատժատեսակների կատարալագործման հեռանկարներին: Հողվածի շրջանակներում հեղինակի կողմից վերլուծության են ենթարկվել Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով նախատեսված ազատազրկման հետ կապված պատժատեսակներից յուրաքանչյուրը, վեր են հանվել բացերը, թերությունները, և մատնանշվել կատարելագործման ուղղությունները: Անփոփելով կատարված ուսումնասիրությունները՝ հեղինակի կողմից արվել են կոնկրետ առաջարկներ՝ առկա խնդիրների լուծման համար:

Հիմնարար բառեր- պատիժ, պատժի համակարգ, պատժատեսակների կատարելագործում, ազատազրկում, կալանք, կարգապահական գումարտակում պահել, ցմահ ազատազրկում:

Պատիժը քրեական քաղաքականության իրացման կարևորագույն ձևն է հանցագործությունների դեմ պայքարի գործում: Պատժի համաշխությունից, արդարացի կիրառումից կախված է քրեական հարկադրանքի կիրառման արդյունավետությունը, դրա խնդիրների ճիշտ իրականացումը, պատիժը հասարակության կողմից որպես արդարացի ընկալելը: Ինչպես իրավացիորեն նշվում է գրականության մեջ, նույնիսկ ըստ էության ճիշտ կայացված դատական որոշումը կորցնում է իր դաստիարակչական նշանակությունը, եթե այն չի ընկալվում որպես արդարացի¹:

Այդ պատճառով պատժի տեսակների, պատժի համակարգի համալրման վերաբերյալ առկա խնդիրների ուսումնասիրությունը, զարգացող ու փոփոխվող հասարակական հարաբերություններին գուգահեռ դրանց կատարելագործումը, դառնում է անխոսափելի, իրատապ և անիրաժեշտ: Ընդ որում, կարևորագույն խնդիր է զերծ պահել քրեական քաղաքականությունը պատժի և անհարկի խստացումից, և դրա չափից ավելի մեղմացումից, քանի որ երկու դեպքում ել անխոսափելի են անցանկայի հետևանքները: Կարևոր խնդիր ենք համարում պատժի տեսակների, նպատակների և պատժի նշանակման հետ կապված առկա խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ և հայեցակարգային, և մասնակի փոփոխությունները: Սույն հողվածի շրջանակներում մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունը առավել համակարգված և ընդիան-

րացված կարելի է ներկայացնել հետևյալ ուղղություններով՝

1. պատժի տեսակների կատարելագործում և պատժի համակարգի համալրում,

2. պատժի տեսակների և չափերի որոշակի համամասնության ապահովում՝ քրեական օրենքով նախատեսված հողվածների, կամ դրանց մասերի համալրման միջոցով,

3. դատական հայեցողության հնարավորինս սահմանափակում,

4. վերականգնողական արդարադատության տարրերի զարգացում:

Արդի ժամանակաշրջանում հաճախակի են դարձել ազատազրկման հետ կապված պատժատեսակների արդյունավետության խնդիրների վերաբերյալ քննարկումները:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 49-րդ հոդվածով նախատեսված են ազատազրկման հետ կապված հետևյալ պատժատեսակները՝ կալանքը, կարգապահական գումարտակում պահելը, որոշակի ժամկետով ազատազրկումը, ցմահ ազատազրկումը: Քննարկենք պատժատեսակներից յուրաքանչյուրը:

Կալանքը ուղղիչ հիմնարկում անազատության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից խիստ մեկուսացման պայմաններում դատապարտյալին պահելն է (քր. օր. հոդվ. 57-ի առաջին մաս): Կալանքը կարճաժամկետ պատժի տեսակ է, և կարող է նշանակվել ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցա-

գործությունների համար՝ տասնինգ օրից մինչև երեք ամիս ժամկետով և միայն այն դեպքում, եթե կալանավորումը որպես խափանման միջոց չի կիրառվել:

Դատավճիռը կայացնելու պահին 16 տարին լրացած անշափահանմերի նկատմամբ կալանքը նշանակվում է տասնինգ օրից մինչև երկու ամիս ժամկետով (հոդվ. 88): Դատարանի կողմից կալանք կարող է նշանակվել, եթե այն նախատեսված է քը. օր.-ի Հատուկ մասի հոդվածների սանկցիաներում, օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելիս (հոդվ. 64), պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելիս (հոդվ. 77), հանրային աշխատանքների կատարումից շարամտորեն խուսափելու դեպքերում (հոդվ. 54):

Կալանքը կիրառվում է, եթե կալանավորումը՝ որպես խափանման միջոց, այդ անձի նկատմամբ չի կիրառվել: Հակառակ դեպքում կալանքը՝ որպես պատժատեսակ, կդառնա անիմաստ:

Կալանքը կարող է կիրառվել առաջին անգամ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ: Այն, լինելով պատժի բավական արդյունավետ, շոկային էֆեկտ ապահովող միջոց՝ պրակտիկայում արդյունավետ չի իրագործվում: Դա, մեր կարծիքով, պայմանավորված է դրա ժամկետներով, ինչպես նաև այն հանգանանքով, որ, մշտապես նախատեսված լինելով երկընտրելի սանկցիաներում, հաճախ կրում է ձևական բնույթ: Կալանքն ունի մի շարք դրական կողմեր, որոնք առավել կարևորում են այս պատժատեսակի պրակտիկ կիրառման անհրաժեշտությունը: Այս պատժատեսակը, անձին զրկելով ազատությունից, ունենում է նրա վրա այն նույն հոգեբանական ազդեցությունը՝ ինչ ազատազրկման դեպքում, և պատժի խնդիրների իրագործման առումով ունի մեծ արդյունավետություն: Կարճատև բնույթի հետևանքով կալանքը հնարավորություն է տալիս հանցանք կատարած անձին արագ վերականգնվելու և ինտեգրվելու հասարակությանը՝ միաժամանակ զգալով քրեական պատժի ներգործությունը, ինչը ապահովում է հանցագործությունից գերծ մնալու մեծ հավանականություն: Բացի այդ, պատժի կրելով խիստ մեկուսացման պայմաններում անձը չի շփվում հանցավոր բարերի հետ և հետագայում գտնվելով ազատության մեջ, չի նապատում դրա տարածմանը: Ուստի, այստեղ կարևորում ենք անհրաժեշտ միջոցների ձեռնարկումը այս պատժատեսակի կիրառման և դրա շոկային էֆեկտի ապահովման համար: Այդ առումով, մեր կարծիքով, պետք է վե-

րանայել կալանքի ժամկետները՝ այն սահմանելով 10 օրից մինչև 2 ամիս, կալանքը որպես պատժատեսակ նախատեսելով առավել մեծ թվով հանցագործությունների համար: Այստեղ նշենք նաև, որ կալանքը որպես պատժատեսակ, հաջողությամբ կիրառվում է աշխարհի շատ երկրներում, մասնաւորապես Իսպանիայում, Իտալիայում, Անգլիայում: Իսպանիայում օրինակ, կալանքը կիրառվում է միայն հանգստի օրերին, կալանքի նվազագույն ժամկետը մեկ հանգստյան օրն է, առավելագույնը՝ քսանչորս հանգստյան օրը: Մի շարք երկրներում կիրառվում է նաև տնային կալանքը՝ որպես պատժի տեսակ, ինչը նույնպես կարող է ներառվել մեր օրենսդրության մեջ որպես նոր պատժատեսակ: Մեր կարծիքով, այն բավական արդյունավետ կարող է գործել, քանի որ անձը պատիժը կրում է իր տանը՝ միաժամանակ ներարկվելով որոշակի գրկանքների:

Քր. օր.-ի հոդվ. 58-ի առաջին մասի համաձայն՝ «Հանցանք կատարած ժամկետային ծառայության գինծառայողների նկատմամբ. կարգապահական գումարտակում պահելը երեք ամսից երեք տարի ժամկետով կարող է նշանակվել ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանքների համար սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված դեպքերում, նաև այն դեպքերում, եթե դատարանը, հաշվի առնելով գործի հանգանանքները և դատապարտյալի անձնավորությունը, նապատակահարմար գտնի առավելագույնը երեք տարի ժամկետով ազատազրկման փոխարեն կիրառել կարգապահական գումարտակում պահելը նույն ժամկետով»:

Հոդվածի բովանդակությունից ուղղակիորեն բխում է, որ եթե զինծառայողը դատապարտվում է ազատազրկման երեք տարուց ավելի ժամկետով, ապա այդ պատիժը այլևս չի կարելի փոխարինել կարգապահական գումարտակում պահելով: Դրանից միաժամանակ բխում է, որ զինծառայողին կարելի է այդ պատիժին դատապարտել ինչպես որոշակի զինվորական հանցագործություն կատարելու, այնպես էլ այն դեպքում, եթե նա կատարում է այս կամ այն ընդհանուր քրեական հանցագործություն, օրինակ, անզգուշությամբ առողջությանը ծանր վնաս է պատճառում (քր. օր. հոդվ. 120):

Այս պատժատեսակը ազատազրկման փոխարեն չի կարող նշանակվել նախկինում ազատազրկման ձևով պատժի կրած անձանց նկատմամբ (քր. օր. հոդվ. 58-ի երկրորդ մաս): Դատապարտյալները, անկախ զինվորական կոչումից և նախկինում գրադեցրած պաշտոնից, կարգապահական գու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մարտակում պատժի կրման ընթացքում գտնվում են զինվորի կարգավիճակում և կրում են սահմանված նմուշի միատեսակ համազգեստ՝ առանց տարբերանշանների: Կարգապահական գումարտակում պատժի կրման ժամկետը զինվորական ծառայության ընդհանուր ժամկետի մեջ չի հաշվում: Պատժի կրումն ավարտելուց հետո զինծառայողը վերադառնում է նախկին զորամաս՝ զինծառայությունը շարունակում է սահմանակելու համար:

Կարգապահական գումարտակում պահելու դատապարտված զինծառայողը պատժի կրելուց ազատվում է այնպիսի հիվանդության դեպքում, որի հետևանքով նա համարվում է զինծառայության համար ոչ պիտանի (քր. օր. հոդվ. 79-ի չորրորդ մաս):

Կարգապահական գումարտակը ոչ թե ազատազրկման վայր կամ կալանավայր է, այլ հատուկ զորամաս. այդ պատճառով էլ այնտեղից դատապարտյալ զինվորների ինքնազդուխ հեռանալը կամ փախուստը պետք է որակել քր. օր. 361-րդ (Զորամասը կամ ծառայության վայրն ինքնակամ թողնելը) կամ 362-րդ (Դասալություն) հոդվածներով: Այն չպետք է որակել քր. օր. հոդվ. 355-ով (Փախուստն ազատազրկման վայրից, կալանավորվածներին պահելու վայրից կամ ձերբակալվածներին պահելու վայրից):

Նոր հանցագործություն կատարելու դեպքում անձը պատասխանատվության է ենթարկվում ընդհանուր իիմունքներով և պատժը կրում է կալանավայրում, իսկ նախատեսված պատժաժամկետին պարտադիր կերպով ավելացվում է կարգապահական գումարտակում պահելու ձևով նշանակված պատժի չկրած մասը՝ կարգապահական գումարտակում պահելու մեկ օրը հաշվարկելով ազատազրկման մեկ օրվան համապատասխան:

Առաջարկում ենք օրենսդրական կարգավորման ենթարկել նաև այն իրավիճակները, եթե հանցագործությունների համակցության դեպքում նշանակվում է որոշակի ժամկետով ազատազրկում և կարգապահական գումարտակում պահել: Պրակտիկայում անձը ազատազրկվում է, իսկ կարգապահական գումարտակում պահելու ժամկետը գումարվում է ազատազրկման ժամկետին: Այդ մոտեցումը սխալ չհամարելով՝ գտնում ենք, որ դա նոյնպես պետք է ստանա իր օրենսդրական ամրագրումը:

Կարգապահական գումարտակում պահելու ձևով պատժի կրած անձը համարվում է դատվածություն ունեցող անձ: Նրա ընտանիքը այդ ընթացքում զրկվում է այն արտոնություններից և առավե-

լություններից, որոնք տրվում են զինծառայողների ընտանիքներին:

Այս պատժատեսակի ժամկետները, մեր կարծիքով, նոյնպես ենթակա են վերանայման, քանի որ 3 տարին բավական երկար ժամանակ է կարգապահական գումարտակում պահելու համար, ինչը հաճախ անհնարին է դարձնում այդ անձանց ծառայության շարունակումը և վերահնտեղումը բանակին: Ուստի գտնում ենք, որ կարգապահական գումարտակում պահելու ժամկետներ պետք է սահմանվեն մեկ ամսից մինչև մեկ տարի:

Ազատազրկումը, որպես պատժի տեսակ նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 59-րդ հոդվածով, համաձայն որի՝

1. Ազատազրկումը որոշակի ժամկետով դատապարտյալին ուղղիչ հիմնարկում անզատության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից մեկուսացնելն է:

2. Ազատազրկումը սահմանվում է երեք ամսից քանի ժամկետով:

3. Անզգույշ հանցագործության համար ազատազրկումը չի կարող գերազանցել տասը տարին:

4. Հանցագործությունների համակցությամբ պատժի նշանակելիս ազատազրկման ժամկետները լինեն կամ մասնակիորեն գումարելու դեպքում ազատազրկման առավելագույն ժամկետը չի կարող գերազանցել քանինինգ տարին, իսկ դատավճինների համակցությամբ՝ երեսուն տարին:

Ազատազրկումն իր բովանդակությամբ պատիժների համակարգի առավել խիստ պատժատեսակն է, քանի որ այն զրկում է անձին իր հիմնարարի իրավունքներից մեկից՝ ազատությունից: Ազատազրկումը պետք է կիրառվի միայն այն դեպքում, եթե պատժի այլ տեսակները չեն կարող ապահովել դատապարտյալի ուղղումը և պատժի մյուս նպատակների իրականացումը: Դատական պրակտիկայում այս պատժատեսակի կիրառումը այլ հիմնական պատժատեսակների համեմատությամբ բավականին տարածված է, և դա ինքնին մտահոգիչ է, քանի որ դրա համատարած կիրառումը հանգեցնում է հասարակության քրեականացմանը, նպաստում է հանցավոր բարբերի բափանցմանը հասարակության տարրեր շերտեր, քրեակատարողական հիմնարկների գերբեռնվածության, պետության կողմից կատարվող մեծածավալ ծախսերի և այլն: Այս հանգամանքները կարևորում են այլընտրանքային և հակազդեցության նոր միջոցների կիրառման անհրաժեշտությունը: Ներկայումս, որպես այլընտրանք, եվրոպական մի շարք երկրներում դի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տարկում է վերականգնողական արդարադատության անցնելը, քանի որ այն հանդիսանում է առավել ճկում և արդյունավետ հակազդման միջոց հանցանգործությունների և սոցիալական այլ բացասական երևույթների դեմ պայքարի գործում։ Վերականգնողական արդարադատությունը հեշտությամբ կարող է ներդրվել տարբեր երկների իրավական համակարգում։ Տարբեր պետություններում վերականգնողական արդարադատության առաքելությունն իրականացնում են պրոբացիոն ծառայությունները՝ ապահովելով պատժի նպատակների իրացումը, ազատազրկման փոխարեն անձին պահելով ազատության մեջ, իմքում ունենալով անձի վերասոցիալականացումը, զուգահեռ լուծելով մի շարք խնդիրներ (հասարակության ապարքեականացում, քրեակատարողական հիմնարկների բեռնաբափում և այլն)։ 2002 թվականին ՀՀ-ն վավերացրեց Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950 թվականի կոնվենցիան, որով ստանձնած միջազգային պարտավորություններին համահունչ բարեփոխումներ պետք է կատարվեին ներպետական համապատասխան ոլորտներում, այդ թվում՝ քրեական արդարադատության բնագավառում։ Այդ բարեփոխումների կարևորագույն տարրը ՀՀ Արդարադատության նախարարության կազմում պրոբացիոն ծառայության ձևավորումն է։ «Պրոբացիա» բառը ինքնին նշանակում է փորձություն կամ փորձաշրջան, և դրա բնորոշման վերաբերյալ գրականության մեջ առկա են մի շարք սահմանումներ։ Ըստիանրացված ձևով այն կարելի է ներկայացնել որպես պատժի տեսակ, եթե անձի նկատմամբ նշանակված ազատազրկման ձևով պատիմը, հանցավորի անձը բնութագրող տվյալները, կատարած հանցագործության բնույթն ու վտանգավորության աստիճանը հաշվի առնելով՝ չի կիրառվում, նա ազատությունից չի զրկվում, դրա փոխարեն գտնվում է պրոբացիոն ծառայության հսկողության ներքո՝ հատուկ պայմանների առկայությամբ, համապատասխան աշխատանքներ իրականացնելով։ Սիևույն ժամանակ կարևորում ենք այս բարեփոխումների մանրամասն պլանավորման, մեխանիզմների մշակման անհրաժեշտությունը՝ անցանելավ հետևանքներից խուսափելու նպատակով։ Դա թույլ կտա պատժողական քաղաքականության ընթացքում շեշտը դնել ոչ թե պատժի խստության, այլ արդյունավետության վրա։ Այստեղ մեր կարծիքը առավել հիմնվորելու համար հիշենք Չեզարե Բեկարիայի հայտնի խոսքերն այն մասին, որ

կարենք է ոչ թե պատժի խստությունը, այլ դրա անխուսափելիությունը։ Դրա վերաբերյալ Չ. Բեկարիան նաև գրում է. «Այն ժամանակներում և այն երկրներում, որտեղ եղել են ամենադաժան պատիժները, կատարվել են և ամենաարյունավի ու անմարդկային արարքները, որովհետև զազանային նույն այն ոգին, որն առաջնորդել է օրենտրի ձեռքը, շարժել է նաև հայրասպանի և ավազակի ձեռքը»²։ Որպես ազատազրկման այլընտրանք, պրոբացիայի ինստիտուտի ձևավորումը համարելով զարգացման հեռանկար՝ անդրադարձ կատարենք ազատազրկման վերաբերյալ մի շարք այլ հարցերի։

Դատարանի կողմից որոշակի ժամկետով ազատազրկումը, որպես կանոն, նշանակում է այն հանցագործությունների համար, որոնք առավել վտանգավոր են և կատարվել են մեծ վտանգավորություն ներկայացնող անձանց կողմից, որոնց ուղղումը հնարավոր է միայն խիստ մեկուսացման պայմաններում՝ ուղղի ներգործության միջոցների կիրառմամբ։ Դատարանի կողմից ազատազրկումը նշանակում է բացառապես այն դեպքերում, եթե արարքը որակող հոդվածի սանկցիայում այն ուղղակիորեն նախատեսված է։ Եթե հոդվածի սանկցիան, որով անձը մեղավոր է ճանաչվել հանցագործության մեջ, ազատազրկման հետ միաժամանակ նախատեսում է նաև այլ, ավելի մեղմ հիմնական պատժատեսակներ, ապա դատարանը դատավճիռ կայացնելիս նախ պետք է քննարկի դրանց կիրառման հնարավորությունը և ազատազրկում կարող է նշանակել այն դեպքում, եթե գտնի, որ տվյալ դատապարտյալին առավել նպատակահարմար է պատժի դաստիարակչական ներգործության ենթարկել միայն հասարակությունից մեկուսացման պայմաններում։ Ազատազրկումը անխուսափելիորեն ուղեկցվում է ֆիզիկական զրկանքներով, սակայն դա չի նշանակում, որ ֆիզիկական զրկանք պատճառելը պատժի նպատակ է։ Օրենքի այն ցուցումը, որ «պատիմը նպատակ չունի ֆիզիկական տանջանքներ պատճառելու կամ ստորացնել մարդկային արժանապատվությունը», նշանակում է, որ օրենքը չի ժխտում պատժի հետևանքով անձին ֆիզիկական տանջանքներ պատճառելու, նրա արժանապատվությունը ստորացնելու փաստը (այլապես կնշեր՝ պատիմը չի կարող ֆիզիկական տանջանքներ պատճառել կամ ստորացնել մարդկային արժանապատվությունը), բայց դա նպատակ չի համարում։ Այսինքն՝ դա ոչ թե նպատակ է, այլ նպատակին հասնելու միջոց՝։ Դեռևս անցյալ դարի 70-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ականներին Ի.Գարելինը իրավացիորեն փաստել է, որ պատիժը պատճառում է քարոյական զրկանքներ, ցանկացած պատիժ որևէ չափով քավական բռվանդակություն ունի⁴:

Որոշակի ժամկետով ազատազրկում նշանակվում է նաև հանրային աշխատանքները կրելուց չարամտորեն խուսափող դատապարտյալների նկատմամբ:

Որոշակի ժամկետով ազատազրկման ձևով նախատեսաված պատճառեսակի նշանակման հարցում դատական հայեցողության շրջանակները ներկայում բավականին լայն են: Դատական հայեցողությունը սահմանափակելու նպատակով առաջարկում ենք հատուկ մասի բոլոր սանկցիաների համար մշակել ընդհանուր չափանիշ, որով հարաբերական որոշակի սանկցիաներում նվազագույն և առավելագույն շեմերը մոտեցնել միմյանց: Ինչ վերաբերում է երկընտրելի սանկցիաներին, ապա առաջարկում ենք դրանցում նախատեսել միայն երկու հիմնական պատճառեսակ: Դա հնարավոր կլինի իրականացնել հոդվածները հնարավորին մանրամասնորեն կարգավորելով՝ դիսպոզիցիաները առավել մանրամասնորեն սահմանելով, նոր հոդվածներ, հոդվածների մասեր ավելացնելով: Օրինակ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 308-րդ հոդվածով նախատեսաված հանցագրությունը կարելի է տարանջատել ըստ ոլորտների (մասնավորապես իրավապահ համակարգում պաշտոնեական դիրքի չարաշահումը շատ ավելի մեծ հանրային վտանգավորություն ունի, քան, օրինակ, կրթական ոլորտում և այլն), շարժադրից ելնելով (մասնավորապես շահադիտական դրդումներով պաշտոնեական դիրքի չարաշահումը ավելի մեծ հանրային վտանգավորություն ունի, քան բնրամոլի կողմից մեկ ուրիշ բնրամոլի բնրամիջոց հյուրասիրելը):

Կարծում ենք՝ ճիշտ կլիներ բացառել հարաբերական որոշակի սանկցիաներում ստորին շեմը չնշելը, որը ներկայում ենթադրում է նվազագույնը երեք ամսով ազատազրկում: Մեր կարծիքով ազատազրկման ստորին շեմ պետք է նախատեսվի մեկ տարին:

Առաջարկում ենք նաև պատիժը ծանրացնող երկու և ավելի հանգամանքների առկայության

դեպքում օրենսդրական սահմանափակում նախատեսել՝ պատժաչափի որոշակի չափից ցածր պատիժ նշանակելու արգելք սահմանելով:

Դատապարտյալի նկատմամբ ազատազրկման ձևով պատիժ նշանակելու հետ կապված դատավճիռը պետք է լինի օրինական, հիմնավորված և արդարացի: Այն պետք է հիմնված լինի գործի նյութերի բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ ուսումնասիրության վրա՝ հաշվի առնելով հանցագործության բնույթը ու հասարակական վտանգավորության աստիճանը, հանցագործի անձը և գործի հանգամանքները, պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները:

Ազատազրկումն ուղեկցվում է դատապարտյալին իր սահմանադրական որոշ իրավունքներից զրկմամբ կամ դրանց սահմանափակմամբ (ազատեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու, աշխատանքի ազատ ընտրության, հանգստի, ընտրելու և ընտրվելու և այլն): Ազատազրկումը ենթադրում է նաև դատապարտյալի նկատմամբ ուղղիչ-աշխանաբարական ներգործություն, որն իրականացվում է սոցիալ-հոգեբանական աշխատանքների միջոցով:

Որոշակի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված անձինք պատիժը կրելուց հետո հիմնականում գործի են լինում նյութական միջոցներից, գտնվում են հանցավոր միջավայրի ազդեցության տակ, և մեծ է նրանց կողմից նոր հանցագործություն կատարելու հավանականությունը: Այդ խնդրի լուծման համար կարևոր ենք համարում ազատազրկման վայրերից վերադարձած անձանց աշխատանքով պահովումը, հատուկ հսկողության սահմանումը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 60-րդ հոդվածով սահմանվում է ամենախիստ պատճառեսակը՝ ցմահ ազատազրկումը, ըստ որի՝ այն դատապարտյալին ուղղիչ հիմնարկում անազատության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից անժամկետ մեկուսացնելն է քրեական օրենսգրքով նախատեսաված դեպքերում և կարող է նշանակվել առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար:

Խորհրդային քրեական և ուղղիչ-աշխատանքային իրավունքի գիտության մեջ ցմահ ազատազրկման հիմնահարցը ոչ միայն չէր քննարկվում, այլև ընդհանրապես չէր դրվում: Ընդունված էր համարել, որ Խորհրդային Միությունում ազատազրկումը, ի տարրերություն կապիտալիստական երկրների, չի կարող լինել ցմահ կամ անժամկետ⁵:

«ՀՀ քրեական օրենսգրքը գործողության մեջ դնելու մասին» ՀՀ օրենքի (18.04.2003թ.) 6-րդ հոդ-

վածի համաձայն՝ նախկին օրենսգրքով մահապատժի դատապարտված բոլոր անձանց պատիժը փոխարինվեց ցմահ ազատազրկմամբ, ինչը հետևանք էր Հայաստանի Հանրապետության Եվրախորհուրդ ընդունվելիս ստանձնած պարտավորություններից մեկի՝ մահապատիժը վերացնելու հետ, որի կատարման արդյունքում ՀՀ գործող քրեական օրենսգիրքի պատիժների համակարգում մահապատիժը վերացվեց: Մահապատժի այլընտրանը է ցմահ ազատազրկումը, որը ՀՀ քր. օրենսգրքում առաջին անգամ է նախատեսվել որպես ինքնուրույն և իիմնական պատժատեսակ:

Ցմահ ազատազրկումը, ի տարբերություն որոշակի ժամկետով ազատազրկման, նշանակվում է անժամկետ: Ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձանց կողմից պատիժը կրելու կարգը և պայմանները նախատեսված են ՀՀ քրեակարողական օրենսդրությամբ: Ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձննք պահպում են այլ դատապարտյաներից առանձին: Նրանք պահպում են խցերում, որպես կանոն՝ յուրաքանչյուր խցում երկու դատապարտյալից ոչ ավելի:

Ցմահ ազատազրկման չեն կարող դատապարտվել հանցանքը կատարելիս տասնութ տարին չլրացած անշափահանները, հանցանք կատարելու կամ դատավճիռը կայացնելու պահին իդի վիճակում գտնվող կանայք (քր. օր. հոդվ. 60-ի երկրորդ մաս):

ՀՀ քրեական օրենսդրության կարևորագույն առանձնահատկությունը բոլոր դատապարտյաների, այդ թվում՝ նաև ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ պատիժը կրելոց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու հնարավորության սահմանումն է: Ցմահ ազատազրկման ձևով պատիժ կրող անձը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե դատարանը գտնի, որ նա հետագա պատիժը կրելու կարիք չունի և փաստորեն կրել է ազատազրկման ոչ պակաս, քան քսան տարին: Այլ կերպ ասած, որոշակի պայմաններում ցմահ ազատազրկումը վերաճում է ժամկետային ազատազրկման, ուստի չի կարող ինքնուրույն պատժատեսակ համարվել:

Մորթություն: Այս խնդրի լուծման համար ՀՀ-ում ցմահ դատապարտման և այդ պատժատեսակի կիրառման պրակտիկայում, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ են մի շարք օրենսդրական փոփոխություններ: Մասնավորապես առաջարկում ենք ինձ հինգ տարի առանց որևէ խախտման պատիժը կրելոց հետո հնարավորություն տալ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձին իր ցանկությամբ աշխատելու և, օրինակ, 15 տարի անընդմեջ առանց խախտման աշխատելու դեպքում առաջնահերթության կարգով քննարկել նրան պատիժ հետագա կրումից ազատելու հարցը: Կարևոր խնդիր է նաև ցմահ դատապարտված անձի կողմից պատիժը կրելու ընթացքում թույլ տված կարգապահական խախտությունների համար այլ գրկանքների ենթարկելու հարցը: Օրինակ, որոշ երկրներում նախատեսում են դատապարտյալին լուսավոր մենախցում տեղափորելը, այսինքն՝ մենախցում լույսը չի անջատվում նույնիսկ գիշերային ժամերին:

Քրեական իրավունքի գիտության մեջ վիճելի է ցմահ ազատազրկումը ինքնուրույն պատժատեսակ ճանաչելու հարցը: Այն վիճարկողները գտնում են, որ որոշակի ժամկետով ազատազրկման և ցմահ ազատազրկման միակ տարբերությունը դրանց տևողությունն է, ինչը չի կարող դրանք պատիժ ինքնուրույն տեսակներ ճանաչելու հիմք լինել: Առավել ևս, որ ցմահ ազատազրկման ձևով պատիժ կրող անձը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե դատարանը գտնի, որ նա հետագա պատիժը կրելու կարիք չունի և փաստորեն կրել է ազատազրկման ոչ պակաս, քան քսան տարին: Այլ կերպ ասած, որոշակի պայմաններում ցմահ ազատազրկումը վերաճում է ժամկետային ազատազրկման, ուստի չի կարող ինքնուրույն պատժատեսակ համարվել:

Եթե կարծիքով, ցմահ ազատազրկումը որպես առանձին պատժատեսակ նախատեսելը ավելի ճիշտ է, քանի որ այն առավելագույն խիստ պատժատեսակ է, և դրա նախատեսման ու կիրառման նկատմամբ պետք է լինի առանձին ուշադրություն և մոտեցում: Երկրների մեծ մասում, որտեղ մահապատիժ չի նախատեսվում, ցմահ ազատազրկումը պատճի քացառիկ միջոց է: Այլ երկրներում ցմահ ազատազրկումը գոյություն ունի մահապատճի հետ մեկտեղ և օգտագործվում է որպես մահապատճի այլընտրանք, որը նշանակվում է դատական կամ ներման կարգով: Մահապատճի վերացման ուղղությամբ Եվրոպայում զգալի տեղաշարժեր կատարվեցին երկրորդ համաշխարհային պատերազմից

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

հետո՝ 1949թ., Եվրոպայի խորհրդի ձևավորմամբ և 1950թ. Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության Եվրոպական կոնվենցիայի ընդունումով։ Հայաստանը, ինչպես նշել ենք, միացել է այդ կոնվենցիային։

Այսպիսով, ամփոփելով մեր կողմից կատարված ուսումնաժողովական արդյունքները, կարող ենք

փաստել, որ ՀՀ-ում գործող ազատազրկման հետ կապված պատժատեսակները կատարելագործման կարիք ունեն, և մեր կողմից արված առաջարկությունները կյանքի կոչելը կարող է նպաստել պատժողական քաղաքականության արդյունավետությանը։

¹ Տե՛ս Էսկիմօվ Ա.Ի. Справедливость и социалистическое право. Л., ЛГУ, 1980, С. 111.

² Տե՛ս Բաղդասարյան Ն. Ս. Ազատազրկված անձանց իրավական վիճակը. Ե., 1990., էջ 24:

³ Տե՛ս Ուզունյան Մ. Ի. Պատիժ և դաստիարակություն. Ե., 1969. էջ 35:

⁴ Տե՛ս Գորելիկ Ի. Ի. Наказание и его назначение. Минск, 1978, С. 5.

⁵ Տե՛ս Գրիգորյան Մ. «Քրեական իրավունք (ընդհ. մաս)», Ե., 2007թ. էջ 379:

Կարեն Օգանիսյան

Прокурор прокуратуры Ширакской области РА

РЕЗЮМЕ

Перспективы совершенствования наказаний связанные с тюремным заключением в РА

В статье рассматриваются перспективы совершенствования наказаний связанные с тюремным заключением в РА. В рамках статьи автор рассматривает каждое наказание связанное с тюремным заключением предусмотренным Уголовным кодексом Армении, автор выявляет недостатки и указывает все направления совершенствования. Подводя итоги исследования автором были сделаны конкретные рекомендации для решения проблем существующих вопросов, совершенствования и улучшения наказаний связанные с тюремным заключением.

Ключевые слова: наказание, система наказания, совершенствование наказаний, лишение свободы, содержание под стражей, содержание в дисциплинарном батальоне, пожизненное заключение.

Karen Hovhannisyan

Prosecutor of the prosecution office of the Shirak region

SUMMARY

The perspectives of the improvement of the custodial punishments in the Republic of Armenia

The article refers to the perspectives of the improvement of the custodial punishments in the Republic of Armenia. Within the article the author examined each of the custodial punishments by the Criminal Code of the Republic of Armenia. The gaps and deficiencies were highlighted and the possible ways of improvement were mentioned. Summarizing the article, the author made concrete proposals to solve the current problems.

Keywords: punishment, punishment system, improvement of punishments, imprisonment, detention, disciplinary battalion for a life sentence.

ՈԱՖԱՅԵԼ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՀՀ ոստիկանության քննչական գլխավոր վարչության
հատկապես կարևոր գործերի քննության վարչության քննիչ
ՀՀ ԳԱՍ իրավունքի, փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի
իմաստիտուտի հայցորդ

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԵՎ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿԾՈՒՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ. ՄԻԶԱՉԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ԽՈՐԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ

Իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի դասական տեսությանը նվիրված գիտագործնական հետազոտությունների պահանջարկվածությունը նկատելիորեն ընդգծում է ընտրված քեմայի արդիականությունը, քանի որ այդ ինստիտուտն էական դերակատարում ունի իրավական պետության սահմանադրավական պաշտպանության երաշխիքների ապահովման առումով:

Այն կարևորվում է ոչ միայն ներկա պետական իշխանությունների մարմինների իրավական կարգավիճակի սահմանման ու ամրագրման անհրաժեշտությունից, այլ նաև՝ նոյն իշխանությունների բաժանման ու հակակշիռների երաշխավորման տեսանկյունից:

Սույն հոդվածում Հայաստանի երրորդ Հանրապետության սահմանադրական գործընթացների և միջազգային փորձի համատեքստում տեսական վերլուծության միջոցով ուսումնասիրվել են իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման համակարգում առկա խնդիրները, ինչպես նաև դրանց լուծման վերաբերյալ ներկայացվել են հայեցակարգային և այլնտրանքային մոտեցումներ:

Հիմնարար բառեր - իշխանությունների տարանջատման սկզբունք, ՀՀ Սահմանադրություն, սահմանադրական բարեկիություններ, զարումների և հակակշիռների մեխանիզմ, նախագահ, գործադիր իշխանություն:

Վերլուծելով Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունում սահմանադրական գործընթացների պատմական ընթացքն ու տրամարանությունը՝ կարելի է առանձնացնել երկու իհմնական փուլեր՝ 1995 թվականից մինչ 2005 թվականն ընկած ժամանակահատված և 2005 թվականից հետո:

1995 թվականի հուլիսի 5-ին ՀՀ Սահմանադրությունն էական դեր խաղաց պետական իշխանության ինստիտուտների աստիճանական կայացման, մարդու իրավունքների պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքներ ստեղծելու հարցում։ Խօնելով բոլոր կապերն ավտորիտար անցյալի հետ՝ 1995 թվականին ընդունված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը սահմանեց հասարակության կազմակերպման ժողովրդավարական սկզբունքներ։

1995 թվականի խմբագրմամբ ՀՀ Սահմանադրությամբ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը հետևողականորեն իրացված չէ, թերի էր ապահովված տարանջատ, իրար հակակշիռ և հավասարակշռված օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների գոյությունը։ Հայաստանում ընդունված մոդելը պետական իրավական իմաստիտուտների համակարգում Հանրապետության Նախագահի ինստիտուտին հատկացրել էր գերակշռող դիրք, որը հիմնականում պայմանավորված էր թե՛ Նախագահի սահմանադրական լայն լիազորություններով և թե՛ Նախագահի հետ խորհրդարանական մեծամասնության միասնականությամբ¹։ Անհրաժեշտ էր առավել հստակեցնել իշխանության տարրեր ինստիտուտների գործառնական լիազորությունները, ամրապնել

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

հակակշիռների ու զապումների հաշվեկշիռը, հավասարակշռել Նախագահ - Ազգային ժողով - կառավարություն - դատական իշխանություն փոխհարաբերությունները:

1995թ. Սահմանադրությունն ընդունելիս «ուժեղ նախագահ» մոդելի անհրաժեշտությունը պայմանավորված էր երկրում տնտեսական խորը ճգնաժամով, Ղարաբաղի հիմնախնդրով, կուսակցական համակարգի չկայացվածությամբ և այլն: Հետևաբար, նախագահական ուժեղ համակարգի առկայությունը թե՛ Հայաստանի և թե՛ ԱՊՀ մյուս երկրների համար անխուսափելի էր:

Գաղտնիք չէ, որ իշխանությունների հստակ տարածաշատման և գործառնական հավասարակշռման ապահովման խնդիրն առավել դժվար է լուծել կառավարման կիսանախագահական համակարգերում, որը սահմանադրական լիազորությունների հարցերով վեճերն առավել հաճախ ու սուր են դրսւորվում: Կիսանախագահական համակարգը գործնականում դուալիստական բնույթ ունի. այն խորհրդարանական համակարգ է՝ երկու գործադիրով՝ Նախագահ և կառավարություն (Ֆրանսիա, Իռլանդիա, Լիտվա, Ռուսաստան, Ռուսական, Հայաստան և այլն): Այս համակարգի հիմնական բնուրագրիչն այն է, որ կառավարության և խորհրդարանի միջև սկզբունքային վեճի դեպքում ոչ միայն խորհրդարանը կարող է անվտահություն հայտնել կառավարությանը, այլև Նախագահը կարող է լուծարել խորհրդարանը: Խնդրի լուծման համար ելակետայինն այն է, որ նախ լուծվի գործառույթ-ինստիտուտ-իրավասություն համակարգի ներդաշնակության խնդիրը: Երկրորդ՝ ճշգրտվեն ու ներդաշնակվեն իշխանության յուրաքանչյուր թեր գործառնական, հակակշռող և զապող լիազորությունների շրջանակներն այն հաշվով, որպեսզի մի կողմից ապահովվի իշխանության յուրաքանչյուր թերի հարաբերականորեն անկախ ու լիարժեք գործունեություն՝ չխարարելով գործառույթ-ինստիտուտ-իրավասություն համակարգի հավասարակշռությունը, մյուս կողմից անհրաժեշտ ու բավարար հակակշիռների ու զապումների շնորհիվ պահպանվի այդ ներդաշնակության դիմամիկան²:

Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունում սահմանադրական գործնարացների 2-րդ փուլն սկսվեց 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ին իրականացված սահմանադրական բարեփոխումներով, որի անհրաժեշտությունը պայմանավորված էր ժո-

ղովրդավարության զարգացման նոր խնդիրներով, պետական իշխանության համակարգի կատարելագործման անհրաժեշտությամբ, Եվրախորհրդին անդամակցելու առնչությամբ ստանձնած իրավական պարտավորություններով:

2005 թվականի խմբագրմամբ ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածում պետական իշխանության բաժանման (նախկին Սահմանադրությամբ՝ տարանջատման) սկզբունքին ավելացվեց իշխանության տարբեր թերի հավասարակշռման սկզբունքը: Դա նշանակում է, որ իշխանության բաժանումն ինքնանպատակ չէ, քանի որ դրանք կարելի է բաժանել նաև այնպես, որ իշխանության թերից որևէ մեկը գերակայություն ունենա մյուսների նկատմամբ: Հավասարակշռության սկզբունքը ցույց է տալիս, որ իշխանության բաժանումն իմաստավորվում է այն դեպքում, եթե նպաստում է դրանց հավասարակշռմանը, քանզի միայն հավասարակշռված իշխանությունները կգնան համագործակցության և մարդու իրավունքների հարգման ու ապահովման ճանապարհով:

Ամենաընդհանուր գծերով կարելի է փաստել, որ միջազգային սահմանադրական պրակտիկայում ներկայում ձևավորվել է դիտարկվող սկզբունքը կիրառման երկու մոդել. իշխանությունների «ձկուն» և «կողշտ» տարանջատում՝ կախված պետական իշխանության համակարգի բնույթից: Դրանցից առաջինը հիմնվում է օրենսդիր իշխանության գերակայությամբ իշխանությունների գործակցության վերաբերյալ Զոն Լորի գաղափարների վրա, իսկ երկրորդը՝ սկիզբ է առնում իշխանությունների հավասարակշռման և առավել հստակ տարանջատման մասին Շ.Լ.Մոնտեսքյոյի մեկնություններից: Եվրոպական սահմանադրական և քաղաքական պրակտիկան հենվում է թե՛ մեկ, թե՛ մյուս մոդելի վրա, իսկ երկրորդ մոդելի առավել դասական օրինակը կարելի է տեսնել ԱՄՆ-ում:

Նշված մոդելներից յուրաքանչյուրը գործում է որոշակի պայմաններում: Այդ պայմաններն են հասարակության քաղաքական մշակույթը, քաղաքական ինստիտուտների կայացման աստիճանը, իրավական ավանդույթներն ու մտածելակերպը, հոգերանությունը, իրավագիտակցության մակարդակը և իշխանության տարբեր ճյուղերի զարգացման միտվածությունը, դրանց գործառության և կառուցվածքային զարգացումների դիալեկտիկան և այլն³:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Պառամենտական-նախագահական երկրների քաղաքական պրակտիկան հաստատում է, որ երկրի քաղաքականության որոշման համար վճռորոշ նշանակություն ունի պառամենտական մեծամասնություն-կառավարություն կապը: Եթե այն գոյություն ունի, ապա զիսավոր դերակատարությունն ստանձնում է կառավարությունը, իսկ նախագահը, կախված իրավիճակներից, կարող է լինել միայն օժանդակող կամ խոչընդոտող գործոն՝⁴: Որպես կիսանախագահական համակարգի ռեֆորմի հիմք՝ 2005 թվականի խմբագրմամբ Սահմանադրությունն ընդունեց հենց այս մոդելը:

Ներկայացնելով իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սահմանադրական իին-նախնդրի լուծման կառուցակարգերը՝ առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի 2005 թվականի խմբագրմամբ ՀՀ Սահմանադրությամբ պետական իշխանության մարմինների համակարգում Հանրապետության նախագահի ինստիտուտի դերի կարելումը և հստակեցումը:

1995թ. խմբագրմամբ ՀՀ Սահմանադրության մեջ Հանրապետության նախագահի կարգավիճակն ամբողջականորեն բնորոշող հասկացություններ («պետության գլուխ», «քարձրագույն պաշտոնատար անձ», «գործադիր իշխանության գլուխ») օգտագործված չէին: Ասենք, որ շատ երկրների սահմանադրություններում «պետության գլուխ» տերմինն ընդհանրապես բացակայում է (ԱՄՆ, ԳՖՀ, Ֆրանսիա): 2005թ. խմբագրմամբ ՀՀ Սահմանադրությունը, կրճատելով նախագահի գործառնական լիազորությունները, շեշտը դրեց վերջինիս համակարգող, հակակշռող և զսպող լիազորությունների հստակեցման և ամբողջականացման վրա, որն առավել համահունչ է Սահմանադրության 49-րդ հոդվածում ամրագրված դրույթներին: Այս հոդվածի խմբագրմամբ ավելացվեց մեկ կարևոր դրույթ, այն է՝ Հանրապետության նախագահը պետության գլուխն է: Այս նորմի ամրագրումը 2005թ. խմբագրմամբ ՀՀ Սահմանադրության մեջ հստակեցրեց և որոշակիացրեց պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների համակարգում ՀՀ նախագահի տեղին ու դերը: Իշխանությունների բաժանման համատեքստում ՀՀ նախագահի լիազորություններն ավելի շատ հակակշռող և զսպող են, քան գործառութային: Այսինքն՝ ՀՀ նախագահն ուղղակիորեն չի մտնում իշխանության թերից (օրենսդիր, գործադիր, դատական) և ոչ մե-

կի մեջ և անձամբ չի կարող միջամտել դրանց բնականուն գործունեությանը:

Իրավաբանական գրականության մեջ որոշակի ճանաչում է ստացել նախագահական իշխանության մասին պատկերացումը (խառը կառավարման ձևի համատեքստում) որպես իշխանության «չորրորդ» ճյուղ, որը գործում է ավանդական երեք ճյուղերի հետ մեկտեղ: Նման մոտեցումը մեր կողմից այնքան էլ ընդունելի չէ, քանի որ իշխանության երեք ճյուղերի կողքին նախագահի ինստիտուտի դիտարկումը որպես ինքնուրույն ճյուղ, առաջին հերթին, չի կարելի այն պարզ պատճառով, որ տարբեր են դասակարգման չափանիշները:

Բացի այդ, օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատումն ինքնանպատակ չէ, այլ պատճառաբանված է ֆունկցիոնալ մակարդակով, իսկ նախագահի կողմից իրականացվող գործառույթները գտնվում են այլ իրավական հարթության վրա: Այստեղ տեղին է նշել Մ.Վ.Քաջալյանի նկատառումը. «Նույնիսկ այն պետություններում, որտեղ նա չի մտնում իշխանության երեք թերից և ոչ մեկի մեջ (Ֆրանսիա և այլն), կամ նրա կարգավիճակի մասին սահմանադրության մեջ ընդհանրապես չի խոսվում (Գերմանիա), իրավագիտությունը և պրակտիկան համարում են նրան գործադիր իշխանության դեկավար, քանի որ որևէ պաշտոնատար անձ չի կարող իրականացնել հիմնական գործառույթներ և իշխանական լիազորություններ իշխանության երեք թերից դուրս»⁵:

Պետության գլխի կարգավիճակն իշխանության նոր ճյուղի առկայություն չի նշանակում: Այստեղ, որտեղ կա իշխանությունների բաժանում, չի կարող լինել նախագահական իշխանություն, որը չի համընկնում գործադիր իշխանության հետ: Հետևաբար, նախագահը դրվագ չի մնում իշխանությունների եռածյուղ բաժանումից, այլ տեղակրթում է այդ համակարգում⁶:

Առանձին երկրներում վերջին տասնամյակներում նկատվում են գործադիր իշխանության հարաբերական ուժեղացման միտումներ: Օրինակ՝ Բրիտանիայում այս գործընթացը բնութագրվում է որպես անցում «կարինետի կառավարման համակարգից» դեպի «վարչապետի կառավարման համակարգ»⁷:

Մեծ Բրիտանիայում օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների միջև հավասարակշռության

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

խախտումը նշվում է շատ ուսումնասիրություններում⁸: Միաժամանակ, խորհրդարանի նկատմամբ կառավարության գերակշիռ դերակատարությունը չի վկայում պառլամենտարիզմից հրաժարվելու մասին: Խորհրդարանը պահպանում է կառավարության քաղաքականությունը վերահսկելու, ճշգրտելու և վավերացնելու գործառույթները: Պահպանում է կառավարության քաղաքական պատասխանատվությունը խորհրդարանի առջև⁹:

Իշխանությունների տարանջատումը և դրանց ներդաշնակ գործակցության ապահովումն անխուսափելի անհրաժեշտություններ են, որոնք պետք է իրականացվեն «գործառույթ – ինստիտուտ - լիազորություն» եռամիանության համակարգի ներդաշնակության ապահովման, յուրաքանչյուր սահմանադրական ինստիտուտի համար գործառնական, հակակշռող և զապող լիազորությունների օպտիմալ հաշվեկշռի ամրագման, վերջինիս միջոցով՝ դիմամիկայում սահմանադրական հավասարակշռության երաշխավորված պաշտպանման, ժողովրդավարության ու իրավունքի գերակայության հիմնարար սկզբունքների անվերապահորեն պահպանման ու սահմանադրորեն ապահովման շրջանակներում:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական գործընթացների համատեքստում դիտարկելով իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սահմանադրական հիմնախնդրի լուծման կառուցակարգերը՝ կարելի է արձանագրել, որ 2005թ. սահմանադրական կարգավորումներն իրենցում ներառում են 1995թ. խմբագրմամբ ՀՀ Սահմանադրության նկատմամբ առաջընթաց պարունակող մի շարք դրույթներ, որոնց թվում է լիազորությունների վերաբաժանումը Ազգային Ժողովի, կառավարության և Նախագահի միջև: Իշխանության կենտրոնացումը Նախագահի ձեռքում խախտում էր հավասարակշռության հաշվեկշռը: Այս առումով պրոֆեսոր Գ. Հարությունյանը նշել է, որ. «Բավարար հստակեցված չէ նախագահական ինստիտուտի տեղը պետական իշխանության համակարգում, երկրորդ՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունը բերված բոլոր չափանիշների տեսանկյունից, անհրաժեշտ գործառնական անկախություն ու դիմամիկ հավասարակշռված վիճակ չունեն, երրորդ՝ խախտված հավասարակշռության բացահայտման, զնահատման ու վերականգնման կառուցակարգերն անկատար են»¹⁰:

2005թ. սահմանադրական փոփոխություններով վերացվեց Հանրապետության Նախագահի կողմից խորհրդարանը լուծարելու հայեցողական լիազորությունը. Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 3-րդ կետում կոնկրետացվեցին Հանրապետության Նախագահի կողմից Ազգային Ժողովն արձակելու դեպքերը: Սահմանադրության նշված նորմը նախատեսում է, որ Հանրապետության Նախագահը, Սահմանադրության 74.1 հոդվածով նախատեսված դեպքերում ու կարգով, կարող է արձակել Ազգային Ժողովը, եթե.

- Ազգային Ժողովը երկու ամսվա ընթացքում երկու անգամ անընդմեջ հավանություն չի տալիս կառավարության ծրագրին: Այս լիազորությունը ՀՀ Նախագահը կարող է իրականացնել անմիջականորեն, իսկ հաջորդ 3-րդ՝ Ազգային Ժողովի նախագահի կամ վարչապետի առաջարկությամբ: Նոյյն դրույթն ամրագրված է նաև այլ երկրների սահմանադրություններում (Հունգարիա, Հունաստան, Ֆրանսիա, Ուկրաինա),

- Ազգային Ժողովը հերթական նստածշրջանի երեք ամսվա ընթացքում որոշում չի կայացնում կառավարության որոշմամբ անհետաձգելի համարվող օրենքի նախագծի վերաբերյալ: Այս սկզբունքը գործում է նաև Չեխիայում, Լեհաստանում,

- հերթական նստաշրջանի ընթացքում Ազգային Ժողովի նիստերը երեք ամսից ավելի չեն գումարվում,

- հերթական նստաշրջանի ընթացքում Ազգային Ժողովը երեք ամսից ավելի իր կողմից քննարկվող հարցերի վերաբերյալ որևէ որոշում չի կայացնում:

Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 4-րդ կետում հստակեցվեց Հանրապետության Նախագահի կողմից վարչապետի նշանակման հարցը, որն այդ գործընթացի մասնակից է դարձնում նաև պառլամենտական մեծամասնությանը:

Վարչապետը պատասխանատու է միայն Ազգային Ժողովի առջև և որևէ պարագայում Հանրապետության Նախագահը չի կարող պաշտոնանկ անել նրան: Նախագահը միայն կարող է վարչապետին պաշտոնանկ անելու առաջարկություն ներկայացնել, իսկ որոշում ընդունելու բացարկի իրավասությունը պատկանում է Ազգային Ժողովին (հոդ. 84) :

Միաժամանակ, իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման վերը նշված եռամիաս-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նույրյան համակարգի կիրառումը 2005 թվականի խմբագրմամբ ՀՀ Սահմանադրությունում պարունակում է մի շարք խնդրահարույց հարցեր, որոնք հարցականի տակ են դնում ՀՀ-ում հաստատված կառավարման կիսախորհրդարանական մոդելի կիրառությունը:

Ներկայիս գործող կիսանախագահական համակարգը ենթադրում է, որ կախված նրանից, թե երկրի Նախագահն ունի կամ չունի մեծամասնություն պառլամենտում, ինքն ունենում է տարբեր չափի լիազորություններ: Մինչ օրս Հանրապետության Նախագահը գրեթե միշտ պառլամենտում ունեցել է բացարձակ մեծամասնության աջակցությունը: Երկու դեպքում էլ առաջանում է ոչ նորմալ իրավիճակ:

Առաջին դեպքում Նախագահն ունենում է պառլամենտական մեծամասնության աջակցությունը, զապումների և հակակշիռների մեխանիզմը գրեթե չի գործում, դառնում է չհավասարակշռված համակարգ: Այս պարագայում Հանրապետության Նախագահին են ենթարկվում վարչապետը, կառավարությունը և պառլամենտական մեծամասնություն ունեցող կուսակցությունը, որոնց միջոցով իրականացվում է պառլամենտի ենթակայությունը: Նման պայմաններում հարցականի տակ է դրվում հակակշռների և զապումների համակարգի գործողությունը, և երկրում ստեղծվում է պետական կառավարման գերհղող նախագահական համակարգ:

Պառլամենտական-նախագահական մոդելով կիսանախագահական երկրների սահմանադրությունները նախատեսում են հավասարակշռված լիազորություններով Հանրապետության նախագահ, կառավարություն և պառլամենտ: Զնայած, որ 2005 թվականին կատարված սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Հանրապետության Նախագահի լիազորությունները գործադրի իշխանության ոլորտում որոշակիորեն սահմանափակվեցին, այդուհանդերձ, պետք է փաստել, որ գործող Սահմանադրությամբ Հանրապետության Նախագահը դեռևս պահպանում է գործադիր իշխանության նկատմամբ ներգործության ազդեցիկ լծակներ:

Գործադիր իշխանության կազմավորման կարգն անմիջական պատճառահետևանքային կապի մեջ է գտնվում վերջինիս սահմանադրական ինքնուրույնության և անկախության հետ, որի ապահովման համար, կարծում ենք, անհրաժեշտ է

սահմանափակել Հանրապետության Նախագահի լիազորությունները հատկապես կառավարության ձևավորման, արտաքին քաղաքականության, ազգային անվտանգության և պաշտպանության ոլորտներում (ընդգծումը մերն է): Նման փոփոխությունների կատարման արդյունքում ինչպես ինստիտուցիալ, այնպես էլ քաղաքական տեսանկյունից պետական իշխանության մարմինների համակարգում կրաքարանա վարչապետի դիրքը և, ի տարբերություն Նախագահի պաշտոնի, կղիտարկվի որպես երկրի կարևորագույն քաղաքական պաշտոն, ինչպես դա տեղի ունեցավ մի շարք արևելական երկրներում: Օրինակ՝ Լեհաստանի՝ 1997թ. ապրիլի 2-ի Սահմանադրությամբ նվազեցվեցին Նախագահի լիազորությունները կառավարության ձևավորման, արտաքին քաղաքանության և պաշտպանության ոլորտներում¹¹: Խորվաթիայում 2000թ. նոյեմբերին իրականացված սահմանադրական ռեֆորմի հետևանքով վերացեց վարչապետին ազատելու՝ Նախագահի անսահմանափակ իրավունքը, ինչպես նաև կրածառվեցին Նախագահի լիազորությունները կառավարության ձևավորման գործընթացում, սահմանափակվեց կառավարության նիստեր իրավիրելու և վարելու իրավունքը, ինչպես նաև՝ մի շարք կարևոր այլ լիազորություններ¹²:

Արևելական կառավարման կիսանախագահական երկրների սահմանադրական գործընթացներում տեղի ունեցող այս զարգացումները համահունչ էին նաև արևմտական վերաբերյալ: Կիսանախագահական կառավարման ձև ընդունած Ֆինլանդիան 1999թ. հունիսի 11-ի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում կտրուկ սահմանափակեց Հանրապետության Նախագահի լիազորությունները, որի արդյունքում բազմաթիվ հետազոտողներ կարծում են, որ Ֆինլանդիան կիսանախագահական կառավարման համակարգից անցում է կատարել հանրապետական կառավարման խորհրդարանական ձևին¹³:

«Պառլամենտական-նախագահական» մոդելի չափանիշներից մեկը կառավարության պատասխանատվությունն է խորհրդարանի առջև, հետևաբար բնական է, որ կառավարության նշանակման հարցում խորհրդարանը պետք է ունենալ լայն լիազորություններ: Գործող Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 4-րդ կետի համաձայն՝ Հանրապետության Նախագահն Ազգային ժողովում

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

պատգամավորական տեղերի բաշխման և պատգամավորական խմբակցությունների հետ խորհրդակցությունների հիման վրա վարչապետ է նշանակում պատգամավորների մեծամասնության վստահությունը վայելող անձին, իսկ եթե դա հնարավոր չէ, ապա՝ առավել քվով պատգամավորների վստահությունը վայելող անձին: Սակայն Սահմանադրությամբ հստակեցված չեն կառավարության ձևավորման մեխանիզմները, ինչը պրակտիկայում կարող է բարդությունների տեղիք տալ: Նախ՝ խնդրահարույց է «պատգամավորների մեծամասնության վստահությունը վայելող» արտահայտությունը: Եթե մինչև վարչապետի նշանակումը Հանրապետության Նախագահի կողմից նախապետ որևէ քվեարկություն Ազգային ժողովում նախատեսված չէ, ապա վստահություն վայելելը կամ չվայելելը կարող է պարզվել միայն Ազգային ժողովում կառավարության ծրագրերին հավանության տալու քվեարկության ժամանակ: Սահմանադրությունը չի նախատեսում վարչապետի թեկնածության առաջարում պատգամավորների կողմից, ինչը կհստակեցներ վարչապետի նշանակման մեխանիզմը և Հանրապետության Նախագահին չէր տա հայեցնության լայն սահմաններ:

Խնդրահարույց է նաև կառավարության անդամների նշանակման հարցը: Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 4-րդ կետի համաձայն՝ այդ նշանակումները կատարվում են վարչապետի առաջարկությամբ, սակայն դրանից չի բխում, որ Հանրապետության Նախագահը պարտավոր է մեխանիկորեն նշանակել վարչապետի առաջարկած բոլոր թեկնածուներին: Նախագահը կարող է մերժել վարչապետի առաջարկած ցանկացած թեկնածուին և նշանակել իրեն ծեռնոտու անձանց:

Կիսանախագահական կառավարման ձև ունեցող պետությունների սահմանադրախրավական պրակտիկան ցույց է տալիս, որ կառավարության կազմավորման և վարչապետի նշանակման գործընթացում գնալով ավելանում է օրենսդիր մարմնի մասնակցությունը: Ելնելով կառավարման պառամենտական-նախագահական մոդելի տրամաբանությունից՝ առավել նպատակահարմար կլինի, որ ՀՀ վարչապետը և կառավարության անդամները նշանակվեն Ազգային ժողովի կողմից: Կարծում ենք՝ խնդրի լուծմանը կարելի է հասնել գործադիր իշխանության ձևավորման գործընթացում Հանրապետության Նախագահի մասնակցությունն ամ-

բողջովին բացառելով (ընդգծումը մերն է):

Մինչ օրս Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորված քաղաքական պրակտիկան վկայում է, որ Հանրապետության Նախագահը, ունենալով խորհրդարանի մեծամասնության աջակցությունը, կառավարության ձևավորման գործընթացում նշտապես ստանձնել է գլխավոր դերակատարում: Կառավարության ձևավորման գործընթացում բացառելով Հանրապետության Նախագահի մասնակցությունը՝ էապես կրաքրանա գործադիր իշխանության ինքնուրույնությունը, քանի որ վերջինս քաղաքական պատասխանատվություն կկրի միայն Ազգային ժողովի առջև:

Նման սահմանադրական փոփոխությունների կատարման պարագայում անտրամաբանական կինի Նախագահի ինստիտուտի ուղղակի ընտրության պահպանումը, որն ինքնին կնշանակի անցում հանրապետական կառավարման պառամենտական մոդելի:

Հաջորդ խնդիրը, որի վրա ցանկանում ենք ուշադրություն հրավիրել, առճակատման վտանգն է (եթե Նախագահը պառամենտում չունի մեծամասնության աջակցություն): Այս պարագայում առաջնային մանդատով օժիած երկու ինստիտուտների՝ Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի ոչ միաժամանակյա ընտրությունների պարագայում հնարավոր է՝ Հանրապետության Նախագահը խորհրդարանում չունենա մեծամասնություն: Նման իրադրություն առաջացավ հարեան Վրաստանի Հանրապետությունում, որտեղ ճգնաժամային իրավիճակից դուրս եկան այն պարզ պատճառով, որ Հանրապետության Նախագահ Մ.Սահակաշվիլի պաշտոնավարման ժամկետի ավարտին մնացել էր մի քանի ամիս, և իմաստ չուներ առճակատման մեջ մտնել: Ակնառու էր, որ վերջինիս նկատմամբ հանրային վստահության վարկանիշը շատ ավելի ցածր էր, քան պառամենտական ընտրություններում հաղթած կուսակցություններին: Եթե Հայաստանում նման իրավիճակ առաջանա ոչ թե Հանրապետության Նախագահի պաշտոնավարման վերջին ամիսներին, այլ դրանից ավելի վաղ, ինչը լիովին հնարավոր է, այդպիսի իրավիճակում հնարավոր է լուրջ ճգնաժամային իրավիճակի առաջացում:

Այս խնդիրը ներկայացված է նաև Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծում, որում, որպես որպա հնարավոր լուծման

հայեցակարգային տարրերակ, առաջարկվում է Հանրապետության Նախագահի և Ազգային Ժողովի ընտրությունները կազմակերպել նույն օրը¹⁴: Կարծում ենք՝ դա ամբողջապես չի լուծի խնդիրը, քանի որ իհշյալ երկու ինստիտուտների միաժամանակյա ընտրության մշտապես պահպանումը անհնար է, օրինակ՝ եթե տեղի ունենա պառլամենտի լուծարում, կամ Հանրապետության նախագահը հրաժարական տա: Այդուհանդեռձ, Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծով խնդրի առաջարկող լուծումն էապես կնվազեցնի առճակատման հավանականությունը:

Գործող Սահմանադրության խնդրահարույց հարցերից կարելի է դիտարկել նաև Հանրապետության Նախագահի քաղաքական պատասխանատվության բացակայությունը, որի մասին նշվում է Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծում¹⁵:

Ի տարրերություն կիսանախագահական կառավարման մոդելի՝ խորհրդարանական համակարգում վարչապետը քաղաքական պատասխանատվություն է կրում իրեն ընտրող Ազգային Ժողովի առջև (Գ.Դ.Հ., Ավտորիա, Հռուսատան և այլն): Մինչդեռ կիսանախագահական համակարգում Հանրապետության Նախագահը որևէ քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում, նա ընտրվում է ֆիքսված ժամկետով, կարող է պաշտոնանկ արվել պետական դավաճանության կամ այլ ծանր հանցագործության համար¹⁶: Կիսանախագահական համակարգում բացակայում է ուղղակի հականարտությունը պառլամենտի և գործադիր իշխանության փաստացի կրողի միջև:

Պառլամենտական համակարգում, ինստիտուցիոնալ տեսանկյունից, միշտ հնարավորություն կա անվտահություն հայտնել կառավարության դեկավարին: Մինչդեռ կիսանախագահական համակարգում Հանրապետության Նախագահը վարչապետին օգտագործում է որպես քավության նոխազ, անհաջողություններն ուղղակիորեն չեն կաշում Նախագահին:

Մյուս կարևոր փաստարկն այն է, որ պառլամենտական կառավարման համակարգում առաջ է գալիս կողեկտիվ քաղաքական պատասխանատվության երևույթը: Այսինքն՝ քաղաքական մեծանասնությունը պարտավոր է հենց պառլամենտում հրապարակայնորեն պատասխանել քաղաքական փոքրամասնությանը, իսկ քաղաքական փոքրա-

մասնությունը պետք է ունենա գործուն վերահսկողական լիազորություններ:

2005 թվականին Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացված Սահմանադրական ռեֆորմի արդյունքում երկիրն անցում կատարեց կիսանախագահական կառավարման «պառլամենտական-նախագահական» մոդելի: Սի կողմ դնելով երկրում հաստատված քաղաքական պրակտիկան՝ սահմանադրական տեսանկյունից Հանրապետության Նախագահը լիազորությունները կտրուկ սահմանափակվեցին: Չունենալով պառլամենտական մեծամասնության աջակցությունը՝ Հանրապետության Նախագահը չի կարող իրականացնել իր լիազորությունները, ավելին, նման պարագայում կիսարարվի պետական համակարգի բնականու գործունեությունը, կստեղծվի առճակատում, որի մասին նշվեց վերևում:

Եզրափակելով վերը շարադրվածը՝ կարելի է ասել, որ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման կառուցակարգերը մեխանիկորեն չեն կիրառվում. դրանք միմյանց հետ փոխկապակցված են և գործունեության ընթացքում միշտ ել գտնվում են զարգացնան, փոփոխման և հակադրությունների մեջ: Դրանց կատարելագործման համար ոչ միայն Սահմանադրությունն ու օրենքները պետք է փոփոխվեն ու զարգանան, այլև անհրաժեշտ է մշակել պառլամենտական մշակույթը ու պահպանյան մշակույթը՝ հաշվի առնելով երկրի սահմանադրափական պրակտիկան, տարածաշրջանային, եվրոպական և միջազգային փորձն ու զարգացումները:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ¹ Տե՛ս Նախկին սոցիալիստական բլոկի երկների հետ համեմատությամբ՝ Հայաստանի Նախագահի սահմանադրական դիրքը ամենաուժեղն էր: «Freedom House»-ի՝ 2004թ. դասակարգմամբ ազատ երկների թվին պատկանող 11 աֆրիկյան երկներից 3-ը որոշակի ընդհանրություն ունեն այդ մողելի հետ, բայց նախագահի դիրքը կառավարության և պատվանդանի նկատմամբ այնքան ուժեղ չէ, որքան Հայաստանում: Այսպես, օրինակ՝ Կարս Վերդեի՝ 1992թ. սեպտեմբերի 4-ի Սահմանադրությունը սահմանում է, որ վարչապետին նշանակելիս Նախագահը պետք է հաշվի առնի պատվանդանական ընտրությունների արդյունքները (հոդված 147):
- Պատվանդանի լուծարումը սահմանափակված է 155-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, ըստ որի՝ Նախագահը կարող է դիմել լուծարման, եթե դա անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հաստատությունների բնականուն գրձունեությունն ապահովելու համար: Ընդ որում, մինչև այդ Նախագահը պարտավոր է ատանալ խորհրդարանի դրական կարծիքը: Սահմանադրության 196-րդ հոդվածը հստակ սահմանում է, որ երկրի ներքին ու արտաքին քաղաքականությունը որոշում է, դեկավարում և իրականացնում է կառավարությունը: 197-րդ հոդվածի համաձայն՝ կառավարությունը քաղաքական պատասխանատվություն է կրում պաղամենսի առջև: Տե՛ս՝ Վ. Պողոսյան, Հ. Թովմասյան, ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունների նախագիծ, Երևան, 2005թ., էջ 76:
- ² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ, ընդհ. խմբ.՝ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի, Երևան, 2010թ., էջ 88-89:
- ³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ, ընդհ. խմբ.՝ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի, Երևան, 2010թ., էջ 93:
- ⁴ Տե՛ս Oleh Protsyk, Politics of Intra-Executive Conflict in Semi-Presidential Regimes, in: East European Politics and Society, forthcoming Vol. 18 (4), 2004, Oleh Protsyk, Intra-Executive Competition between President and Prime Minister: Patterns of Institutional Conflict and Cooperation under Semi-Presidentialism, American Association for the Advancement of Slavic Studies, Toronto, Canada, November 20-23, 2003, <http://www.policy.hu/protsyk/intexconflict.pdf>
- ⁵ Տե՛ս Արյունյան Ա.Ի. Ինստիտուտ Պրեզիդենտի Հայաստանի աշխատանքները, Երևան, 1996, Ս. 293; Ավագյան Ս.Ա., Կոնստիտուցիոն օրենսդրությունը Հանրապետության պատասխանատվությունը և կառավարությունը: 197-րդ հոդվածի համաձայն՝ կառավարությունը քաղաքական պատասխանատվություն է կրում պաղամենսի առջև: Տե՛ս՝ Վ. Պողոսյան, Հ. Թովմասյան, ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունների նախագիծ, Երևան, 2005թ., էջ 76:
- ⁶ Տե՛ս Բագլայ Մ.Վ., Կոնստիտուցիոն օրենսդրությունը Հանրապետության պատասխանատվությունը և կառավարությունը, Երևան, 2000, էջ 474; Օկոնյկով Լ.Ա., Պրեզիդենտ Ռուսական Ֆեդերացիայի կողմանից կառավարությունը: Տե՛ս՝ Վ. Պողոսյան, Հ. Թովմասյան, ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունների նախագիծ, Երևան, 2005թ., էջ 76:
- ⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ, ընդհ. խմբ.՝ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի, Երևան, 2010թ., էջ 92-93:
- ⁸ Տե՛ս Rush M. Oarliamentary government in Britain.N. Y., 1981. Политическая система Великобритании, С. 111, 147-153.
- ⁹ Տե՛ս Beloff M., Peel G. The Government of the United Kingdom. Political authority on changing society. L., 1980, 1981; Сэмпсон А. Новая анатомия Британии. М., 1975.
- ¹⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ, ընդհ. խմբ.՝ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի, Երևան, 2010թ., էջ 94:
- ¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 95:
- ¹² Տե՛ս Հարությունյան Գ. Սահմանադրությունից՝ սահմանադրականություն, Երևան, 2004, էջ 48:
- ¹³ Տե՛ս The Principles of Basic Institutions of the System of Government in Poland, Warsaw 1999, 26, 44, 64-65, 146, 177, Sebastian Gerhardt, Die Stellung des polnischen Präsidenten im Verfassungsrecht und -praxis seit 1989 in: Osteuropa-Recht 45, 1999, Heft 3, 217 - 237.
- ¹⁴ Տե՛ս Tomislav Marsic, Nenad Zakosek: Das politische System Kroatiens. In: Wolfgang Ismayr (Hrsg.): Die politischen Systeme Osteuropas. 3. Auflage, VS-Verlag, Wiesbaden 2010, էջ 687:
- ¹⁵ Տե՛ս՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ, ընդհ. խմբ.՝ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի, Երևան, 2010թ., էջ 95; Jaakko Nousianien, From Semi-presidentialism to Parliamentary Government: Political and Constitutional Developments in Finland, in: Scandinavian Political Studies, Vol. 24 - No. 2, 2001, 95 - 109:
- ¹⁶ Տե՛ս Վ. Պողոսյան, Հ. Թովմասյան, ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունների նախագիծ, Երևան, 2005թ., էջ 79-81:
- ¹⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ /նախագիծ/, Երևան, մարտ, 2014թ., էջեր՝ 21-22, 24:
- ¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 22-25:
- ¹⁹ Տե՛ս Չնայած, որ 2005թ. խմբագրմամբ ՀՀ Սահմանադրությունը հստակեցնում է Հանրապետության Նախագահի անձեռնմխելիության հարցը (հոդվ.56.1), այնուամենայնիվ, նրա իրավական պատասխանատվության հիմքերը սահմանափակվում են միայն պետական դավաճանությամբ կամ այլ ծանր հանցագործությամբ: Քանի որ կիսանախագահական համակարգում Հանրապետություն Նախագահը քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում, արևելակողովական գրեթե բոլոր սահմանադրությունները, որպես Հանրապետություն Նախագահի պաշտոնակության հիմք, նախատեսում են նաև Սահմանադրության

կոպիտ կամ դիտավորյալ խախտումը, որպեսզի ինչ-ոք չափով մեղմվի Հանրապետության Նախագահի քաղաքական մեծ իշխանության և նրա քաղաքական անպատճիւնատվության միջև առկա անհամապատասխանությունը: Տես՝ Վ. Պողոսյան, Հ. Թովմասյան, «Հ սահմանադրական փոփոխությունների նախագիծ», Երևան, 2005թ., էջ 85-86:

Рафаэль Варданян

следователь следственного управления по особо важным делам
главного следственного управления Полиции РА,
соискатель института права, философии и социологии НАН РА

РЕЗЮМЕ

Конституционная проблема разделения и равновесия властей: в контексте международного опыта и конституционных процессов третьей Армянской Республики

Актуальность выбранной темы наглядно подчеркивается затребованностью научно-практических исследований, посвященных классической теории разделения власти, ибо данный институт играет существенную роль в отношении обеспечивания гарантий конституционноправовой защиты правового государства.

Тема важна не только с точки зрения необходимости определения и зафиксирования правового статуса настоящих государственных органов, а также с точки зрения разделения тех же властей и гарантирования противовесов.

В данной статье в контексте конституционных процессов третьей Армянской Республики и международного опыта, путем теоретического анализа были исследованы проблемы, существующие в системе разделения властей и их противовесов, а также были предложены концептуальные и альтернативные подходы для их решения.

Ключевые слова: принцип разделения властей, Конституция РА, конституционные реформы, механизм сдержек и противовесов, президент, исполнительная власть.

Rafayel Vardanyan

inspector at the department of especially important cases' investigation
of the investigation head department of police of the RA,
applicant at the institute of rights, philosophy and sociology of NAS RA.

SUMMARY

Constitutional problems of powers' separation and equilibrium: in the context of international experience and constitutional processes of the Third Republic of Armenia.

The demand of this scientific research, dedicated to the principle of the separation of powers, highlights the relevance of the chosen topic, as the mentioned institution plays an essential role in guaranteeing the constitutional protection of a legal state.

This research is important not only from the point of view of the necessity of fixing and identifying the State authorities' legal status but also from the point of view of the separation and guarantee of counterbalances of the same authorities.

The existed problems in the separation and balancing system of authorities were investigated through theoretical analysis in the context of constitutional processes and international experience of the third Republic of Armenia. Conceptual and alternative approaches were presented as well for the problem solution.

Keywords: the principle of separation of powers, the Constitution of the Republic of Armenia, constitutional reforms, mechanism of repressing and counterbalances, President, executive power.

ԱՐՄԵՆ ԵԶԵԿՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի
իրավագիտության ամբիոնի վարիչ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԴԱՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱԳԵՏԻ ԴԵՐԸ ԵՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հետազոտության հիմնական նպատակն է դատական փորձագետի հասկացության բացահայտումը, նրա, որպես դատավարական հատուկ սուբյեկտի, էության, առանձնահատկությունների, այդ թվում մասնագիտական կարողությունների ու պիտանիության ներկայացումը, և գործունեության ոլորտի մանրամասնումը: Ուսումնասիրության առարկա է հանդիսանում դատական և արտադատական փորձագետի կարգավիճակի պարզաբանումը, նրա դերն ու նշանակությունը պրակտիկայում: Վերը նշված խնդիրների իրավական կարգավորման տեսական և գործնական առավել հանգամանալից վերլուծության անհրաժեշտությունից ենելով՝ մեր կողմից կկիրառվեն որոշակի հետազոտական մեթոդներ, որոնք նպատակ են հետապնդում ապահովել հետազոտության և դրա գիտական արդյունքների օբյեկտիվությունն ու արժանահավատությունը:

Հիմնարար բառեր - դատական փորձագետ, հատուկ գիտելիքներ, փորձաքննության սուբյեկտ, փորձագետին բացարկ հայտնելու ինստիտուտ, փորձագետի անկախություն:

Դատական փորձաքննությունը կատարվում է հատուկ գիտելիքներով օժտված (գիտակ) անձանց՝ փորձագետների կողմից, որոնք փաստերի վերլուծությունը, դրանց բացատրությունը կատարում են հատուկ գիտելիքների՝ գիտության տվյալների և իրենց ունեցած հատուկ փորձի հիման վրա: Ընդ որում հատուկ գիտելիքներ ասելով պետք է հասկանալ բոլոր այն գիտելիքները, որոնք դուք են իրավական գիտելիքների շրջանակից և մատչելի են հասարակության ոչ բոլոր անդամներին, այլ միայն առանձին բնագավառի մասնագետներին:

Փորձագետի, որպես դատավարական հատուկ սուբյեկտի, էությանը, կարգավիճակին, առանձնահատկություններին, գործունեության ոլորտի մասնին դրույթներին երկար ժամանակ է, ինչ կարևորություն է տրվում դատական գործի ըստ էության լուծման ժամանակ: Եթե փորձենք ստուգաբանել «փորձագետ» բառը, ապա պարզ կդառնա, որ լեզվաբանական արմատները սկիզբ են առնում լատիներեն «expertus» բառից, որը նշանակում է փորձառու, իրազեկ, գիտակ:

Ի տարբերություն Հայաստանի Հանրապետությունում ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերի, մասնավորապես՝ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի, որտեղ իրավամբ պետք է փաստել, որ ոչ ամբողջությամբ է տրված փորձագետի էության վերաբերյալ տվյալներ, իրավաբանական գրականության մեջ բազմաթիվ հեղինակներ փորձ են կատարել բնորոշելու փորձագետին,

նրա էությունը և նրա, որպես դատավարական հատուկ սուբյեկտի, առանձնահատկությունները:

Մի շաբաթ հեղինակների կարծիքով փորձագետ է համարվում այն անձը, մասնագետը, ով իրավիրվել կամ նշանակվել է որակյալ եզրակացություն տալու այն հարցի վերաբերյալ, որն այլ անձանց կողմից դիտվում է որպես հատուկ գիտելիքների կիրառում պարունակող բնագավառ կամ այդ հարցի շուրջ անհրաժեշտ է հատուկ գիտելիքներին տիրապետող անձի հատուկ կարծիքը:

Գործող քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը բավարարվել է հետևյալ բնորոշմանը. «Դատարանում որպես փորձագետ կարող է հանդիսանալ գաղափարական դատավարություն ունեցող և սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում ու կարգով դատարանի կողմից նշանակվող անձը: Անձը, ում հանձնարարված է փորձաքննություն կատարել, պարտավոր է ներկայանալ դատարանի կանչով և օրեկտիվ եզրակացություն տալ իրեն առաջադրված հարցերի հիման վրա» (Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 45-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ կետեր):

Առաջին հայացքից ակհայտ է, որ օրենսդիր բավարարվել է փորձագետի էության և հասկացության բացահայտման վերաբերյալ սեղմ տվյալների օգտագործմամբ: Ինչպես երևում է օրենքը չի պահանջում, որպեսզի դատական փորձաքննությունը պարտավորվի կարգով կատարվի պետական փորձագիտական հիմնարկների աշխատակիցնե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թի կողմից: Որպես փորձագետ կարող է նշանակվել ցանկացած անձ, ով տիրապետում է անհրաժեշտ մասնագիտական տվյալների, որոնք անհրաժեշտ են եզրակացություն տալու համար: Այսպիսով, քաղաքացիական գործերով դատական փորձագետն այն անձն է, ով տիրապետում է հատուկ գիտելիքների և քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում ու կարգվ դատարանի կողմից նշանակվում փորձաքննություն անցկացնելու և փորձագիտական եզրակացություն տալու համար:

ՀՀ օրենսդրությամբ հատուկ գիտելիքների կիրառման անհրաժեշտության պարագայում փորձագետի մասնակցությունը դատավարությանը պարտադիր է նույնական այն դեպքում, եթե վարույթն իրականացնող մարմնը տիրապետում է համապատասխան հատուկ գիտելիքների: Այս առումով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 243-րդ հոդվածը սահմանում է. «Հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի, մասնագետների, ընթերակաների հատուկ գիտելիքների առկայությունը չի ազատում համապատասխան դեպքերում փորձաքննություն նշանակելու անհրաժեշտությունից»:

Ընդհանուր կանոնի համաձայն փորձագետ է հանդիսանում հատուկ գիտելիքների տիրապետող ֆիզիկական անձը, որը դատարանի կողմից ներգրավվում է գործի փաստական հանգամանքների բացահայտման գործընթացին: Այլ կերպ ասաց, փորձագետը վարույթն իրականացնող մարմնի, մասնավորապես՝ դատարանի կողմից հրավիրվող անձ է, ով իր մասնագիտական գիտելիքները ներդնում է գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների բացահայտման գործում²: Փորձաքննության սույրեկտն այն ֆիզիկական անձնն է (փորձագետը) ով գործով իրականացնում է համապատասխան փորձաքննությունը:

Մասնագիտական գրականության մեջ փորձագետին առաջարկվող պահանջների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ փորձագետը մի կողմից պետք է ապահովի փորձաքննության գիտական բարձր մակարդակը, իսկ մյուս կողմից՝ եզրակացության օրենկությունը և անաշառությունը: Այս խնդիրների լուծման համար անձը, ով նշանակվել է փորձագետ, պետք է՝

1. տիրապետի համապատասխան հատուկ գիտելիքների,

2. լինի բարձր կարգի որակավորման մասնագետ,

3. փորձաքննությունը կատարի և եզրակացությունը կազմի օրյեկտիվ և անաչառ:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան հոդվածների վերլուծության արդյունքում կարելի է արձանագրել, որ օրենսդրի կողմից փորձագետին առաջարկվող պահանջ է համապատասխան որակավորում ունենալը (ՀՀ ՔԴՕ հոդված 45 կետ 1) և գիտելիքների համապատասխան բնագավառում գիտակ լինելը, որպիսիք պարզելու համար գործին մասնակցող անձինք կարող են միջնորդել, որ մինչև փորձաքննություն նշանակելը փորձագետը կամ փորձագետները հրավիրվեն դատարան՝ վերջիններիս հարցեր տալու նպատակով (ՀՀ ՔԴՕ հոդված 60 կետ 4): Ուստի, անհրաժեշտ է բացահայտել թե ի՞նչ է նշանակում «փորձագետի գիտակ լինելը»: Սույն դրույթն բացահայտված է ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքում, ըստ որի 35-րդ հոդվածի փորձագետ կարող է համարվել այն անձը, ով իր կրթության, ունակության, հմտության կամ փորձի շնորհիվ կարող է դատարանին ցուցմունք տալ տվյալ ապացույցի կամ փաստի վերաբերյալ եզրակացության ձևով՝ ունենալով գիտական, տեխնիկական կամ այլ հատուկ իմացություն: Այսինքն՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքը մանրամասնում է, թե ի՞նչ ասել է «գիտելիքների համապատասխան բնագավառում փորձագետի գիտակ լինելը»: Այս նորմը, կարծում ենք, պետք է ամրագրվի նաև ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում:

Բացի այդ, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 45 հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված համապատասխան որակավորում շունենալու հատկանիշը շատ նեղ է և բացառում է փորձագետ նշանակել այն անձին, ով իր փորձի, հմտության կամ ունակության շնորհիվ կարող է փորձագետ նշանակվել: Մինչդեռ, փորձագետին միայն որակավորում ունենալը վերագրելը կարող է դատարանի առջև վերջինս որևէ մարմնի կողմից պաշտոնական որակավորում շնորհած լինելու ապացույց պահանջելու հիմք հանդիսանալ: Վերոգրյալի հիման վրա համակարծիք ենք իրավաբանական գրականությունում հնչեցված այն մոտեցմանը, որ դատարանում, որպես փորձագետ, կարող է հանդիս գալ համապատասխան որակավորում, կրթու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյուն, ունակություն կամ փորձ ունեցող գործունակ ֆիզիկական անձը: Միևնույն ժամանակ, պետք է փաստել, որ ոչ այնքան հիմնավոր է պարզապես որակավորում ունենալու փաստի առկայությունը ներկայիս իրավիճակում, եթե հանրապետությունում բացակայում է փորձագիտական գործունեության որակավորման շնորհման և դադարեցման միասնական ընթացակարգեր: Այսպիսով փորձագետնին ներկայացվող առաջին պահանջը վերջինիս գիտակ լինելն է կամ այսպես կոչված փորձագետի ձեռնահասությունը:

Հայտնի է, որ փորձագետի ձեռհասությունը փորձաքննության առարկային վերաբերող առաջարված հարցերը լուծելու ունակությունն է, որը հիմնված է փորձագետի հատուկ գիտելիքների վրա³:

Փորձագետի ձեռնահասությունը որոշվում է նրա կրթության և մասնագիտական պատրաստվածության մակարդակով, ինչպես նաև հետազոտությունների տվյալ բնագավառում աշխատանքի փորձով: Փորձագիտական հիմնարկներում փորձագետի ձեռնահասությունն ստուգվում և հավաստվում է համապատասխան որակավորման հանձնաժողովների կողմից, որն ստուգված անձին տալիս է ինքնուրույնաբար որոշակի տեսակի փորձաքննություններ կատարելու իրավունքի համապատասխան փատարությ (թույլտվություն): Այստեղից էլ կարելի է եզրակացնել, որ փորձագետի ձեռնահասության, մասնագիտական կարողություններն ու պիտանիությունը հավաստվում է որակավորման փաստաթղթով:

Փորձագետի հատուկ գիտելիքներ ասելով պետք է նկատի ունենալ որոշակի տեսակի փորձաքննության բնագավառի գիտական տվյալների ամբողջությունը, որոնք փորձագետը ձեռք է բերել բազային կրթության, մասնագիտական որակավորման, ինչպես նաև դատական համապատասխան փորձաքննության բնագավառում աշխատանքային փորձի արդյունքում:

Փորձագետի եզրակցությունը գիտականորեն հիմնավորված չի կարող համարվել, եթե փորձագետի կողմից լուծվող հարցերը վերաբերում են նշանակված փորձաքննությանը, սակայն դուրս են տվյալ փորձագետի ձեռնահասության սահմաններից, այսինքն՝ տվյալ հարցը վերաբերում է նշանակված փորձաքննության առարկային, սակայն դուրս է տվյալ փորձագետի հատուկ գիտելիքների շրջա-

նակից: Հետևաբար կարելի է նշել, որ փորձագետի ձեռնահասությունը փորձագետի եզրակցության գիտական հիմնավորվածության հիմնական չափանիշներից է, այսինքն՝ փորձաքննությունը կատարող փորձագետը փորձաքննությունը կատարել է իր ձեռնահասության սահմաններում, թե՝ ոչ: Կարծում ենք, որ այս չափանիշը պետք է գետեղվի գործող իրավակարգավորումներում, որն էլ հիմք կիանդիասնա դատարանի կողմից փորձագետի եզրակցության գնահատման ժամանակ արժանահավատության որոշման համար:

Փորձագետին ներկայացվող պահանջները, սակայն չեն սահմանափակվում համապատասխան բնագավառում որակավորված և գիտակ լինելու պարտադիր պահանջով: Հաջորդ պահանջը, որին պետք է համապատասխանի փորձագետը, վերջինիս օբյեկտիվությունն ու անաշառությունն է: Համապատասխան բնագավառում փորձագետի գիտակ լինելը և որոշակի ունակություններ ունենալու դեպքում բավարար չէ փորձագետի եզրակցության օբյեկտիվությունն ու անաշառությունն ապահովելու համար: Փորձագետի անաշառությունը և օբյեկտիվությունը պետք է ապահովվի համապատասխան իրավական երաշխիքներով: Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ նախկինում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 23-րդ հոդվածը (մինչև 28.11.2007թ.) արդարացիորեն ամրագրել էր փորձագետին բացարկ հայտնելու ինստիտուտը՝ սպառիչ թվարկելով բացարկի հիմքերը: Այդպիսիք էին հանդիսանում գործի քննության պահին կամ նախկինում նրա ծառայողական կամ այլ կախվածությունը գործին մասնակցող անձանցից կամ նրանց ներկայացուցիչներից, նրա կատարած վերատուգումը կամ փորձաքննությունը, որի նյութերը հիմք կամ առիթ են ծառայել դատարան դիմելու համար: Բացի այդ քաղաքացիական դատավարությունում փորձագետի կարգավիճակը դիտվում էր որպես անհամատեղելի դատավորի, դատախազի, վկայի, թարգմանչի, ներկայացուցչի, դատական նիստի քարտուղարի կարգավիճակի հետ, որոնք նույնպես բացարկի հիմք էին հանդիսանում: Ավելին, Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 17-րդ հոդվածը, որպես փորձագետի բացարկի հիմք, վերը նշված հիմքերից բացի, նախատեսում էր նաև փորձագետին ու կողմերին, գործին մասնակցող այլ անձանց, նրանց ներկայացուցիչներին ազգա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան լինելու հանգամանքը, ինչպես նաև ուղղակի կամ անուղղակի ձևով գործի ելքով շահագրգուզած լինելու:

2007թ. Հայաստանի Հանրապետությունում կատարված դատավարական բարեփոխումների արդյունքում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում ուժը կորցրած են ճանաչվել փորձագետի բացարկին և ինքնաբացարկին վերաբերող դրույթները, ինչի արդյունքում կողմն այլև գրկված է փորձագետին բացարկ հայտնելու ժանրակշիռ լծակից: Փորձագետի բացարկի և ինքնաբացարկի ինստիտուտի բացակայությունը մեր քաղաքացիական դատավարական օրենսդրությամբ կարող է կասկածի տակ դնել փորձագետի կողմից դատարանին օբյեկտիվ և հավաստի եզրակացություն ներկայացնելու հմարավորություն՝ դրանով իսկ խոչընդոտելով վեճի ճիշտ լուծմանը:

Վերը նշվածը հաշվի առնելով՝ կարծում ենք արդարացի կլինի վերականգնել փորձագետին բացարկ հայտնելու և նրա ինքնաբացարկի ինստիտուտները:

Այդ ինստիտուտի վերականգնումը կապահովի փորձագետի անաշառությունն ու օբյեկտիվությունն ապահովող լրջագույն իրավական երաշխիքները՝ հաշվի առնելով նաև քննական հարցի վերաբերյալ այլ երկրների փորձը: Որպես օրինակ նշենք, որ Գերմանիայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը նույնպես նախատեսում է փորձագետին բացարկ հայտնելու ինստիտուտը, ընդ որում դա կատարվում է այն նույն հիմքերով, ինչը որ նախատեսված է դատավորին բացարկ հայտնելու համար:

Հետևաբար առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում վերականգնել փորձագետին բացարկ հայտնելու և նրա ինքնաբացարկի ինստիտուտները, վերականգնել մինչև 28.11.2007թ. գործող և հետագայում ուժը կորցրած ճանաչված ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 23-րդ հոդվածում ամրագրված բացարկ հայտնելու հիմքերը՝ դրան գումարելով փորձագետի՝ գործի ելքով ուղղակի կամ անուղղակի շահագրգուզած լինելու հանգամանքը:

Բացի նշվածից, ճիշտ կլինի, որ փորձագետի մոտ ձեռնահասության (հատուկ գիտելիքների շրջանակի) և արհեստավարժության (կոմպետենտության) բացակայությունը հիմք հանդիսանա փորձագետին բացարկ կամ ինքնաբացարկ հայտնելու

համար: Չնայած, որ մի շարք դատավարագետներ փորձագետի բացարկի կամ ինքնաբացարկի մասին նշելիս, արտահայտում են այն կարծիքը, որ առհասարակ կարիք չկա օրենքում ավելացնել այդ հիմքով փորձագետին բացարկ հայտնելը, քանի որ փորձագետի եզրակացությունը, ինչպես և բոլոր ապացույցները, ենթակա են դատարանի կողմից գնահատման, ուստի և այն կարող է դատարանի կողմից արժանահավատ տեղեկություն չհամարվել իր ծավալի, կատարած աշխատանքի, մեթոդների ընտրության կամ այլ հիմքով: Այդ դեպքում փորձագետը, չտիրապետելով համապատասխան գիտելիքների, անձամբ կարող է ինքնաբացարկ հայտնել:

Սրա հետ դժվար է համաձայնավելը, քանի որ խնդիրը որակյալ եզրակացության կազմումն է և փորձագետին գնահատելով չափազանց դժվար է, քանի որ դատավորները չեն տիրապետում ու չեն ել կարող տիրապետել հատուկ գիտելիքներին: Դատարանը գնահատում է փորձագետի եզրակացությունը մեծամասամբ ֆորմալ տվյալների հիման վրա: Ինչ վերաբերում է փորձագետի կողմից փորձաքննություն իրականացնելուց հրաժարվելուն, ապա նա կարող է օբյեկտիվորեն չփորձել, չտեսնել իր սխալները: Այդ իսկ պատճառով հակված ենք այն կարծիքին, որ փորձագետի կողմից ոչ կոմպետենտության հայտնաբերման պահից դեռ սկզբնական շրջանում՝ փորձաքննության նշանակման պահին, պետք է հնարավորություն տրվի բացարկ կամ ինքնաբացարկ կիրառելու համար:

Փորձագետի անաշառության ապահովման երաշխիքներից է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ վերջինիս հմար ճիշտ և օբյեկտիվ եզրակացություն տալու պարտականությունը ու դրա խախտման հմար պատասխանատվության նախատեսումը:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 45-րդ հոդվածի 2-րդ կետը սահմանում է. «Անձը ում հանձնաբարված է փորձաքննություն կատարել, պարտավոր է ներկայանալ դատարանի կանչով և օբյեկտիվ եզրակացություն տալ իրեն առաջարված հարցերի հիման վրա»: Այն փաստը, որ փորձագետը պարտավոր է ներկայանալ դատարանի կանչով և չներկայանալու հետևանքների մասին կարելի է կոսիել հիմք ընդունելով Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 60-րդ հոդվածի 7-րդ կետը, ըստ որի փորձագետի միջո-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ցով իրականացվող ապացուցման նկատմամբ կիրառվում են վկայի միջոցով իրականացվող ապացուցման կանոնները և հետևաբար ենթադրվում է, որ նրան կարելի է բերման ենթարկել:

Փորձագետը պարտավոր է տալ օրյեկտիվ և ճիշտ եզրակացություն, քանի որ դատարանը նրան նախազգուշացնում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածով նախատեսված ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալու համար քրեական պատասխանատվության մասին, որի վերաբերյալ փորձագետից վերցված ստորագրությունը կցում է դատական նիստի արձանագրությանը (Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 60-րդ հոդված, կետ 6):

Սակայն այստեղ հարց է առաջանում, արդյո՞ք փորձագետի կողմից եզրակացություն տալը դասվում է նրա իրավունքների, թե՝ նրա պարտականությունների շարքին: ՀՀ օրենսդրությունը միանշանակ չի պատասխանում այս հարցին, ի տարբերություն Ո-Դ օրենսդրության, ըստ որի, փորձագետը պարտավոր է ընդունել դատարանի կողմից իրեն հանձնարարված փորձաքննությունը և կատարել իրեն ներկայացված ողջ նյութերի հետազոտություն (Ո-Դ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 85-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Սակայն, վերլուծելով ՀՀ ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը, պարզ է դառնում հետևյալ պատկերը: Ինչ վերաբերում է նրա օրյեկտիվ եզրակացություն տալուն, ապա նախազգուշացման քերթիկ ստորագրելը հարցին տալիս է միայն մասամբ պատասխան, իսկ ի՞նչպես վերաբերել այն հարցին, թե արդյո՞ք նա պարտավոր է եզրակացություն տալ, թե դա միայն նրա իրավունքն է և ցանկացած ժամանակ փորձագետը կարող է իրաժարվել եզրակացություն ներկայացնելով՝ անգամ չիմնավորելով դրա պատճառը, խնդիրը առավել քան բարդանում է այն ժամանակ, եթե փորձաքննությունը հանձնարարվում է ո՛չ թե փորձագիտական հաստատությանը, այլ՝ որպես փորձագետ նշանակված մասնագետներին:

Կարծում ենք, որ ամեն դեպքում փորձագետի կողմից եզրակացություն տալը նրա իրավունքն է, ոչ թե՝ պարտականությունը, իսկ արդեն եզրակացություն տալու դեպքում, այսինքն՝ եթե իր կամքով որոշել է տալ եզրակացություն, ապա նոր միայն այն հանդիսանում է նրա պարտականությունը, որն էլ դիտվում է օրյեկտիվ եզրակացություն տալու

պարտականություն:

Դա կարելի է բացատրել նաև այն հանգամանքով, որ ներկայումս փորձագետի, ինքնարացարկի ինստիտուտի բացակայության դեպքում, եզրակացություն տալը միանշանակ տեղին է դասել նրա իրավունքների, այլ ոչ թե պարտականությունների շարքին:

Սույն խնդիրը հստակ ձևակերպված է Ո-Դ օրենսդրությամբ, մասնավորապես՝ «Ո-ատական փորձագիտական գործունեության մասին» դաշնային օրենքի 16-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ փորձագետը պարտավոր է ընդունել և կատարել փորձագիտական իիմնարկների դեկավարի կողմից իրեն հանձնարարված փորձաքննությունը, անցկացնելու ամբողջական հետազոտություն իրեն ներկայացված գործի նյութերի և օրյեկտների վերաբերյալ, տալու օրյեկտիվ և իիմնավորված եզրակացություն՝ իրեն հանձնարարված հարցերի շուրջ: Այստեղից պարզ երևում է, որ հոդվածը ամբողջական է և լրացված՝ զերծ տարարնույթ մեկնաբանությունների հնարավորություններից:

Խոսելով դատական փորձագետների մասին՝ անհրաժեշտ է տարբերակել դատական փորձաքննություն՝ դատական փորձագետներով հանդերձ ոչ դատական փորձագիտական հաստատություններից՝ ոչ դատական փորձագետներով համապատասխանաբար, որոնք պատվիրվում են գործին մասնակցող անձանց կողմից՝ դրանց արդյունքները իրենց պահանջների և առարկությունների հիմքում դնելու նպատակով⁵:

Ոչ դատական փորձաքննության անցկացման և դրա արդյունքում ստացված եզրակացությունը դատարանի վճռի հիմքում դնելու իրավաչափության հարցին գործնականում անդրադարձել է Վճռաբեկ դատարանը: Վերջինս, հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի որևէ հոդվածով նախատեսված չէ դատավարության մասնակցի նախաձեռնությամբ անցկացված փորձաքննության անբույլատրելիությունը, նման եղանակով ստացված փորձագիտական եզրակացությունները դիտարկել են որպես թույլատրելի ապացույց՝

Այստեղ նպատակահարմար ենք գտնում անդրադարձականը՝ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նախագծի 74-րդ հոդվածին՝ համաձայն որի «Գործին մասնակցող անձի ներկայացրած փորձագետի եզրակացությունն իր ապացուցողա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան նշանակությամբ հավասարազոր է առաջին ատյանի դատարանի որոշմամբ նշանակված փորձաքննության արդյունքում ստացված փորձագետի եզրակացությանը, եթե այն կատարած փորձագետը մինչև նախնական դատական նիստի վարտը դատարանի առջև գրավոր հաստատում է այն՝ նախազգուշացվելով ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալու համար քրեական պատասխանատվության մասին»: Ըստ Էության այս նորմի նախագիծը հանդիսանում է ոչ դատական փորձագետի կողմից ոչ դատական փորձաքննության իրականացման նախադրյալ:

Գործնականում արտադատական փորձաքննության արդյունքները դատական գործընթաց ներգրավվում են որպես գրավոր ապացույց⁷: Արտադատական փորձաքննությունը կոնկրետ մասնագիտացված փորձագիտական հաստատության հանձնարարելու դեպքում, փորձագետը նշանակվում է վերջինիս դեկավարի կողմից՝ փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշումը ստանալուց հետո, ուստի դատարանի՝ փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշման մեջ նշվում է ոչ թե փորձագետի անունը, այլ՝ այն մասնագիտացված փորձագիտական հաստատության անվանումը, որին հանձնարարվում է փորձաքննության կատարումը: Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 45-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջը վերաբերում է ոչ միայն դատական փորձագետին, այլ նաև՝ դատարանի որոշման հիման վրա մասնագիտացված փորձագիտական հաստատության դեկավարի կողմից որպես փորձագետ նշանակված աշխատակցին: Ուստի փորձագետ նշանակվող անձը պետք է տիրապետի գիտության, տեխնիկայի, արհեստի և արվեստի կամ այլ բնագավառի համապատասխան հատուկ գիտելիքների, այսինքն՝ լինի ձեռնահաս և ունենա համապատասխան բնագավառի մասնագետի որակավորում, որը հաստատված է օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Միևնույն ժամանակ, այն դեպքերում, երբ, որպես փորձագետ, նշանակվում է նման հաստատությունների աշխատակից չհանդիսացող անձը, համապատասխան որակավորման առկայության կամ բացակայության հարցը լուծում է դատարանը կամ փորձագիտական հաստատության դեկավարը՝ հաշվի առնելով տվյալ մասնագետի կրթությունը, գիտական աստիճանը, աշխատանքային փորձը, նրա ձեռնահասության մասին վկայող այլ հանգամանքները:

Այսպիսով, ամփոփելով վերը շարադրյալը, պետք է նշել, որ քաղաքացիական գործով փորձագետը, անկախ նրանից, թե հանդիսանում է դատական կամ արտադատական փորձագետ,

1. պետք է լինի գործով չշահագրգռված անձ,
2. հատուկ գիտելիքների ոլորտում իրազեկ մասնագետ,
3. ունակ լինի կազմելու փորձագիտական եզրակացություն՝ հատուկ դատավարական ընթացակարգով,

4. նշանակվի հատուկ մարմնի կողմից:

Անդրադառնալով փորձագետի գործունեությանը՝ պետք է նշել, որ դրան բնորոշում են ինքնուրույնությունը, անհատականությունը, անձնական պատասխանատվությունն իր կողմից կատարված աշխատանքի արդյունքների համար: Փորձագետի ինքնուրույնությունն արտահայտվում է նրանում, որ իր իրավասությունների սահմաններում ազատ է հետազոտությունների կատարման մեթոդիկայի ընտրության հարցում, սակայն այդ ինքնուրույնությունը հարաբերական է, քանի որ նրա կողմից ընտրված հետազոտության մեթոդները և միջոցները չպետք է խախտեն իրեղեն ապացույցների հետ վարդելու կանոնները, դատավարության մասնակիցների իրավունքներն ու ազատությունները, համապատասխաննեն համամարդկային բարոյական նորմներին:

Փորձագետի ինքնուրույնությունը նշանակում է նաև հետազոտություն կատարելիս նրա ենթակայության բացակայություն, որպես մասնագետ՝ իր իրավասության շրջանակներում հարցերը լուծելիս անկախ պետք է լինի անմիջական դեկավարի, դատավորի, գործի հարցում շահագրգիռ անձանց ազդեցությունից:

Փորձագետի իրավասությունը՝ կոնկրետ տեսակի, ձևի և ենթատեսակի դատական փորձաքննության տեսությանը և մեթոդիկային տիրապետելի է: Ընդունված է տարբերել փորձագետի իրավասության գիտական և սուբյեկտիվ կողմերը: Փորձագետի գիտական իրավասությունը հատուկ գիտելիքների ծավալն է, որոնց պարտավոր է տիրապետել դատական փորձաքննության տվյալ տեսակի, ձևի, ենթատեսակի յուրաքանչյուր ներկայացնեցիչ:

Կոնկրետ անձի իրավասության սուբյեկտիվ կողմը կոնկրետ ձևի, ենթատեսակի փորձաքննությունների տեսությանը և մեթոդիկային տիրապե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տելու աստիճանն է: Այն կախված է տվյալ անձի փորձից, նրա բազային և հասուկ կրթությունից, նոր մեթոդների և մեթոդիկաների նրա իմացությունից:

ՀՀ գործող դատավարական օրենսգրքերում ոչինչ չի ասվում դատական փորձագետի անկախության մասին: Փորձագետի անկախությունը հանդիսանում է դատավարական ինքնուրույնության հիմքը, որը երաշխավորվում է իրավասումարնի կողմից: Փորձագետի անկախությունը ուղղակիորեն առնչվում է անկախ և անկողմնակալ դատարանի գործունեության հետ, փորձագետի անկախությունը այն հայելին է, որն աներկայորեն կարելի է ասել արտացոլում է դատարանի անաշ-

ոության մակարդակը:

Դատական փորձագետը անկախ է մեթոդների, միջոցների և կիրառած մեթոդիկայի ընտրության հարցում, որն իր կարծիքով անհրաժեշտ է կոնկրետ օբյեկտների փորձաքննության համար: Փորձագետի նկատմամբ որևէ ճնշում գործադրելը կամ այլ կերպ նրա աշխատանքին խոչընդոտելը դատական գործի մասնակիցների կամ այլ անձանց կողմից անթույլատրելի է ու պաշտպանվում է քրեական օրենսգրքով:

¹ Տե՛ս Շլյախօվ Ա. Բ. Սудебная экспертиза: Организация и проведение. М., 1979, С. 24.

² Տե՛ս Թադևոսյան Լ. «Դատական փորձագետի դատավարական վիճակը», Պետություն և իրավունք, 2009, N 4, էջ 90:

³ Տե՛ս Դավթյան Ա. Գ. Էքսպերտիզա և դատարանը. Մ, 1995 Ը. 19-20.

⁴ Տե՛ս Կոմментарий к Арбитражному процессуальному кодексу Российской Федерации. Со вступительной статьей В.Ф. Яковлева, С. 221.

⁵ Տե՛ս Մելքոնյան Ս. Գ. Ապացուցումը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում, ԵՊՀ իրատ., Երևան, 2012, էջ 211:

⁶ Տե՛ս ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-168 (ՎԴ) 2008թ. քաղաքացիական գործով 23.04.2008թ. որոշումը և թիվ 3-657 (ՎԴ) 2008թ. քաղաքացիական գործով 28.11.2008թ. որոշումը:

⁷ Տե՛ս Ղարայյան Ա. Փորձագետի եզրակացությունը քաղաքացիական դատավարությունում, Դատական իշխանություն, Երևան, 2010, էջ 54:

⁸ Տե՛ս Российская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе, М.: Норма, 2006, С. 44.

Գրականություն

1. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրը:
2. ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-168 (ՎԴ) 2008թ. քաղաքացիական գործով 23.04.2008թ-ի թիվ 3-657 (ՎԴ) 2008թ. Քաղաքացիական գործով 28.11.2008թ-ի որոշումները:
3. Ֆедеральныи закон о Государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации, 31.05.2001г.
4. Ս. Գ. Մելքոնյան «Ապացուցումը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում», ԵՊՀ իրատ., Երևան, 2012թ. Էջ 211-228:
5. Թադևոսյան Լ. «Դատական փորձագետի դատավարական վիճակը», Պետություն և իրավունք, 2009թ., N 4, էջ 90:
6. Ա. Ղարայյան «Փորձագետի եզրակացությունը քաղաքացիական դատավարությունում», Դատական իշխանություն, Երևան, 2010թ. Էջ 54:
7. Դավթյան Ա. Գ. Էքսպերտիզա և դատարանը. Մ, 1995, Ը. 19.
8. Կомментарий к Арбитражному процессуальному кодексу Российской Федерации. Со вступительной статьей В.Ф. Яковлева, С. 221.

9. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе М.: Норма, 2006. С. 44, С. 656.
10. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С, Корухов Ю.Г. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. Уч., 2008, Изд-во: Норма, М., С. 205, С. 400.
11. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: Организация и проведение. М., 1979. С. 24.
12. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. М.: Городец, 2000 С. 101.

Армен Езекян

Заведующий кафедрой юриспруденции академии
государственного управления Республики Армения,
кандидат юридических наук, доцент

РЕЗЮМЕ

Роль и значение судебного эксперта в гражданском процессе

Основная цель исследования-выявление понятия судебного эксперта, демонстрация его профессиональных возможностей и полезности, детализация сферы деятельности. Предметом исследования является уточнение статуса судебного и внесудебного эксперта, его роль и значение в практике. Исходя из необходимости более детального теоретического и практического изучения правового регулирования вышеуказанных вопросов, с нашей стороны будут использованы определенные исследовательские методы, цель которых обеспечить объективность и правдоподобность исследования и его научных результатов.

Ключевые слова: судебный эксперт, особые знания, объект экспертизы, институт предъявления отвода эксперту, независимость эксперта.

Armen Yezekyan

Public Administration Academy of RA
Head of Department of Law
PhD in Law, associate professor

SUMMARY

The role of legal expert in civil litigation

The research is dedicated to discover the definition of legal expert, representation of expert's special legal status, nature and peculiarities, including professional abilities and compliance, his activities in detail. The article discusses the status of judicial and non-judicial experts, their roles and functions in practice. Taking into consideration the necessity of the detailed theoretical and practical analysis of legal regulation of above mentioned issues we shall use certain research methods. The usage of that methods aims to ensure the objectivity and trustworthiness of the research and its scientific results.

Keywords: Legal expert, special knowledge, the subject of expertise, expert withdrawal, expert independence.

МАРИАМ ЭВОЯН

Аспирант кафедры гражданского и гражданско-процессуального права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ОБЩЕЙ СОБСТВЕННОСТИ В РИМСКОМ ПРАВЕ

Статья посвящена исследованию истории становления и развития института общей собственности в римском праве и выявлению особенностей регулирования данного института в различные периоды становления римского государства. В настоящей работе исследованы не только конкретно закрепленные положения, регулирующие право общей собственности в римском государстве, но и приведены практические примеры.

Был проведен анализ правоотношений в сфере регулирования института общей собственности с учетом особенностей истории становления и развития римского государства со времен Древнего Рима до постклассического периода развития римского права- Римской Империи.

Ключевые слова: общая собственность, римское право, история, Древний Рим, классический, постклассический, период.

Право собственности всегда являлось одним из основных институтов гражданского права и необходимым элементом законодательства и правоприменительной практики любого правового, социального и демократического государства. Наличие защиты данного права и всех ее подвидов в каждом конкретном государстве всегда было одним из показателей правовой защищенности интересов граждан данного государства.

В условиях развивающейся экономики и сложных социальных связей еще со времен Древнего Рима право собственности получило свое развитие путем установления и защиты права общей собственности.

К вопросам регулирования института общей собственности в римском праве в своих исследованиях так или иначе обращались многочисленные иностранные авторы, такие как Рудольф Зом¹, Юлиус Барон², и другие.

В Республике Армения и Российской Федерации также существуют многочисленные авторы, посвятившие свои работы изучению римского права, такие как Д.Д. Гrimm³, Д. О. Тузов⁴, Г.Г. Сафарян⁵, В.Д. Аветисян⁶ и другие.

Однако, несмотря на столь многочисленные исследования римского права, вопросы функционирования именно института общей собственности в римском праве не получили

должного, на наш взгляд, освещения.

Актуальность выбранной нами темы обусловлена тем фактором, что основы института общей собственности были заложены еще в нормах римского права, а в настоящее время отсутствует должное научное исследование данного института и истории его становления, отсутствуют отдельные исследовательские работы, посвященные именно функционированию института общей собственности в римском праве. Между тем, именно римское право послужило эталоном для становления и развития законодательства многих современных государств, осуществлявших ее рецепцию, в том числе и для Республики Армения и Российской Федерации. Этим и обусловлена значимость и практическая необходимость проведения настоящего исследования.

Целью настоящей работы является изучение основ становления и историко-нормативного развития института общей собственности в римском праве.

Переходя непосредственно к рассмотрению становления и развития института общей собственности в римском праве, отметим, что уже здесь собственность считалась неограниченным в своем содержании правом господства над вещью⁷.

Для изучения особенностей развития института общей собственности необходимо обратиться также к различным периодам становления римского права,

как целостного исторического феномена.

Формирование римского права начало со времен Древнего Рима, где установилось и применялось древнеримское право (VIII- III вв. до н.э.). Принципы и институты древнеримского права были под воздействием древне-общинных и социально-психологических привычек и традиций, неизменно были связаны с деятельностью понтификов и наделены акцентированным религиозным оттенком.

В этот период начинается постепенное разграничение светского и канонического права и появление государственного законодательства, началом которого послужили Законы XII таблиц (450-449 гг. до н.э.). Они из себя представляли закрепление норм обычного права, однако их полноценный текст до нас не дошел. Их содержание воспроизводится на основании произведений римских историков и правоведов. Законы XII таблиц служили основным источником для формирования публичного и частного права в Древнем Риме, а также отражали социальные отношения римского общества во время перехода к рабовладению.

В этот период начала развиваться частная собственность, однако общинная собственность пока что препятствовала ее укоренению в жизни общества.⁸

В Древнем Риме содержание права собственности составляли: право использования имуществом (*jus utend*), пользования его доходами, плодами (*jus fruend*), право распоряжения (*jus abutenti*), право владения (*jus possidenti*) и право требования (*jus vindicandi*).

Знаменитый цивилист XX века М. Бартошек, определяя понятие общей собственности, существующее в римском праве, отмечает, что данный институт получил название “*communio (ipso indiviso)*” или “*condominium*”, что означает общую собственность, когда несколько лиц имеют право собственности на одну и ту же вещь⁹. В то же время отметим, что термин “*condominium*” не является римским, и начал употребляться уже после падения римского государства. В источниках римского же права для данного вида собственности употреблялись термины “*communis*”, “*socius*”, и т.д.¹⁰

Изначально в римском праве считалось, что конкретная вещь, по общему правилу, не могла принадлежать одновременно нескольким лицам: *duorum*

in solidum dominium esse non potest. Между тем, вследствие наличия практики принадлежности конкретной вещи нескольким лицам, древний классик Кв. Муций Сцевола выдвинул идею собственности многих лиц на одну вещь в идеальных долях - *pars pro indiviso*¹¹. Это и являлось право, впоследствии названное *condominium*, собственность.

Уже в римском праве право общей собственности строго отличалось от права собственности юридического лица, так как считалось, что в последнем случае юридическое лицо выступало как единый собственник конкретного имущества.

Переходя непосредственно к способом приобретения и установления права общей собственности, отметим, что в римском праве общая собственность возникала в следующих случаях:

- несколько лиц смешав собственные материалы (*confusio* или *commixtio*), создавали одно новое тело,
- несколько лиц сообща приобретали или получали по наследству (*cohereditas* или *legatum per vindicationem*) одну вещь,
- заключали договор товарищества (*societas*). Здесь собственников называли “товарищами” (*socii*).

Следует отметить, что в римском праве общая собственность возникала чаще всего по поводу наследования.

В римском праве общая собственность, основанная на соглашении сторон, называлась *communio voluntaria*, основанная на другом обстоятельстве (наследовании, законе, случайном смешении вещей) – *communio incidentis*¹². Например, здесь был известен случай, когда сухая или жидккая вещь различных хозяев смешивались случайно или действием одного из собственников так, что нельзя было их разъединить¹³. В этом случае происходило *confusio* (*confundere*) – это смешение жидких веществ, или таких, которые могут стать жидкими, напр., золото, серебро. *Confusio* в римском праве рассматривалось как особый способ приобретения собственности. Оно имело некоторые необходимые черты:

- не должно было быть произведено по общему согласию, а должно было быть случайностью, или одним из собственников без согласия другого, или третьими лицами без согласия собственников. В слу-

ИРДИГИЧАСУЛЮЭЛГҮ

час же смешения, по согласию собственников, наступала общая собственность по *traditio ex justa causa*.

- должно было быть таким, чтобы невозможно было бы вновь отделить соединенные вещества. Если такое отделение было возможно, например, при соединении серебра с оловом, то никакой перемены в праве собственности не наступало, каждый оставался собственником своего материала и мог требовать у владельца смеси выдела (*actione ad exhibendum*) и выдачи (*rei vindicatione*) его.

- *confusio* не должно производить *novam speciem*, а иначе прилагаются начала приобретения собственности по *specificatio*.

По *confusio* каждый участник приобретал право собственности на входящее в смесь вещество другого в определенной доле. То есть таким образом приобреталась общая долевая собственность на данную вещь.

В римском праве существовало также *commixtio* (в римском праве *confundere*) - это смешение твердых веществ при таких же условиях, при каких происходит *confusio*. Так как при данном смешении, например, зерна различных хозяев, соединенные вещества не терпели никакого существенного изменения, то нельзя было допустить и какой-либо перемены в праве собственности на них, и, следовательно, каждый мог виндицировать свои зерна у каждого владельца. Но в случаях затруднительности распознать в смеси вещества, принадлежащие каждому из данных лиц, судья приговаривал каждому согласно стоимости его вещества долю в смеси. Таким образом, не *commixtio* устанавливает общую собственность, а *adjudicatio*.

Переходя к рассмотрению приобретения права общей собственности в порядке наследования, отметим, что в самой ранней стадии своего развития институт общей собственности существовал в виде родового имущества.

В Древнем Риме завоеванная земля переходила в общую собственность всего государства. Далее ее пользовались для устройства колоний (*agri divisi ac assignati*), а еще позднее допускали распродажу ее в частные руки (*agri quaestori*)¹⁴. В дальнейшем, постепенно принадлежность того или другого участка стала связываться с сидящей на ней семьей – *familia* (семейная собственность).

Римский гражданин мог быть *paterfamilias* (домовладыка) или *filiusfamilias* (сын семейства), в зависимости от того, свободен ли он от отцовской власти (*homo siu juris*) или подчинен отцовской власти (*homo alieni juris*). *Paterfamilias* является *homo siu juris*, а *filiusfamilias* является *homo alieni juris*.

В период Древнего Рима *filiusfamilias* мог заключать договоры по гражданскому праву, сделки о приобретении собственности, мог быть назначен по завещанию наследником, заключать полноправный брак и т.д. Однако, все, что приобретает *filiusfamilias*, он приобретал для *paterfamilias*: собственность, право требования, даже супружеская власть над своей женой, отеческая власть над своими детьми¹⁵ приобреталось не для него, а для его *paterfamilias*.

Здесь стоит отметить, что правоотношения таких *filiusfamilias* и рабов с *paterfamilias* представляли из себя институт необходимого представительства в римском праве. Как отмечает Азаревич, приобретение прав через этих лиц обуславливалось той основной организацией римской семьи, по которой личность подчиненных домочадцев и несвободных настолько поглощалась *paterfamilias*, что первые рассматривались простыми имущественными орудиями последнего¹⁶. То есть желание подобных представителей не имело никакого значения для юридических последствий сделки. Всякое установленное ими право без внимания к их воле, в силу законной необходимости становилось правом *paterfamilias*. Имел ли *paterfamilias* какое-либо представление о таком приобретении или вообще желание приобрести данное имущество - в римском праве было несущественно. Поэтому и многие авторы в дальнейшем отрицали наличие представительских отношений в данных правоотношениях¹⁷.

На наш взгляд, данные правоотношения в римском праве действительно были представительскими, однако с определенной особенностью; они являлись представительством по собственной инициативе. Например, на наш взгляд, данный институт в некотором роде схож с установленным в п. 1 ст. 183 ГК РФ положением, согласно которому при отсутствии полномочий действовать от имени другого лица или при превышении таких полномочий сделка считается заключенной от имени и в интересах совершившего ее лица, если

только предполагаемый впоследствии прямо не одобрят эту сделку. То есть здесь присутствует возможность дальнейшего одобрения данной сделки и установления наличия предыдущего представительства. Таким образом, считаем, что данные семейные правоотношения в римском праве были представительскими.

Итак, в римском доме, по древнему праву, существовала только одна собственность, - собственность *paterfamilias*, только одна супружеская и отцовская власть, - власть *paterfamilias*. Только долги сын семейства преобретал для себя самого. Таким образом, *filiusfamilias* был правоспособен на пассивное имущество, а на активное - нет.

Отметим также, что здесь существовали также различия между категориями *filiusfamilias*, например, подчиненных детей и рабов к юридическим признакам сделки. Подчиненные сыновья определяли действительность сделки своей личной дееспособностью, а рабы, как существа, по общему правилу, неправоспособные, определяли действительность сделки способностью их господ.

В дальнейшем, в период Римской Империи права *fullisfamilias* расширились и он уже мог приобретать имущество для себя.

Так, сначала Константин (319г.) постановил, что отец не мог отчуждать имущество, которое достается детям по наследству от их матери. Императоры Аркадий и Гонорий (395г.) постановили то же самое относительно имущества, которое доставалось подвластными каким бы то ни было путем, например, в виде дара, от восходящих матери, т.е. от деда, бабки, прародителя и т.д. Но во всех случаях распоряжение и пользование имуществом оставалось у *paterfamilias*. Затем, еще позже (именно в 426г.) императоры Эдосий II и Валентиан III постановили, что то имущество, которое один супруг предоставлял другому, находящемуся под властью, приобреталось не домовладыкой, а самим подвластным, при чем здесь впервые указывается, что во всех трех случаях собственность переходит не к отцу, а к подвластному¹⁸. Наконец, Юстиниан окончательно урегулировал этот институт, постановив, что во всех вышеуказанных случаях собственником становился подвластный, а *paterfamilias* приобретал узуфрукт на все такое имущество. Согласно юстиниановскому праву, сын семейства не мог приобретать что-либо только от отца. Считалось, что все, что приобретал

сын дома от отца, оставалось собственностью отца.

Вышеуказанные правоотношения между *paterfamilias* и *filiusfamilias* привели непосредственно к установлению порядка наследования и института общей собственности в римском праве.

Так, здесь самая ранняя форма общей собственности была *consortium ercto non cito*.

При *consortium ercto non cito* участок принадлежал семье в лице ее *paterfamilias*. Здесь действовал принцип “*Fundus meus est ex jure Quiritium*” – значит: “участок – мой в силу моего права гражданства, в силу публичного порядка распределения земли между членами общины”¹⁹. Таким образом, здесь впервые возникает представление о конкретной юридической связи лица с вещью – первый и наиболее существенный элемент права собственности. На наш взгляд, именно вследствие этого здесь зародилась *rei vindicatio* с заявлением “*hunc fundum ex jure Quiritium meum esse aio*”.

Consortium ercto non cito состояла из общества *sui heredes* которые, после смерти их *paterfamilias*, становились *sui iuris* и общими собственниками его имущества, когда это было неразделимое имущество²⁰. Так, например, *paterfamilias* после своей смерти оставлял законными наследниками трех сыновей. В этом случае все они становились общими собственниками имущества наследодателя, но при этом, каждый из них в размере 1/3 части неразделимого имущества.

Здесь каждый из собственников имел право распоряжения всей вещью и мог требовать раздела общей собственности посредством *actio familiae erciscubdae*. Этот иск о разделе наследства являлся древнейшим иском о разделе общего имущества и был закреплен законами XII таблиц²¹.

В раннем классическом периоде эта форма общей собственности устарела и в конечном счете исчезла с правовой арены.

В классический период развития римского права отражением права общей собственности было закрепленное положение, согласно которому, если посередине реки образовывался новый остров, то он являлся общим для всех тех, кто по обеим сторонам реки имел прибрежные владения; если же остров возникал не посреди реки, то он признавался принадлежащим тем, кто на ближайшей стороне владел прибрежными участками земли²². Мы считаем, что так как римское право на данном этапе своего

ИРДИГИЧАСЫЛГЫ

развития не признавало возможности солидарной (совместной) собственности (когда каждый из собственников имеет полное право на всю вещь, т.е. без определения долей), то данная норма, закрепленная в Институциях Гая отражала наличие долевой собственности лиц на отдельные части данного острова, пропорционально размеру их прибрежных владений.

Другая форма общей собственности, которая существовала во времена правления Юстиниана и в дальнейшем легла в основу рецепции норм, была *communio ipso indiviso*, в последующем названное *condominium*. Она возникала, когда два или более лиц вместе покупали или приобретали по наследству одно и то же имущество²³. Здесь каждый собственник имел конкретную идеальную долю в общей собственности и мог использовать, отчуждать, закладывать или иным способом распоряжаться своей долей по своей воле (*pars quata, p. pro indiviso*). Пропорционально этим долям распределялись все доходы и издержки. Более того, пропорционально своей доле, каждый собственник мог полностью использовать всю общую собственность.

Размер доли влиял на участие ее обладателя в прибылях и убытках, связанных с данной вещью. В римском праве не допускалось “львиное товарищество”, в котором одному товарищу принадлежало только участие в прибылях, а другому – только в убытках. Однако договором могло быть установлено непропорциональное участие собственников в прибылях и убытках.

Таким образом, римская общая собственность всегда – собственность долевая. По общему правилу доли считались равными, однако договором (или завещанием) могло быть установлено иначе.

При случайному смешении принадлежащих различным лицам однородных веществ (вины, зерна и т.п.) размер доли каждого определялся объемом вещества, принадлежавшего ему до смешения. Так, в Дигестах Юстиниана указывается практическое применение права общей собственности. Здесь отмечается, напр, что если зерно, принадлежащее двум лицам, было смешано не по их воле, то каждому из них принадлежал вещный иск на это, (на смешанное зерно), насколько зерно каждого оказывалось имеющимся в общей массе; если же смешение было произведено по их воле, то зерно считалось общим, и

имелся иск о разделе общего имущества²⁴.

Доля в праве общей собственности рассматривалась как самостоятельный объект прав. Ее можно было закладывать, продавать, дарить, завещать без согласия остальных собственников (если речь не идет о товариществе, поскольку вступление другого лица в договор товарищества против воли остальных товарищей невозможно). Римское право не знало каких-либо привилегий собственников при отчуждении одним из них доли в праве общей собственности. В частности, не существовало права преимущественной покупки другими собственниками продаваемой участником общей собственности доли.

Здесь каждый из собственников являлся субъектом идеальной доли (*pars quata*, в отличие от *pars quanta*- реальной доли) в праве на вещь. Как было уже отмечено выше, в римском праве существовала принципиальная недопустимость солидарной (совместной) общей собственности (без определения долей).

Более подробно останавливается на этом вопросе римский юрист Цельз, который выдвинул идею одновременного существования собственности на всю вещь в нераздельности и собственности на определенную ее долю, принадлежащую каждому из общих собственников. Он утверждал, что каждый из собственников “*totius corporis pro indiviso pro parte dominium habet*”²⁵, имел долевое право собственности на всю вещь в целом; ему принадлежала, следовательно, не доля вещи, а доля права на вещь. Понимание отношения права общей собственности в качестве долевого права на всю вещь приводило к тому, что, если право собственности одного из участников этой общности почему-то отпадало, право другого расширялось; например, отказ от права собственности со стороны одного из двух участников общности приводил к тому, что право другого начинало осуществляться полностью²⁶.

Тем не менее, здесь собственник не имел права распоряжения всей вещью, потому что такое распоряжение и всякого рода изменения вещи или права на нее требовали согласия всех собственников.

В то же время каждый собственник имел *ius prohibendi*: право запрета собственников

использования общего имущества экстраординарным и соответственно, неприемлимым способом²⁷. Соответственно, стороны должны были достичь соглашения по поводу использования или эксплуатации собственности, а если такой консенсус был невозможен, они должны были прекратить собственность. Таким образом, правомочия собственника осуществлялись по взаимному согласию всех лиц-обладателей при гарантии запрета любого из лиц на действия, разрушающие право совместной собственности (например, продажа вещи другим лицам, ее уничтожение и т.п.)²⁸.

Несмотря на все вышеуказанные особенности права общей собственности, Азаревич, ссылаясь на работы Вангероу, отмечает, что общая собственность в римском праве не являлась особым каким-либо видом собственности²⁹.

Особого внимания также заслуживают вопросы прекращения и порядок защиты права общей собственности.

Итак, если собственники решали прекратить собственничество и разделить общую собственность, но не могли достичь согласия по поводу подходящего метода разделения, каждый из них мог начать одно из действий, приемлемых в данном случае:

- *actio familiac circiscundae* для разделения общего наследства; и
- *actio communi dividendo* для разделения остальной общей собственности.

Данные виды исков, наряду с иском *finum regundorum*, считались исками *actiones quae mixtam causam habent*. У них, как отмечает профессор Барон, было двойственное содержание. С одной стороны, они были направлены на раздел общей собственности или установление межей, чего можно требовать от любого участника общей собственности или любого соседа, но, с другой стороны, между данными определенными участниками общей собственности или определенными соседями существует обязательство из общности имущества или отношения соседства, и обязанности, отсюда проистекающие (*praestationes personales*), также защищались этими исками³⁰.

Actio communi dividendo имел ту особенность, что, в то время как по общему правилу судебное решение по делу о праве собственности только проверяет, констатирует и защищает право, уже

существовавшее до того, судебное решение по иску о разделе общего имущества служило способом установления новых прав³¹.

При разделе судья руководился собственным усмотрением, но оценивать делимую вещь должен был по справедливой цене - *iusto pretio aestimare*³². Если конкретная собственность была разделима, судья был обязан принять решение о разделе имущества пропорционально долям, которыми собственники имели, и присудить каждому соответствующую долю (*adjudication*). С другой стороны, когда общая собственность была неразделима, судья мог присудить имущество одной стороне и обязать его заплатить остальным конкретную сумму денег в качестве компенсации³³. Судья мог также обязать продать данное имущество, а врученные от такой продажи деньги разделить между собственниками. Во всех случаях здесь происходит передача собственности. *Adjudicatio* (присуждение)- это приговор судьи в вышеуказанном процессе о разделе.

Вышеотмеченная передача собственности могла также совершаться без процесса (собственники сами отделяются друг от друга). Здесь нужна была "традиция" (взаимная передача владения). Но после нее также мог быть вышеуказанный процесс о разделе, если полюбовное объединение не удалось. В этом случае она совершалась через приговор вышеуказанный судьи, присуждение, *adjudicatio*. Оно приводило к перемене собственности без передачи владения, в том случае, если ответчик действительно был собственником. Судебная *adjudicatio* переносило собственность одного тяжущегося на другого. Ответчик в процессе, право на собственность которого присуждалось лицу судьи, был его предшественником. Поэтому *adjudicatio* считалось также производным способом приобретения собственности, зависящим от права этого предшественника.

Здесь следует отметить, что знаменитый цивилист Рудольф Зом, приводил разграничение между вышеуказанным процессом о разделе -*adjudicatio* с процессом о признании невладеющего собственника против владеющего несобственника (*rei vindicatio*)³⁴. В последнем случае приговор имел силу простого объявления: констатирования факта наличия собственности лица, владевшего ранее данной собственностью, против лица владеющего на

ԱՐԴԻՐԱՎԱՐԺՈՒՆ

данный момент. Вследствии его ответчик исключается из возможности дальнейшего оспаривания. Напротив, приговор в процессе о разделе имеет силу акта установления. В результате данного процесса лицо приобретает собственность, которой раньше не имел, собственность ответчика (*condominus*). Вследствие этого, лицо, которое ранее считалось одним из собственников, теперь становится единственным собственником. Поэтому *adjudicatio*- это основание приобретения собственности, наряду с традицией и т.д., а приговор в процессе о собственности (*rei vindication*) не представляет из себя какое-либо основание приобретения собственности, а является только средством защиты от ранее приобретенной собственности.

В постклассический период римского права конструкция общей собственности некоторыми авторами уже считалась неудовлетворительной и противной общим началам права³⁵.

Подытожив наше исследование, отметим, что суть юридической конструкции общей собственности в римском праве состояла в принадлежности каждому участнику собственности права собственности на всю вещь, но только в размере его части. Данная конструкция общей собственности в римском праве вела к становлению следующих характерных черт права общей собственности:

- отдельный участник не имел права распоряжения целой вещью без согласия всех остальных собственников, т.е. не мог продать, заложить, обременить сервитутами и т.д. Своей идеальной долей каждый собственник мог распоряжаться свободно, но только если устанавливаемые права не нарушили права участия других собственников;
- каждый собственник был вправе принять меры, необходимые для поддержания вещи в нормальном хозяйственном состоянии и без согласия других собственников, но они обязаны были возместить ему разумно совершенные при этом расходы;
- конкретный собственник не имел права применения какого-либо физического воздействия или изменения малой части вещи без согласия остальных участников, например, не мог заложить для себя поля, занять в общем доме для себя комнату или изменить назначение земельного участка. Так как

каждая материальная часть вещи принадлежала каждому участнику в размере его доли, общее правило гласило: *in re communi potior est conditio prohibentis*- в общем имуществе обязательным условием являлось право запрещения. Здесь исключением являлось усовершенствование вещи, то есть если усовершенствование было необходимо для поддержания общего имущества или должного пользования конкретным собственником, то каждый собственник мог произвести ее без согласия других. Это положение в римском праве часто применялось, например, при исправлении общей стены, разделяющей два здания;

- необходимость единогласия при распоряжении вещью делала отношения в *communio* чрезвычайно тягостными, подвергая каждого отдельного участника произволу другого. Поэтому и каждому участнику предоставлялось право требования раздела общего имущества в любое время путем вышеисследованного иска *actio communis dividundi*. Более того, в римском праве общий собственник не мог навсегда отказаться от права требования раздела общего имущества, так как данный отказ считался недействительным. Следует также отметить, что в римском праве обязательственные правоотношения между собственниками общей собственности, вытекающие из *communio*, должны были быть рассмотрены в обязательственном праве;
- в римском праве отказ одного из собственников от своей части в общем имуществе *de jure* вело к присоединению ее к собственности остальных собственников.

Итак, право общей собственности в Древнем Риме возникало и развивалось на протяжении многих веков. Римские юристы осознавали всю важность и необходимость правового регулирования общей собственности и ее влияние на экономическое и правовое развитие страны.

- ¹ Տե՛ս Ռուդոլֆ Զօմ, Ինստիտուցիա Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1888, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5.
- ² Տե՛ս Բարոն Յոհան Ա. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1898, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5.
- ³ Տե՛ս Գրիմմ Դ. Հայութի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2003, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5.
- ⁴ Տե՛ս Տուզով Դ. Օ. Կատեգորիան Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2007, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5.
- ⁵ Տե՛ս Մաքարյան Գ. Հ., Եսայան Ա. Կ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2011, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5.
- ⁶ Տե՛ս Ավետիսյան Վ. Դ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2010, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5.
- ⁷ Տե՛ս Ռուդոլֆ Զօմ, Ինստիտուցիա Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1888, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 181.
- ⁸ Տե՛ս Մաքարյան Գ. Հ., Եսայան Ա. Կ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2011, էջ 117.
- ⁹ Տե՛ս Բարոշեկ Մ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2011, էջ 117, <http://scienceoflaw.ru/books/item/f00/s00/z0000011/index.shtml>
- ¹⁰ Տե՛ս Ազարևիչ Դ. Ի. Հայութի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1885, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 61.
- ¹¹ Տե՛ս Դիգեստ Յուստինիան, 50 գլուխություն, 16 բաժին, <http://www.digestajust.narod.ru>
- ¹² Տե՛ս Տուզով Դ. Օ. Կատեգորիան Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2007, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 117-131.
- ¹³ Տե՛ս Ազարևիչ Դ. Ի. Հայութի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1885, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 101.
- ¹⁴ Տե՛ս Բարինովա Մ. Ա., Մաքսիմենկո Ս. Տ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2006, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 38, <http://www.alleng.ru/d/jur/jur177.htm>
- ¹⁵ Տե՛ս Ռուդոլֆ Զօմ, Ինստիտուցիա Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1888, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 96.
- ¹⁶ Տե՛ս Ազարևիչ Դ. Ի. Հայութի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1885, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 48.
- ¹⁷ Տե՛ս Կազանցև Լ. Հ. Հայութի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1878, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 69-71.
- ¹⁸ Տե՛ս Բողոլյուբովա Ն. Հայութի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1895, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 617.
- ¹⁹ Տե՛ս Դոյջեվ Դ. Վ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2004, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 441.
- ²⁰ Տե՛ս Fundamentals of Roman Private law, George Mousourakis, New York, Springer Heidelberg, 2012, page 155-156.
- ²¹ Տե՛ս Պերետրուս Ի. Ս., Կառնուկով Վ. Ա., Նովիցկի Ի. Բ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1999, <http://yuridlit.narod.ru/11/01/bk01.html>
- ²² Տե՛ս Ինստիտուցիա Հայութի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2000, <http://ancientrome.ru/ius/source/gaius/kn02f.htm>
- ²³ Տե՛ս Fundamentals of Roman Private law, George Mousourakis, New York, Springer Heidelberg, 2012, page 155-156.
- ²⁴ Տե՛ս Դիգեստ Յուստինիան, 6 գլուխություն, 16 բաժին, <http://www.digestajust.narod.ru>
- ²⁵ Տե՛ս Դիգեստ Յուստինիան, 13.6. 5.15. // Նովիցկի Ի. Բ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2002, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 123.
- ²⁶ Տե՛ս Նովիցկի Ի. Բ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1997, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 81, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/nov/index.php
- ²⁷ Տե՛ս Դիգեստ Յուստինիան, 8.2.27., 10.3.28, Բարոշեկ Մ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1999, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 448.
- ²⁸ Տե՛ս Ռոմանովա Վ. Բ., Կուրզենին Է. Բ / Օսновы Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 2000, http://www.pravo.vuzlib.net/book_z254_page_19.html
- ²⁹ Տե՛ս Ազարևիչ Դ. Ի. Հայութի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1885, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 61.
- ³⁰ Տե՛ս Բարոն Յոհան Ա. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1898, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 184.
- ³¹ Տե՛ս Նովիցկի Ի. Բ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1997, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 81, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/nov/index.php
- ³² Տե՛ս Պերետրուս Ի. Ս., Կառնուկով Վ. Ա., Նովիցկի Ի. Բ. Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1999, <http://yuridlit.narod.ru/11/01/bk01.html>
- ³³ Տե՛ս Ռուդոլֆ Զօմ, Ինստիտուցիա Հռոմեական իրավունքի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1888, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 186.
- ³⁴ Տառ յանձնաւություն, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 187.
- ³⁵ Տե՛ս Ազարևիչ Դ. Ի. Հայութի մասին պատմություն. Վաճառքային հրատակ, 1885, Տիգրան Ա. Մամոնտով, Ն. 5, էջ 61.

Մարիամ Էվոյան

Հայ - ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈԽԾ

**Հռոմեական իրավունքում ընդհանուր սեփականության ինստիտուտի
կայացման և զարգացման պատմություն**

Հռոմեական ուղղված է հռոմեական իրավունքում ընդհանուր սեփականության ինստիտուտի կայացման և զարգացման հետազոտմանը, ինչպես նաև հռոմեական պետության կայացման տարբեր ժողովում այդ ինստիտուտի կարգավորման առանձնահատկությունների բացահայտմանը: Սույն աշխատության մեջ հետազոտվել են ոչ միայն հռոմեական պետությունում ընդհանուր սեփականության իրավունքը կարգավորող հստակ սահմանված դրույթները, այլ նաև բերվել են գործնական օրինակներ:

Իրականացվել է ընդհանուր սեփականության ինստիտուտի կարգավորման ոլորտի իրավահարաբերությունների վերլուծություն՝ հաշվի առնելով հռոմեական պետության կայացման և զարգացման պատմության առանձնահատկությունները՝ սկսած Հին Հռոմի ժամանակաշրջանից մինչև հռոմեական իրավունքի զարգացման հետդասական փուլ՝ Հռոմեական կայսրություն:

Հիմնարար բառեր- ընդհանուր սեփականություն, հռոմեական իրավունք, պատմություն, Հին Հռոմ, դասսական, հետդասական, ժամանակաշրջան:

Mariam Evoyan

Graduate student of the Department of Civil and Civil Procedure Law and Policy Institute of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

The history of formation and development of the common property right institution in Roman Law

The Article deals with the study of formation and development history of the institution of common property right in Roman Law and the reveal of regulational peculiarities of this institution in different periods of the Roman State formation. The current research not only studies specifically fixed provisions regulating common property right in the Roman State, but also provides practical examples.

An analysis of legal relations of the sphere of regulation of the institution of common property right was performed, having regard to the specifics of the history of the formation and development of the Roman State from the days of Ancient Rome till the post classic period of development of Roman law, Roman Empire.

Keywords: common property, Roman Law, history, Ancient Rome, classic, postclassic, period.

НАТАЛИЯ МАМИТОВА

Зав. кафедрой конституционного и административного права
Московского государственного университета экономики, статистики и
информатики (МЭСИ), доктор юридических наук, профессор.

КАРЕН КОНДЖАКУЛЯН

Доцент кафедры конституционного и административного права
Московского государственного университета экономики, статистики и
информатики (МЭСИ), кандидат юридических наук.
Генеральный директор юридической компании «МДР Консалт и
Медиация».

АРШАК АРУТЮНЯН

Научный стажер кафедры конституционного и административного права
Московского государственного университета экономики, статистики и
информатики (МЭСИ), кандидат юридических наук.

ПРАКТИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ЦЕЛЯХ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРАВИТЕЛЬСТВ РОССИИ И АРМЕНИИ

(Сравнительно-правовое исследование)

В статье проведен анализ функциональных и институциональных характеристик правительства России и Армении. В рамках проведенного исследования предложены теоретические и практические предложения в целях усовершенствования функциональных характеристик правительства.

Ключевые слова: институционализм, правительство, сравнительно-правовой анализ, проблемы, пути совершенствования.

Потребность системного сравнительного анализа институциональных и функциональных характеристик современного состояния правительства Российской Федерации и Республики Армения предполагает обращение к праву как наиболее действенному и относительно стабильному средству регулирования управлеченческих отношений, выступающему также индикатором организационных и функциональных изменений в этой сфере. Кроме того, институциональная разработка правовых проблем государственного управления наиболее соответствует решению задач поиска новых средств, решению проблем реформирования исполнительной власти.

Основой государственного управления как имманентной части государственности Российской Федерации и Республики Армения выступает исполнительная власть как ветвь государственной власти.

Исполнительная власть, как в Российской Федерации, так и в Республике Армения, в силу присущих

ей особенностей, в частности таких, как возможность своевременного принятия решений и осуществления иных оперативных организационно-правовых действий, играет наиболее активную роль в своевременной реализации задач, стоящих перед обоими государствами.

Как верно отмечают некоторые исследователи, переход функционирования государственного механизма от концентрации всей полноты власти в рамках представительных органов (Советов) и их исполнительных комитетов к осуществлению государственной власти на основе принципа разделения властей породил массу проблем как с реализацией принципа централизации и децентрализации в организации деятельности исполнительной власти, так и с обеспечением гласности и законности в работе правительства государств России и Армении¹.

Важно отметить, что современная правовая доктрина и анализ нормативно-правовых актов

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

свидетельствуют, что в Российской Федерации и Республики Армения Правительство несет полную ответственность за результаты функционирования системы исполнительной власти, тогда как Президент осуществляет непосредственное руководство вооруженными силами, силовыми министерствами и службами, обладает нормотворческими, исполнительно-распорядительными, контрольными и кадровыми полномочиями в сфере исполнительной власти. При этом он не несет никакой ответственности за состояние дел в руководимых и подконтрольных ему сферах функционирования исполнительной власти.

В этой связи в целях реализации принципа разделения властей и с учетом сложившегося мирового опыта построения отношений между высшими органами государственной власти при «республиканской форме правления» необходимо, чтобы Правительство Российской Федерации и Республики Армения стало ответственным перед парламентом, а не перед Президентом. Необходимо введение института правовой ответственности Президента за проводимую им политику и принимаемые решения в подведомственных ему сферах и органах исполнительной власти² (2, с.65).

Проведенные исследования показывают, что по действующему законодательству России, Правительство в полной мере несет ответственность перед Президентом РФ. Причем это «абсолютная» ответственность, и именно глава государства вправе определить, в конечном счете, судьбу Правительства РФ. Тогда как в Республике Армения только Парламент (Национальное Собрание) большинством голосов от общего числа депутатов на основании постановления о выражении недоверия внесенным Президентом Армении или не менее чем одной третьей от общего числа депутатов может выразить недоверие Правительству. При этом Президент, если и не согласен с мнением Национального Собрания, не вправе распустить Парламент. Это укрепляет роль и значение Парламента Армении в механизме организации государственной власти и делает его более демократичным³ (3, с134).

Справедливо отмечается, что сравнительно-правовой анализ функциональной природы правительства Российской Федерации и Республики Армения показал факт того, что правительство является не только как орган исполнительной власти, но и как орган, необходимый в системе госу-

дарственной власти, поскольку им обеспечивается реализация доминантной части задач государственного управления. Анализ основных функций правительства Российской Федерации и Республики Армения свидетельствует о масштабности деятельности этого органа - им охватываются почти все сферы государственной жизни. В настоящее время, в условиях административной реформы, которая имеет место в Республике Армения, происходит конкретизация функций исполнительной власти в сфере экономики и социальной политики. В этой связи будут корректироваться и функции, раскрывающие механизм действия исполнительной власти (например, можно с уверенностью говорить об усилении нормотворческой функции Правительства РА). Однако исторический и современный анализ функционирования правительства Российской Федерации и Республики Армения в целом свидетельствует о неизменности основных направлений деятельности органа, что только еще раз подтверждает тезис о стабильности и универсальности этого института в механизме двух государств»⁴ (4, с.26).

Полагается, что Республика Армения и Российская Федерация нуждаются в сильном и самостоятельном правительстве, т.е. способном осуществить рациональные реформы с учетом реальных потребностей населения. Ведь, по словам Н. Рождественского, «цель Правительства – устраниить препятствия, затрудняющие достижения благосостояния частных лиц»⁵ (5, с.3).

Предлагается для обеспечения автономии Премьер-министра Республики Армении необходимо конкретизировать положения Конституции Республики Армения о порядке назначения Премьер-министра Республики и внести изменения в статью 55 Конституции Республики Армения. Закрепить, что назначение Премьер-министра производится 2/3 от общего числа депутатов Национального Собрания Республики Армения по представлению Президента, одна и та же кандидатура не может предлагаться Президентом более двух раз⁶.

Отмечается, что недостатком в правовом регулировании правотворческого процесса в Российской Федерации является отсутствие законодательного установления видов нормативных правовых актов, системы органов полномочных их принять, законодательно установленных полномочий Президента Российской Федерации, определяющих пределы и порядок его правотворчества, процедуры

принятия и вступления в силу нормативных правовых актов. В этой связи с учетом законотворческого опыта и практики реализации Закона Республики Армения «О правовых актах»⁷ необходимо принять Федеральный закон «О нормативных правовых актах Российской Федерации», закрепления в нем юридической природы, места и роли указов Президента Российской Федерации, пределов их действия в сфере исполнительной власти⁸ (8, с. 27).

В то же время важно отметить, что анализ институтов президентства в двух государствах свидетельствует, что они представляют собой не устоявшуюся и находящуюся в стадии развития и становления совокупность конституционных и законодательных норм, определяющих их институциональные и функциональные характеристики, что влечет перераспределение властных полномочий с правительствами и нарушение системы организации государственной власти на основе принципа разделения властей. В этой связи целесообразно в Республике Армения принять закон «О Президенте Республики Армения», он крайне необходим не только как объективная потребность дальнейшего правового развития Республики Армения, но и как нормативный акт, конкретизирующий полномочия, роль и место Президента во взаимоотношениях, как с исполнительной властью, так и со всеми органами государственной власти. Закон «О Президенте Республики Армения» должен еще и систематизировать весь массив президентских полномочий и содержать специальную главу «Полномочия Президента в сфере исполнительной власти», так как важным направлением совершенствования государственного механизма в Республике Армения является обеспечение четкого и взаимосогласованного взаимодействия двух архиважных институтов государственной власти: Президентства и Правительства⁹ (9, с.65-66).

В рамках проведенного диссертационного исследования автор отмечает в статье, что в соответствии с положениями Конституции Республики Армения представляется необходимым принятие закона «О системе и структуре органах исполнительной власти Республики Армения», так как нестабильность системы исполнительной власти остается одним из главных препятствий для эффективной работы органов исполнительной власти. Его принятие диктуется необходимостью упорядочения, организацией и повышением эффективности исполнительной власти, также установлением четких взаимоотношений ор-

ганов исполнительной власти с иными органами государственной власти¹⁰ (10, с.539-540). Представляется, что без этого закона не будет возможным эффективно проводить административную реформу, в чем значительно нуждается Республика Армения.

Предлагаемый законопроект «О системе и структуре органах исполнительной власти Республики Армения» должен установить три вида органов исполнительной власти, а именно: министерство – выполняющее нормотворческие функции, агентство – выполняющее организационно-хозяйственные функции, служба – выполняющая контрольно-надзорные функции. Службы должны обладать независимостью и находиться непосредственно в подведомственности Правительства.

Практика свидетельствует, что для того, чтобы Правительство Армении de-jure стало самостоятельным и способным проводить эффективные преобразования в системе органов исполнительной власти и государственном управлении необходимо принять закон «О Правительстве Республики Армения». В законе закрепить, что министры, заместители Премьер-министра, руководители служб и агентств назначаются Национальным Собранием путем получения большинства голосов от общего числа депутатов по представлению Премьер-министра. Закон должен быть комплексным нормативно-правовым актом, в котором следует детализировать и интерпретировать конституционные положения, установить институциональные характеристики Правительства Республики Армения, его состав, порядок формирования, структуру, полномочия принципы и формы отношений с Президентом и парламентом Республики Армения¹¹ (11, с. 187).

В результате проведенного исследования стоит отметить, что у Правительства РФ отсутствует реальная возможность сохранить первоначальную редакцию внесенного им законопроекта. В законодательном процессе Государственная Дума может внести изменения и поправки в правительственные законопроекты, де-факто, не учитывая мнения Правительства РФ, которые носят рекомендательный характер. Отозвать же свой законопроект субъекты права могут лишь до принятия или одобрения законопроекта в первом чтении (п. «б», ч. 6 ст. 112 Регламента Государственной Думы). Таким образом, возможна ситуация, когда правительственный законопроект будет изменен до неузнаваемости и утратит первоначальную сущность. Представляется вер-

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

ным тезис, согласно которому вышеуказанные аспекты должны быть взаимосогласованы с Правительством, с учетом официальной позиции последнего.

Также важно отметить, что Президент Армении в отличие от главы российского государства не имеет право отменять постановления Правительства, а всего лишь в соответствии со ст. 86 Конституции Армении может приостанавливать действие постановлений Правительства сроком на один месяц и обращаться в Конституционный Суд для выяснения вопроса их соответствия Конституции. Хотя и в этом случае возникает вопрос: а что если постановление Правительства не соответствует закону или иному правовому акту? Ведь согласно Конституции Армении Президент обращается в Конституционный Суд исключительно для выяснения вопроса об их соответствии Конституции. А если вопрос не в подведомственности Конституционного Суда? Получается, что Президент не вправе обратиться с

запросом о соответствии тех или иных нормативно-правовых актах в другие инстанции, за исключением Конституционного Суда.

В механизме государственного аппарата видимо целесообразнее, когда президенты двух государств не будут иметь права, отменяющие правовые акты Правительства. Их правомочием будет возможность их приостанавливать и обращаться в соответствующий суд для проверки их соответствия Конституции, международным актам, законам или указам Президента, в то же время Правительство должно обладать правом обжаловать соответствующие акты Президента.

¹ См.: Арутюнян А.Р. Институциональные и функциональные характеристики правительства Российской Федерации и Республики Армения (сравнительно-правовое исследование). Автореферат. ... канд. юрид. наук. М., РАНХиГС, 2013, С. 3.

² См.: Конджакулян К.М. Исполнительная власть и институт президентства: вопросы соотношения (административно-правовое исследование на примере Российской Федерации и Республики Армения). Дис. ...канд. юрид. наук. М., 2010, С. 65.

³ См.: Конджакулян К.М. Исполнительная власть и институт президентства: вопросы соотношения. М.: Юрлитинформ, 2013, С. 134.

⁴ См.: Арутюнян А.Р. Институциональные и функциональные характеристики правительства Российской Федерации и Республики Армения (сравнительно-правовое исследование). Автореферат. ... канд. юрид. наук. М., РАНХиГС, 2013, С 26.

⁵ См.: Рождественский Н. Рассуждения о мерах правительства к сохранению жизни и здоровья народа. СПб.: Университет, 1836, С. 3.

⁶ См.: Конституция Республики Армения. Принята всенародным голосованием 5 июля 1995г. (с изм. и доп. от 27 ноября 2005) // Ведомости Республики Армения. 2005. N 65(437). Ст. 1227.

⁷ См.: Закон Республики Армения от 3 апреля 2002 г. N 3Р-13-Н «О правовых актах» (с изм. и доп. от 15 января 2012) // Ведомости Республики Армения.2012. N 3(669). Ст.50.

⁸ См.: Конджакулян К.М. Исполнительная власть в Республике Армения (коллизии, пробелы и правовые механизмы совершенствования // Государственная власть и местное самоуправление, 2012, N 1, С. 27.

⁹ См.: Конджакулян К.М. Исполнительная власть и институт президентства: вопросы соотношения (административно-правовое исследование на примере Российской Федерации и Республики Армения). Дис. ...канд. юрид. наук. М., 2010, С. 65-66.

¹⁰ См.: Старилов Ю. Н. Курс общего административного права. М.: Норма, 2002, С. 539-540.

¹¹ См.: Конджакулян К.М. Исполнительная власть и институт президентства: вопросы соотношения (административно-правовое исследование на примере Российской Федерации и Республики Армения). Дис.... канд. юрид. наук. М., 2010, С. 187.

Նախալիյա Մամիտովա

Մուկվայի տնտեսագիտության, վիճակագրության և ինֆորմատիկայի պետական համալսարանի (ՄՏՎՀՊՀ) սահմանադրական և վարչական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կարեն Ղոնջակովյան

Մուկվայի տնտեսագիտության, վիճակագրության և ինֆորմատիկայի պետական համալսարանի (ՄՏՎՀՊՀ) սահմանադրական և վարչական իրավունքի ամբիոնի ղոցենտ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու «ՄԴՐ Կոնսալտ և Մելիքացիյա» իրավաբանական ընկերության գլխավոր տնօրեն

Արշակ Հարությունյան

Մուկվայի տնտեսագիտության, վիճակագրության և ինֆորմատիկայի պետական համալսարանի (ՄՏՎՀՊՀ) սահմանադրական և վարչական իրավունքի ամբիոնի գիտական հետազոտող, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ուսաստանի և Հայաստանի կառավարությունների գործառության և ինստիտուցիոնալ բնութագրերի կատարելագործման նպակալով գործնական և տեսական առաջարկներ
(Իրավական-համեմատական հետազոտություն)

Հոդվածում կատարվել է Ուսաստանի և Հայաստանի կառավարությունների գործառության և ինստիտուցիոնալ բնութագրերի վերլուծություն: Իրականացված ուսումնասիրության շրջանակում ներկայացվել են կառավարությունների գործառության բնութագրերի կատարելագործման համար տեսական և գործնական առաջարկներ:

Հիմնարար բառեր- ինստիտուցիոնալիզմ, կառավարություն, համեմատական-իրավական վերլուծություն, խնդիրներ, կատարելագործման ուղիներ:

Natalia Mamitova

PhD, professor, Moscow State University of economics, statistics and informatics (MESI).

Karen Ghonjakulyan

Candidate of science, docent, Moscow State University of economics, statistics and informatics (MESI).
General Director Legal Company «MDR Consult and Mediation»

Arshak Harutyunyan

Candidate of science, research intern of Moscow State University of economics, statistics and informatics (MESI).

SUMMARY

Some suggestion to improve functionality of the characteristics of the governments of the Russian Federation and Republic of Armenia (comparative-law analysis).

Some institutional and functionality aspects of the government of the Russian Federation and Republic of Armenia is analyzed in the article . In this article authors offer theoretical and practical suggestion to improve functional characteristics of the governments.

Keywords: Institutional, government, comparative-law analysis, problems, perfection.